

LEIDRAAD

voor juridische auteurs

1997 | 2022

Verwijzen naar literatuur,
regelgeving en jurisprudentie
in voetnoten en literatuurlijst

Wolters Kluwer

2022

Leidraad voor juridische auteurs

LEIDRAAD

voor juridische auteurs

Verwijzen naar literatuur, regelgeving
en jurisprudentie in voetnoten en literatuurlijst

Tiende druk

Citeertitel: *Leidraad 2022*

Grafische vormgeving: Hans Roenhorst, wwwh2rplus.nl

© 1997-2022 M.H. Bastiaans, H.M.J. Bogaard, T.C. Borman, A.F.M. Brenninkmeijer, G. van Bussel, K. Frielink, H.R.W. Gokkel, N. Hagemans, A.J.J. van der Heiden, A.E. de Hingh, J.O. van Klinken, H. Konijnenbelt, W. Konijnenbelt, B.J. Koops, J.P. Loof, G.J.H.M. Mom, K.J.M. Mortelmans, P.F. van Oosten de Boer, S.L. Peers, K. Peters, P. van Seters, G.A.I. Schuijt, M.Ph. van Sint Truiden, J. Sperling, C. Waaldijk, J.G.L. van der Wees.

Onze klantenservice kunt u bereiken via: www.wolterskluwer.nl/klantenservice.

Alle rechten in deze uitgave zijn voorbehouden aan Wolters Kluwer Nederland B.V. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Wolters Kluwer Nederland B.V.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16h t/m 16m Auteurswet jo. Besluit reprografische verveelvuldigingen, Stb. 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl).

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en Wolters Kluwer Nederland B.V. geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor gevolgen hiervan.

Op alle aanbiedingen en overeenkomsten van Wolters Kluwer Nederland B.V. zijn van toepassing de Algemene Voorwaarden van Wolters Kluwer Nederland B.V. U kunt deze raadplegen via: www.wolterskluwer.nl/algemene-voorwaarden.

Indien Wolters Kluwer Nederland B.V. persoonsgegevens verkrijgt, is daarop het privacybeleid van Wolters Kluwer Nederland B.V. van toepassing. Dit is raadpleegbaar via: www.wolterskluwer.nl/privacy-cookies.

ISBN 978 90 13 16715 3
NUR 820-102

TER INLEIDING

Bij de tiende druk, 2022

Voor u ligt de tiende, herziene druk van de *Leidraad*: een bijzondere jubileumuitgave die uitkomt precies 25 jaar nadat de eerste uitgave het licht zag. Sinds 1997 heeft de *Leidraad* een aanzienlijke ontwikkeling doorgevoerd. Bij elke nieuwe editie werden kleine of grote veranderingen aangebracht, informatie geactualiseerd en punten verhelderd. En ook in deze tiende druk heeft de redactiecommissie zowel kleine cosmetische verbeteringen als enkele meer structurele wijzingen doorgevoerd. Wij menen dat deze veranderingen ten goede komen aan de bruikbaarheid van de *Leidraad*.

De voornaamste wijzigingen doen zich voor in hoofdstuk 1 (Inleiding) en 2 (Literatuur), en met reden. Over de jaren was hoofdstuk 1 in omvang aanzienlijk toegenomen en (daardoor) als inleidend hoofdstuk te complex en onoverzichtelijk geworden, zeker voor studenten en andere beginnende juridische auteurs. In vorige edities kwamen immers in het eerste hoofdstuk veel onderwerpen aan bod die pas in het tweede hoofdstuk goed werden uitgelegd. Tegelijkertijd was hoofdstuk 2 incompleet: aanbevelingen over de verkorte literatuurverwijzingen in voetnoten waren tot nu toe alleen te vinden in hoofdstuk 1. Bovendien ontbrak in hoofdstuk 2 informatie over het wanneer en hoe vermelden van de online vindplaats van literatuur. Steeds belangrijkere bronnen als blogs, andere online publicaties en online berichten werden tot nu toe niet genoemd in het tweede hoofdstuk. Deze omissies zijn met deze nieuwe editie rechtgezet.

Ook niet onbelangrijk is de aanpassing in onze aanbeveling voor het verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen. Sinds 2013 werd in de *Leidraad* aanbevolen om in verkorte verwijzingen naar tijdschriftartikelen ook de (afgekorte) titel van het tijdschrift te vermelden. In deze tiende druk komen wij daarvan terug en adviseren wij weer om voor het verkort verwijzen naar tijdschrift-

artikelen dezelfde methode te gebruiken als voor boeken, namelijk met de achternaam van de auteur en het jaartal van publicatie (aangevuld met een nadere specificatie in de vorm van pagina- of paragraafnummer). Een dergelijk eenvormig systeem is in onze ogen begrijpelijker en beter hanteerbaar voor de juridische auteur.

Tot slot wijzen wij de lezer graag op enkele kleine wijzigingen en vernieuwingen. Sinds kort is de website rechtspraak.nl voorzien van een zogenoemde citatietool waarbij met één druk op de knop een verwijzing naar een uitspraak kan worden gegenereerd, die in veel gevallen conform het verwijssysteem van de *Leidraad* is. Verder zijn in deze *Leidraad* enkele kleine wijzigingen aangebracht ten aanzien van verwijzingen naar frequent geactualiseerde uitgaven en naar (andere) online publicaties.

De eerste *Leidraad* uit 1997 werd nog samengesteld door een 21-koppige commissie, maar de daaropvolgende drukken zijn steeds het werk geweest van een kleine redactiecommissie, momenteel bestaande uit zeven leden. Als altijd heeft de commissie ook deze keer dankbaar gebruikgemaakt van de suggesties van onze externe adviseurs Marc van Opijnen en Simon Peers. Maar een uitgave als de *Leidraad* zou nooit tot stand kunnen komen zonder de vakkundige ondersteuning van Harry Konijnenbelt, Hans van der Kleij en Chiel Bartels, allen verbonden aan Wolters Kluwer. Harry Konijnenbelt vormde voor de tiende en tot onze spijt laatste keer de onmisbare liaison tussen de redactiecommissie en de uitgever. Na 25 jaar verlaat Harry Konijnenbelt de redactiecommissie van de *Leidraad* om van een welverdiend pensioen te gaan genieten. De overige leden zullen zijn nauwgezetheid, zijn betrokkenheid en zijn prettige gezelschap missen. Zijn taken zullen worden overgenomen door Hans van der Kleij.

De redactiecommissie staat zoals gebruikelijk weer open voor al uw opmerkingen en suggesties.

De redactiecommissie:

Anne de Hingh, *voorzitter*
Harry Konijnenbelt, *secretaris*
Chiel Bartels, *adjunct-secretaris*
Hans van der Kleij, *aspirant-secretaris*
Tim Borman
Kees Waaldijk
Leo van der Wees

Bij de eerste druk, 1997

Het schrijven van een boek, een artikel of een scriptie over een juridisch onderwerp is op zichzelf al moeilijk genoeg. Extra lastig is dat men geconfronteerd wordt met praktische vragen als: hoe vermeld ik rechtspraak, Kamerstukken, boeken en tijdschriftartikelen, hoe kort ik af? Bij gebrek aan uniforme gedragsregels moet iedere beginnende juridische auteur telkens opnieuw het wiel uitvinden. Dat kost onnodig veel tijd en energie.

Heeft de auteur eenmaal *zijn* vorm gevonden, dan zendt hij het manuscript op papier, op diskette of per e-mail naar de uitgever of de redacteur van bundel of tijdschrift. Die kan dan weer opnieuw beginnen, want ook hij wil enige eenvormigheid en moet alles weer aanpassen aan de regels die *hij* hanteert. Wie ooit redacteur is geweest van een bundel opstellen of van een juridisch tijdschrift, weet waar wij het over hebben.

Dit boekje wil de leidraad vormen waaraan naar onze mening grote behoefte is.¹ Auteurs en redacteurs van juridische literatuur bieden wij handzame richtlijnen voor de meest voorkomende praktische vragen rond voetnoten en verwijzingen, literatuurvermeldingen, afkortingen en dergelijke. Uiteraard moesten wij keuzes maken. Wij lieten ons daarbij niet door principes, maar door de praktijk leiden. Waar reeds richtlijnen bestaan, zoals voor het vermelden van overheidsstukken, hebben wij ons daarbij zoveel mogelijk aangesloten.

Wij hebben de opzet eenvoudig gehouden en ons beperkt tot de meest voorkomende problemen. In een eerste hoofdstuk zetten wij het hoe en waarom van de wetenschappelijke verantwoording in voetnoten, bronvermelding en bibliografie uiteen. Daarop volgen korte hoofdstukjes over literatuur, regelgeving en jurisprudentie. Hoewel in de 'juridische' volgorde wetgeving en jurisprudentie vooropstaan, beginnen wij met de literatuur, omdat dat beter aansluit op het eerste hoofdstuk. Aan het eind geven wij enkele richtlijnen voor afkortingen en hebben wij een lijst gemaakt van veel voorkomende afkortingen.

Tot voorbeeld hebben wij *The Bluebook. A Uniform System of Citation* genomen, maar anders dan die Amerikaanse handleiding hebben wij ons, zoals

1. Kottengen-Edzes, Van Koppen & Kottengen 1988 geeft ook aanwijzingen voor bronvermelding en titelbeschrijvingen, maar is in zijn opzet ruimer omdat het ook onderwerpkeuze en onderzoeksmethoden behandelt. Wij hebben uiteraard de in dat boekje aanbevolen richtlijnen in onze overwegingen betrokken.

gezegd, beperkt tot de meest voorkomende praktische problemen.² Deze *Leidraad* is daardoor overzichtelijker en handzamer geworden, en geschikt om als het Nederlandse 'blauwboek' te worden gehanteerd. Benadrukt moet worden dat deze *Leidraad* bedoeld is voor Nederlandstalige teksten, die in Nederland worden gepubliceerd. Voor publicaties in andere talen en/of in andere landen gelden veelal afwijkende gebruiken en richtlijnen.

Wat betreft de doelgroep denken wij vooral aan redacties van boeken en tijdschriften en aan de juridische auteurs zelf. Ook denken wij nadrukkelijk aan het wetenschappelijk onderwijs. Wij zouden het toejuichen als studenten reeds bij het schrijven van het eerste werkstuk vertrouwd zouden worden gemaakt met de beginselen van wetenschappelijke verantwoording en de redactie daarvan. Bij het schrijven, begeleiden en beoordelen van scripties zou deze leidraad onmisbaar moeten zijn.

Voor de goede orde: de richtlijnen worden door ons gepropageerd. Zij zijn geen wet. Volgt men deze richtlijnen echter, dan is men in elk geval volledig én consequent. Dat zijn toch de eerste eisen die men aan een wetenschappelijke verantwoording mag stellen. Wij staan overigens open voor kritiek, suggesties en aanbevelingen, die wij graag in een eventuele volgende druk zullen verwerken.

De auteurs van dit boekje vonden elkaar doordat G.A.I. Schuijt in het *Nederlands Juristenblad* zijn nood had geklaagd over de vaak voorkomende onvolledigheid en inconsistentie van voetnoten en bronverwijzingen in de juridische literatuur in Nederland.³ Een twintigtal auteurs, redacteuren en uitgevers gaf gehoor aan zijn oproep een commissie te vormen. De commissie ging weldra aan het werk, met dit boekje als resultaat. Dat de commissie in meerderheid bestaat uit redacteuren van tijdschriften en uitgevers van juridische boeken en tijdschriften en dat het door diverse uitgevers gezamenlijk wordt uitgegeven, geeft het vertrouwen dat de in dit boekje gepresenteerde richtlijnen brede ingang zullen vinden.

Ten slotte: de *voorbeelden* die wij gebruiken zijn soms gefingeerd.

2. *Bluebook* 1991, inmiddels: 2020; zie ook *University of Chicago Manual* 1989, inmiddels: *Maroonbook* 2019.

3. Schuijt 1995.

Ter inleiding

De commissie:

G.A.I. Schuijt, <i>voorzitter</i>	W. Konijnenbelt
J.O. van Klinken, <i>secretaris</i>	B.J. Koops
M.H. Bastiaans	J.P. Loof
H.M.J. Bogaard	G.J.H.M. Mom
A.F.M. Brenninkmeijer	P.F. van Oosten de Boer
G. van Bussel	K. Peters
K. Frielink	P. van Seters
H.R.W. Gokkel	M.Ph. van Sint Truiden
N. Hagemans	J. Sperling
A.J.J. van der Heiden	C. Waaldijk
H. Konijnenbelt	

Correspondentie:

H.C. van der Kleij, aspirant-secretaris
Commissie *Leidraad*
p.a. Wolters Kluwer
Postbus 23
7400 GA Deventer
leidraad-nl@wolterskluwer.com

INHOUDSOPGAVE

1	<i>Bronvermeldingen, voetnoten en verwijssysteem</i>
1.1	Waarom bronvermeldingen / 15
1.2	Aanbevolen verwijssysteem / 17
1.3	Zo specifiek mogelijk verwijzen / 20
1.4	Methode voor literatuurverwijzingen (voetnoten en literatuurlijst) / 22
1.4.1	Verwijzen naar boeken / 23
1.4.2	Verwijzen naar bijdragen in boeken / 24
1.4.3	Verwijzen naar artikelen in tijdschriften / 25
1.5	Online bronnen / 27
1.6	De vorm van voetnoten / 29
1.6.1	Formulering van voetnoten / 29
1.6.2	Nummering van voetnoten / 31
1.7	Interne verwijzingen / 33
1.7.1	Intern verwijzen naar tabellen en figuren / 33
1.7.2	Intern verwijzen naar hoofdstukken en paragrafen / 33
1.7.3	Intern verwijzen in een artikelsgewijs commentaar / 34
1.7.4	Intern verwijzen naar bijlagen / 34
2	<i>Literatuur</i>
2.1	Inleiding / 36
2.1.1	Voetnoten en literatuurlijst / 36
2.1.2	Zo specifiek mogelijk verwijzen in voetnoten / 37
2.2	De literatuurlijst / 38
2.2.1	Inrichting van de lijst / 38
2.2.2	Vermelding van bibliografische gegevens / 42
2.2.3	Bronnen in vreemde talen / 46
2.3	Verwijzen naar online bronnen / 47
2.3.1	Structuur van verwijzingen naar online bronnen / 47
2.3.2	Persistente identifiers / 50

2.4	Verwijzen naar boeken en bijdragen in boeken / 51
2.4.1	Basisvorm boekverwijzingen / 51
2.4.2	Verzamelbundels / 53
2.4.3	Bijdragen in boeken / 54
2.4.4	Handboeken en bewerkingen / 55
2.4.5	Opnieuw uitgegeven klassiekers / 57
2.4.6	Vertaalde werken / 57
2.4.7	Oraties en dissertaties / 58
2.4.8	Preadviezen / 58
2.4.9	Verslagen van wetenschappelijke vergaderingen / 59
2.5	Verwijzen naar tijdschriftartikelen / 60
2.5.1	Basisvorm / 60
2.5.2	Tijdschriftbijdragen zonder auteursvermelding / 63
2.5.3	Boekbesprekingen / 63
2.5.4	Interviews / 66
2.5.5	Berichten uit kranten en andere media / 66
2.6	Frequent geactualiseerde uitgaven / 67
2.6.1	Inleiding / 67
2.6.2	In druk verschenen edities met actualisaties online / 68
2.6.3	Publicaties die uitsluitend online verschijnen / 69
2.7	Rapporten, scripties en niet-uitgegeven teksten / 70
3	Regelgeving en parlementaire documenten
3.1	Inleiding / 72
3.2	Regelgeving / 72
3.3	Verwijzen naar artikelen, artikelleden en artikelonderdelen / 77
3.3.1	Verwijzingen voluit / 77
3.3.2	Verkorte verwijzingen / 78
3.4	Verwijzen naar parlementaire documenten / 78
3.4.1	Kamerstukken van de Tweede Kamer / 79
3.4.2	Kamerstukken van de Eerste Kamer / 81
3.4.3	Handelingen en Kamervragen / 82
3.5	Verwijzen naar ambtsberichten en andere beleidsdocumenten / 82
3.6	Verwijzen naar regelgeving van de Europese Unie / 83
3.6.1	De verdragen van de Europese Unie / 84
3.6.2	Aanduidingen en afkortingen / 84
3.6.3	De rechtshandelingen van de Europese Unie / 85
3.6.4	Overige stukken van de Europese Unie / 89
3.7	Verwijzen naar regelgeving van andere internationale organisaties / 90
3.8	Verwijzen naar buitenlandse regelgeving / 91

4	Jurisprudentie
4.1	Verwijzen naar jurisprudentie / 92
4.2	European Case Law Identifier / 92
4.3	Vindplaatsen jurisprudentie / 93
4.4	Verwijzen naar Nederlandse rechtspraak / 95
4.4.1	Basisvorm jurisprudentieverwijzingen / 95
4.4.2	Aanvullende informatie in jurisprudentieverwijzingen / 97
4.5	Verwijzen naar EU-rechtspraak / 98
4.6	Verwijzen naar internationale rechtspraak / 100
4.7	Verwijzen naar buitenlandse rechtspraak / 101
4.8	De jurisprudentielijst / 101
5	Hoofdletters
6	Afkortingen
6.1	Het gebruik van afkortingen / 105
6.2	Hoofdletters of kleine letters in afkortingen / 106
6.3	Gebruik van punten in afkortingen / 107
6.4	Afkortingen van meervoudsvormen / 108
6.5	Lijst van veel voorkomende afkortingen en schrijfwijzen / 108
6.5.1	Algemene afkortingen / 108
6.5.2	Tijdschriften en andere publicatiebronnen / 117
6.5.3	Wetten, verdragen en andere regelingen / 128
Bijlage	Enkele alternatieve systemen en methoden voor literatuurverwijzing
A	Alternatieve verwijssystemen / 138
A.1	Volledige literatuurverwijzingen in voetnoten / 138
A.2	Eindnoten / 139
A.3	Verkorte literatuurverwijzingen in de hoofdtekst / 140
A.4	Volledige literatuurverwijzingen in de hoofdtekst / 141
A.5	Conclusie / 141
B	Alternatieve methoden voor verkort verwijzen / 142
B.1	Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken: mét vermelding van verkorte boektitel / 142
B.2	Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen: mét vermelding van tijdschrifttitel en publicatienummer / 146
	Literatuurlijst / 148
	Trefwoordenregister / 150
	Samenvatting Leidraad 2022 / inlegvel

1 Bronvermeldingen, voetnoten en verwijssysteem

1.1 **Waarom bronvermeldingen**

Juristen baseren zich op een veelheid aan (rechts)bronnen. In hun publicaties vermelden ze die bronnen. Ze doen dat om de lezer te overtuigen. En om het auteurschap van anderen te respecteren en verantwoording af te leggen over eigen onderzoek. Daartoe verwijzen juridische auteurs naar regelgeving en parlementaire documenten, naar rechtspraak en literatuur, en ook wel naar niet-juridische bronnen.

Door de bronvermeldingen (in voetnoten, literatuurlijst, enz.) ziet de lezer op welke (rechts)bronnen de auteur zich baseert. De lezer kan daardoor de juistheid nagaan van de beweringen van de auteur en vaststellen of het onderzoek adequaat is geweest. Zowel in de rechtspraak als in de rechtswetenschap is deze verantwoording door middel van bronvermeldingen essentieel.

Bronvermeldingen dienen ook de nieuwsgierige lezer die over het onderwerp meer wil weten en meer wil naslaan. Die lezer moet het zo gemakkelijk mogelijk worden gemaakt. Bronnen vermeldt men niet alleen voor ingewijden, maar ook voor mensen buiten het eigen vakgebied, voor beginnende onderzoekers en voor onderzoekers die over twintig jaar of nog later de bronnen willen natrekken. Wat thans een in vakkringen bekende publicatie is (zoals Noyon/Langemeijer/Remmelink of Spoor/Verkade/Visser), is dat straks misschien niet meer, en dus kan niet worden volstaan met een tegenwoordig populaire korte aanduiding van een dergelijk boek. De lezer moet aan een jaartal kunnen zien hoe oud de bron is of welke editie is geraadpleegd. De bronvermelding moet volledig zijn: wie, wat, waar en wanneer.

Ook dienen bronvermeldingen ertoe de auteur te behoeden voor de beschuldiging van plagiaat. In rechtspraak en rechtswetenschap staat onderzoek

immers nooit op zichzelf. Men bouwt voort op wat anderen reeds hebben gedaan en geschreven. Wie dat echter doet zonder te vermelden dat (en waar) anderen dat reeds eerder hebben geschreven, pronkt met andermans veren en handelt in strijd met de regels van (wetenschappelijke) integriteit. Auteursrechtelijk is citeren toegestaan mits met vermelding van de bron.

Citeren kan men letterlijk doen, of in eigen woorden ('geparafraseerd'). In beide gevallen moet men de geciteerde auteur en de vindplaats van de geciteerde tekst vermelden (inclusief pagina- of paragraafnummer). Bovendien worden letterlijke citaten tussen (enkele of dubbele) aanhalingstekens gezet. Voor een letterlijk citaat binnen een letterlijk citaat gebruikt men dubbele aanhalingstekens wanneer men standaard enkele gebruikt, of andersom.

Citeren uit – of verwijzen naar – bronnen die men niet zelf bestudeerd heeft (bronnen uit de tweede hand) is alleen toegestaan indien de oorspronkelijke tekst niet beschikbaar is. Dan vermeldt men zowel de oorspronkelijke bron als de geraadpleegde secundaire bron die naar de oorspronkelijke bron verwijst.

In de voetnoot:

1. HR 22 juni 1883, *Weekblad van het Regt* 4924 (*Grote-leugen-arrest*) (zoals aangehaald door Pitlo 1972, p. 131).

Als men een bronvermelding van een ander overneemt zonder de oorspronkelijke bron zelf te bestuderen, zou men pronken met de veren van iemand anders, en dus de onjuiste indruk wekken dat men die bron zelf bestudeerd heeft. Ook is er dan het risico dat die bron geen goede onderbouwing vormt voor de eigen tekst.

De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) definieert plagiaat als 'hergebruik van andermans materiaal zonder adequate bronvermelding'. Zij verstaat onder 'hergebruik' het 'letterlijk, geparafraseerd, vertaald of samengevat opnieuw gebruiken van (delen van) reeds eerder gepubliceerd materiaal', waarbij dat 'materiaal' kan bestaan uit tekst, ideeën of onderzoeksresultaten.¹ *De Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* uit 2018 zegt het zo: 'Doe bij het overnemen van ideeën, procedures, resultaten en tekst recht aan het betrokken wetenschappelijk werk van anderen en verwijs zorgvuldig naar de bron.'²

1. *Correct citeren* 2014, p. 4.

2. *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* 2018, par. 3.4.

Het is daarom noodzakelijk in een rechtswetenschappelijk of ander juridisch werk:

- door middel van *voetnoten* te vermelden wat de bronnen zijn van wat wordt gesteld; en
- aan het eind van de tekst een *literatuurlijst* op te nemen (en eventueel ook een of meer lijsten van andere bronnen, zoals jurisprudentie, regelgeving of parlementaire documenten).

Voetnoten kunnen ook nog twee andere doelen dienen:

- Men kan mededelingen doen die het betoog in de hoofdtekst zouden onderbreken, maar die de auteur ‘voor de goede orde’ toch niet onvermeld wil laten. Dat kan de vermelding van een afwijkende opvatting zijn, die men wel kent maar niet bespreekt. Of de mededeling waarom men een bepaald aspect buiten beschouwing heeft gelaten;
- Men kan tot gemak van de nieuwsgierige lezer extra informatie verschaffen. Zo kan men in een verwijzing naar een rechterlijke uitspraak na de basisinformatie (naam van het gerecht, datum en European Case Law Identifier (ECLI)) ook extra informatie vermelden, bijvoorbeeld waar de uitspraak met annotatie is gepubliceerd. Ook bij verwijzing naar literatuur of regelgeving kan men nadere gegevens vermelden, bijvoorbeeld de serie waarin een boek is verschenen, de datum van de meest recente wijziging van een regeling, of het webadres van een moeilijk vindbaar document.

Bronvermeldingen dienen dus de lezer. Zij verschaffen informatie. Uitgangspunt is het gemak van de lezer. Wees informatief en maak het niet te ingewikkeld. Vermijd aanduidingen zoals *a.w.* (aangehaald werk), *o.c.* (*opus citatus*), *t.a.p.* (ter aangehaalde plaatse), *l.c.* (*locus citatus*), *ibidem* (op dezelfde plaats), omdat die de lezer nodeloos aan het zoeken zetten.

1.2 Aanbevolen verwijssysteem

Om te kunnen verwijzen zal men een verwijssysteem moeten kiezen. Bij het kiezen van een verwijssysteem moet de auteur zich rekenschap geven van de aard van de tekst. Men moet daarbij niet alleen letten op de leesbaarheid van de hoofdtekst en de verwijzingen, maar ook op de hanteerbaarheid en toegankelijkheid van de publicatie als geheel. Een verwijssysteem moet ook consequent worden toegepast.

De *Leidraad* beveelt een systeem aan met (korte) verwijzingen naar bronnen in voetnoten gecombineerd met een literatuurlijst aan het einde van de tekst. Hieronder wordt dit aanbevolen systeem uiteengezet.

In onderdeel A van de bijlage van dit boek worden voor de volledigheid ook enkele andere, minder gebruikelijke systemen kort vermeld. Die andere systemen zijn alleen geschikt voor publicaties van minder dan vijf pagina's.

De *Leidraad* beveelt aan voetnoten te gebruiken. Die staan onderaan de pagina. Het gebruik van eindnoten of het opnemen van verwijzingen in de hoofdtekst wordt afgeraden.³

De *Leidraad* beveelt voorts aan om in die voetnoten, voor zover het gaat om literatuurverwijzingen, te kiezen voor verkorte verwijzingen, met aan het eind van de publicatie (boek, scriptie, tijdschriftartikel, boekbijdrage, rapport, enz.) altijd een literatuurlijst. In die lijst worden de volledige bibliografische gegevens opgenomen.

Een verkorte verwijzing naar een boek of een tijdschriftartikel bestaat in beginsel uit de achternaam van de auteur, het jaartal van publicatie en het paragraaf- of paginanummer waarnaar men verwijst (zie 1.3 en 1.4):

In de voetnoten:

1. Leijten 2008, p. 18.
2. Van der Roest 2018, par. 4.3.
3. Vroege 2022, par. 2.
4. Hugenholtz 2018, p. 244.
5. Pitlo 1972, p. 131.

In de literatuurlijst staan dan de volledige verwijzingen naar de bedoelde boeken en artikelen (alfabetisch op auteursnaam). In die lijst vormt de verkorte verwijzing (zonder paragraaf- of paginanummers) het vet gedrukte opschrift van de volledige verwijzing:

In de literatuurlijst:

Hugenholtz 2018

P.B. Hugenholtz, 'De naburige rechten hebben hun tijd gehad', *AMI* 2018, p. 243-244.

Leijten 2008

J. Leijten, *De glorie van het recht*, Amsterdam: Balans 2008.

Pitlo 1972

A. Pitlo, *Evolutie in het privaatrecht*, Groningen: H.D. Tjeenk Willink 1972.

3. Over het gebruik van eindnoten zie onderdeel A.2 van de bijlage van deze *Leidraad*, en over verwijzen in de hoofdtekst zie de onderdelen A.3 en A.4 van die bijlage.

Van der Roest 2016

O.A.P. van der Roest, *Recht & interpretatie. Een korte uitleg*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2018.

Vroege 2022

B. Vroege, 'De EU als wapenleverancier. De Europese Vredesfaciliteit in context', *NJB* 2022/686, p. 808-814.

Bij het schrijven van publicaties van vijf of meer pagina's is dit systeem van verkort verwijzen in voetnoten, met een literatuurlijst aan het slot, aan te bevelen. Dit verwijssysteem verdient de voorkeur, omdat het ruimte uitspaart, omdat het zowel de lezer als de auteur tijd bespaart, en omdat de lijst de lezer een handzaam overzicht biedt van de door de auteur bestudeerde literatuur. Zoals hierboven aangegeven wordt daarmee ook de wetenschappelijke basis van de juridische tekst duidelijk.

Hanteert men dit verwijssysteem, dan kan men bovendien zonder aanduidingen zoals *a.w.*, *idem* en *zie noot x*. In plaats daarvan herhaalt men de verkorte verwijzing. Daardoor wordt ook de kans op vergissingen kleiner. Men behoeft bij meermalen vermelde literatuur niet steeds de volledige bibliografische gegevens te noemen en toch zet men de lezer niet onnodig aan het zoeken. Gebruik in voetnoten dus geen verwijzingen naar eerdere voetnoten waarin verkort naar literatuur wordt verwezen, maar herhaal gewoonweg de verkorte verwijzing (ook als de noten direct op elkaar volgen).

Dus niet:

1. Leijten 2008, p. 26.
2. *Idem*.
45. *A.w.*, p. 30.
46. *Zie noot 1*.

Maar:

1. Leijten 2008, p. 26.
2. Leijten 2008, p. 26.
45. Leijten 2008, p. 30.
46. Leijten 2008, p. 26.

Deze aanbevolen methode van verwijzen naar literatuur, wordt nader behandeld in de volgende paragrafen en in meer detail in hoofdstuk 2, waar ook ingegaan wordt op bijzondere gevallen en bijzondere soorten publicaties.

Verwijzingen naar jurisprudentie, regelgeving en parlementaire documenten moeten in dit systeem altijd volledig zijn. Daarom is het in beginsel niet nodig om aan het eind van de tekst een lijst van jurisprudentie, regelge-

ving of parlementaire documenten op te nemen. Jurisprudentieverwijzingen staan meestal in een voetnoot. Verwijzingen naar regelgeving worden meestal in de hoofdtekst geplaatst, maar kunnen natuurlijk ook in de voetnoten (en daar kunnen meer afkortingen worden gebruikt).

In de voetnoten:

1. Art. 6:162-164 BW.
2. Art. 2 lid 2 Gw.
3. Zie ook art. 3:126 lid 1 onder c en d Wet IB 2001.
4. *Kamerstukken II* 2015/16, 34410, nr. 2, p. 5.
5. Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:2024.
6. HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, r.o. 3.8.

Voor verwijzingen naar regelgeving en parlementaire documenten zie verder hoofdstuk 3; voor verwijzingen naar jurisprudentie zie verder hoofdstuk 4.

1.3 Zo specifiek mogelijk verwijzen

Bronvermeldingen zijn om diverse redenen van groot belang (zie 1.1). Om diezelfde redenen is het ook belangrijk dat bronvermeldingen zo specifiek mogelijk zijn. In de voetnoten moet men daarom precies verwijzen.

In verwijzingen naar regelgeving noemt men zo mogelijk het relevante artikel(onderdeel) (zie 3.3). Verwijst men naar een parlementair document, dan geschiedt dit ook zo specifiek mogelijk (zie 3.4). Bij jurisprudentie is vermelding van het nummer van de relevante rechtsoverweging (r.o.) een goede manier om de verwijzing te preciseren (zie 4.4.2).

In de voetnoten:

1. Art. 2 lid 2 Gw.
2. Zie ook art. 3:126 lid 1 onder c en d Wet IB 2001.
3. *Kamerstukken II* 2015/16, 34410, nr. 2, p. 5.
4. HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, r.o. 3.8.

Als het gaat om een *literatuurverwijzing in een voetnoot*, verwijst men *specifiek* naar het *exacte* paragraaf- of paginanummer, tenzij de verwijzing algemeen van aard is:

Specifiek:

5. Van Opijnen 2014, par. 2.1; Botman 2015, p. 430.

Algemeen:

6. Andere literatuur over dit onderwerp: Van Opijnen 2014; Botman 2015.

Mede omdat publicaties steeds meer (alleen) online staan en vaak geen paginering hebben, worden deze dikwijls onderverdeeld in korte, doorlopend genummerde *onderdelen* (paragrafen, aantekeningen, alinea's). Indien een hele publicatie bestaat uit doorlopend genummerde onderdelen, dan kan daar in voetnoten doeltreffend naar worden verwezen.⁴ Soms zijn de onderdelen van een publicatie genummerd met enkelvoudige nummers (1, 2, 3, enz.) en soms, zoals in deze *Leidraad*, met gelede nummers (1.1, 1.1.1, 1.1.2, 1.2, 1.3, 1.3.1, enz.).

De genummerde onderdelen van een *tijdschriftartikel* zijn altijd *paragrafen*. In een verwijzing naar een paragraaf wordt het paragraafnummer in de voetnoot voorafgegaan door de afkorting 'par':

- 7. Van Verseveld 2016, par. 3.2.2.
- 8. Vroege 2022, par. 2.

Ook de genummerde onderdelen van een *boek* zijn vaak *paragrafen* (met enkelvoudige of gelede nummers). In specifieke verwijzingen naar een boek, kan men alleen naar de genummerde onderdelen verwijzen, indien deze *doorlopend* genummerd zijn, en de nummering dus niet in elk hoofdstuk opnieuw begint. Bij verwijzing naar een heel hoofdstuk wordt het woord 'hoofdstuk' niet afgekort.

- 9. Van Opijnen 2014, par. 2.1.
- 10. Diebels 2022, par. 2.4.5.
- 11. Van Opijnen 2014, hoofdstuk 3.

Indien een boek, tijdschriftartikel of andere publicatie *niet* in doorlopend genummerde onderdelen is verdeeld, of indien een onderdeel vrij lang is, verwijst men bij specifieke verwijzing in de voetnoot naar de *pagina*(s) die van belang is/zijn voor de verwijzing. Gebruik voor de pagina-aanduiding uitlopend 'p.' (dus niet: 'pp.' of 'blz.');

- 12. Botman 2015, p. 430.

4. In de edities 2013, 2016 en 2019 van deze *Leidraad* werd aanbevolen om tussen jaartal en onderdeelnummer een schuine streep te zetten, maar de notatie jaartal/onderdeelnummer kan verwarring opleveren met de (in 1.4.3 en 4.4.2 aangegeven) notatie jaartal/publicatienummer. Zie echter 2.4.4 over verwijzingen naar de randnummers in de handboeken van de Asser-serie. De verwijsmethode met schuine streep tussen jaartal en onderdeelnummer maakt bovendien nog deel uit van de alternatieve methode die is beschreven in de bijlage onder B.1.

Wanneer men naar twee of meer opeenvolgende onderdelen of pagina's wil verwijzen, schrijf dan niet '2.1 e.v.' of 'p. 430 e.v.', maar vermeld exact de onderdeel- of paginanummers waarnaar wordt verwezen:

13. Van Opijnen 2014, par. 2.1-2.4; Botman 2015, p. 430-433 en 437.

In de *literatuurlijst* wordt een verwijzing nooit gepreciseerd. Daar staat steeds een volledige bibliografische beschrijving (zie 1.4 en 2.2.2) van het hele boek of het hele artikel – zonder vermelding van specifieke onderdelen of pagina's daaruit. In de literatuurlijst worden van een artikel wel de begin- en eindpagina genoemd.

Botman 2015

M. Botman, *De Dienstenrichtlijn in Nederland. De gevolgen van richtlijn 2006/123/EG voor de nationale rechtsorde vanuit Europees perspectief*, Den Haag: Boom juridisch 2015.

Diebels 2022

G.A. Diebels, *De kleine gids voor het Nederlandse arbeidsrecht 2022*, Deventer: Wolters Kluwer 2022.

Van Opijnen 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd*, Den Haag: Boom juridisch 2014.

Van Verseveld 2016

A. van Verseveld, 'Noodweer: de Hoge Raad geeft een overzicht', *DD* 2016/34, p. 352-371.

Vroege 2022

B. Vroege, 'De EU als wapenleverancier. De Europese Vredesfaciliteit in context', *NJB* 2022/686, p. 808-814.

1.4 **Methode voor literatuurverwijzingen (voetnoten en literatuurlijst)**

De drie hierna volgende subparagrafen betreffen achtereenvolgens verwijzingen naar boeken, verwijzingen naar boekbijdragen, en verwijzingen naar tijdschriftartikelen. Hoofdstuk 2 bespreekt de literatuurverwijzingen uitgebreider, met aandacht voor bijzondere gevallen en bijzondere soorten literatuur. Zie daarnaast de hoofdstukken 3 en 4 voor verwijzingen naar wetten, andere regelgeving, parlementaire documenten en jurisprudentie.

Het gebruik van verkorte literatuurverwijzingen veronderstelt het gebruik van een literatuurlijst, zoals in 1.2 is uitgelegd: in de literatuurlijst kan de lezer alle bijzonderheden vinden die nodig zijn om de aangehaalde uitgave te duiden en op te zoeken. In de literatuurlijst vormt de verkorte verwijzing (zonder paragraaf- of paginanummers) het vet gedrukte opschrift van de volledige verwijzing.

Een *medeauteur* (of mederedacteur) wordt voorafgegaan door het teken '&'. Bij twee auteurs: A & B, bij drie auteurs: A, B & C. Bij meer dan drie auteurs (of redacteurs) wordt alleen de eerste genoemd, met de toevoeging 'e.a.'.

De *Leidraad* beveelt de hieronder besproken methode aan voor verwijzingen naar boeken, boekbijdragen en tijdschriftartikelen.⁵

1.4.1 Verwijzen naar boeken

Voor elk boek waarnaar een voetnoot verwijst, wordt in de literatuurlijst een volledige verwijzing opgenomen. Die volledige verwijzing bestaat uit: naam van de auteur(s), titel, plaats van uitgave, uitgever en jaar van uitgave.

Volgorde in volledige verwijzing naar boek is consequent:

- voorletters auteur, achternaam auteur, komma;
- *titel van boek* (cursief en begonnen met een hoofdletter), komma;
- plaatsnaam, dubbele punt;
- naam uitgever;
- jaartal, punt.

In de literatuurlijst:

Botman 2015

M. Botman, *De Dienstenrichtlijn in Nederland. De gevolgen van richtlijn 2006/123/EG voor de nationale rechtsorde vanuit Europees perspectief*, Den Haag: Boom juridisch 2015.

Diebels 2022

G.A. Diebels, *De kleine gids voor het Nederlandse arbeidsrecht 2022*, Deventer: Wolters Kluwer 2022.

5. In de bijlage van deze *Leidraad* worden onder B alternatieve methoden van verkort verwijzen naar literatuur beschreven, waaraan sommige uitgevers, redacties of auteurs de voorkeur geven.

Van Drongelen & Hofsteenge 2022

J. van Drongelen & J.A. Hofsteenge, *De Arbowet geschetst*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2022.

Spijkerboer 2014

T.P. Spijkerboer, *De Nederlandse rechter in het vreemdelingenrecht*, Den Haag: Sdu 2014.

Bij het *in een voetnoot verkort verwijzen* naar een boek worden alleen de achternaam van de auteur en het jaar van publicatie vermeld, meestal gevolgd door hetzij een of meer onderdeelnummers, hetzij een of meer paginanummers. In een voetnoot wordt immers in beginsel specifiek verwezen naar een of meer onderdelen of pagina's – tenzij de verwijzing van algemene aard is. Hiervoor is al uitgelegd wanneer en hoe men naar onderdeel- of paginanummers verwijst (zie 1.3).

In de voetnoten:

1. Botman 2015, p. 430.
2. Spijkerboer 2014, p. 11-15.
3. Van Drongelen & Hofsteenge 2022, par. 2.4.
4. Diebels 2022, par. 2.4.5.

Voor bijzondere soorten boeken (zoals dissertaties, bewerkte handboeken en vertalingen) zie hoofdstuk 2.

1.4.2 Verwijzen naar bijdragen in boeken

In de literatuurlijst wordt de titel van een bijdrage in een boek tussen enkele *aanhalingstekens* geplaatst. Een dergelijk boek met bijdragen van verschillende auteurs, wordt ook wel een 'bundel' of 'verzamelbundel' genoemd (soms gaat het om een 'feestbundel'). Zowel de auteur(s) van de bijdrage, als de redacteur(en) van de bundel worden vermeld. Ter onderscheiding van een artikel in een tijdschrift wordt bij een *bijdrage in een boek* na de titel van de bijdrage het woordje 'in:' gebruikt. Daarachter volgen de redacteur(en), de aanduiding '(red.)' en de verdere bibliografische gegevens van het boek (zie 1.4.1), alsmede de begin- en eindpagina van de bijdrage in dat boek.

Volgorde in volledige verwijzing naar boekbijdrage is consequent:

- voorletters auteur, achternaam auteur, komma;
- titel van bijdrage (tussen enkele *aanhalingstekens* en begonnen met een hoofdletter), komma;
- 'in:';
- voorletters redacteur, achternaam redacteur, '(red.)', komma;
- *titel van bundel* (cursief en begonnen met een hoofdletter), komma;
- plaatsnaam, dubbele punt;
- naam uitgever;
- jaartal, komma;
- beginpagina-eindpagina, punt.

In de literatuurlijst:**Ancery 2014**

A.G.F. Ancery, 'De Hoge Raad en het civiele procesrecht', in: T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden*, Den Haag: Boom juridisch 2014, p. 11-29.

De verkorte verwijzing in een voetnoot naar een bijdrage in een boek ziet er in beginsel net zo uit als een verkorte verwijzing naar een boek of tijdschrift-artikel. Gebruik in de verkorte verwijzing naar een bijdrage in een boek niet de naam van de redacteur van de bundel, maar de naam van de *auteur* van de bijdrage. Zo verwijst men als volgt naar de bijdrage van Ancery in de bundel van Gerverdinck e.a.

In de voetnoten:

1. Ancery 2014, p. 23.

Niet:

1. Gerverdinck e.a. 2014, p. 23.

Voor bijzondere gevallen van bijdragen in boeken (zoals preadviezen of artikels-gewijze commentaren in frequent geactualiseerde uitgaven) zie 2.4.8, 2.4.9 en 2.6.

1.4.3 Verwijzen naar artikelen in tijdschriften

In de literatuurlijst wordt de titel van een artikel in een tijdschrift – net als die van een bijdrage in een boek – tussen enkele *aanhalingstekens* geplaatst. Om aan te geven dat het om een tijdschrift gaat, wordt hier echter niet het woordje 'in:' gebruikt. De (vaak afgekorte) naam van het tijdschrift wordt *cursief* vermeld. Daarna volgt het jaartal.

Wat daarna komt, is afhankelijk van de vraag of het tijdschrift werkt met *publicatienummers* (doorlopende nummering van artikelen per jaargang). Indien dat het geval is, wordt achter het jaartal na een schuine streep het publicatienummer van het artikel vermeld, dan een komma, en vervolgens de nummers van begin- en eindpagina (indien bekend). Indien het tijdschrift *niet* werkt met publicatienummers, wordt het jaartal gevolgd door een komma en de nummers van begin- en eindpagina (indien bekend).

Volgorde in volledige verwijzing naar tijdschriftartikel is consequent:

- voorletters auteur, achternaam auteur, komma;
- titel van artikel (tussen enkele *aanhalingstekens* en begonnen met een hoofdletter), komma;
- *naam van tijdschrift* (cursief en vaak afgekort);
- jaartal (gevolgd door een schuine streep als er een publicatienummer is, en dat nummer dan direct na de schuine streep), komma;
- beginpagina-eindpagina, punt.

In de literatuurlijst:

Hugenholz 2018

P.B. Hugenholtz, 'De naburige rechten hebben hun tijd gehad', *AMI* 2018, p. 243-244.

Van Verseveld 2016

A. van Verseveld, 'Noodweer: de Hoge Raad geeft een overzicht', *DD* 2016/34, p. 352-371.

Voorhoof 2015

D. Voorhoof, 'De aansprakelijkheid van online nieuwsplatforms na Delfi. Online nieuwsplatform dat nalaat manifest schadelijke gebruikersinhoud proactief weg te filteren riskeert aansprakelijkheid', *Mediaforum* 2015, p. 194-204.

Vroege 2022

B. Vroege, 'De EU als wapenleverancier. De Europese Vredesfaciliteit in context', *NJB* 2022/686, p. 808-814.

Een verkorte verwijzing in een voetnoot naar een tijdschriftartikel ziet er in beginsel net zo uit als een verkorte verwijzing naar een boek:⁶

6. Hiermee vervalt met ingang van editie 2022 het verschil tussen de methoden van verwijzen naar een tijdschriftartikel en naar een boek, dat deze *Leidraad* in de editie 2013 had geïntroduceerd.

In de voetnoten:

1. Van Verseveld 2016, par. 3.2.2.
2. Voorhoof 2015, p. 200.
3. Vroege 2022, par. 2.
4. Hugenholtz 2018, p. 244.

Na de achternaam van de auteur volgt het jaartal, en dit wordt meestal (zoals in deze voorbeelden) gevolgd door een komma en een of meer specifieke paragraafnummers (voorafgegaan door 'par.') of paginanummers (voorafgegaan door 'p.'). In een voetnoot wordt immers in beginsel specifiek verwezen naar bepaalde paragrafen of pagina's (tenzij de verwijzing van algemene aard is, zie 1.3).

Voor verwijzingen naar bijzondere soorten tijdschriftartikelen (zoals boekbesprekingen en interviews) en voor verwijzingen naar artikelen of berichten in kranten, op weblogs of in andere media, zie 1.5, 2.3 en 2.5.

1.5 Online bronnen

Het internet is een belangrijke vindplaats van juridische bronnen. Een aantal juridische sites behoort stevast tot de favorieten van de jurist: overheid.nl, rechtspraak.nl, wetten.nl, officielebekendmakingen.nl, curia.eu, net als de websites van EUR-Lex en HUDOC. Dit heeft tot gevolg dat bij het verwijzen naar documenten die beschikbaar zijn op deze sites, het niet meer noodzakelijk is de sites of webadressen te vermelden. Verwijzingen naar documenten gevonden of beschikbaar op deze sites, zijn daarom niet anders dan verwijzingen naar papieren bronnen. Ga dan ook, om te zien hoe naar dergelijke bronnen te verwijzen, naar die hoofdstukken van deze *Leidraad* die uitleg geven over het verwijzen naar literatuur, regelgeving, parlementaire documenten, of jurisprudentie.

Hiernaast worden steeds meer bronnen die vroeger alleen op papier verschenen of die online (in eerste instantie) achter een betaalmuur staan, zoals tijdschriftartikelen of annotaties, ook via het internet publiek toegankelijk gemaakt. Ook voor verwijzingen naar die publicaties geldt dat er geen webadres aan toegevoegd hoeft te worden. Een zoekopdracht met (een deel van) de verwijzing geeft de lezer snel uitsluitsel of de tekst toegankelijk is via het internet.

Voor het verwijzen naar publiek toegankelijke online bronnen zoals overheidsrapporten en jurisprudentie, is het niet anders. Indien men naar dergelijke bronnen verwijst volgens de regels van de *Leidraad*, dan zal de lezer door

het typen van (een deel van) de tekst van de verwijzing in een zoekmachine als Google de desbetreffende bron (bijna) altijd vinden.

Soms is het echter goed om de lezer te helpen door te vermelden dat iets 'online' staat, of door het webadres te noemen van het blog of de website waar een tekst te vinden is. Dat is bijvoorbeeld zo wanneer men verwijst naar buitenlandse regelgeving of jurisprudentie, naar andere voor de lezer minder gemakkelijk online te vinden documenten, of naar een hele website of naar een bepaalde pagina op een website.

Het toevoegen van een webadres bij verwijzingen naar bronnen die (ook) online toegankelijk zijn, is dus meestal niet nodig, maar soms wel nuttig.

Een verwijzing naar een online artikel, blog, annotatie of boek kent, net als die naar hun traditionele tegenhangers, een verkorte variant in de voetnoot en een volledige in de literatuurlijst. Betreft het echter een verwijzing naar een informatieve webpagina of een online cursus, naar een podcast of video, of naar een online bericht zonder auteursvermelding, dan staat deze uitsluitend in de voetnoot en niet in de literatuurlijst.

In de voetnoten:

1. Jansen 2016.
2. 'Wat is open access?', openaccess.nl.
3. 'Reclassering in het strafrecht: een officier van justitie, een rechter en een collega aan het woord', *ReclasseringNL*, [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=...), 3 augustus 2021.
4. '13 doodenge privacyvermorzelende technologieën', webwereld.nl, 28 januari 2019.

In de literatuurlijst:

Jansen 2016

M. Jansen, 'Aansprakelijkheid voor tenuitvoerlegging later vernietigd vonnis', cassatieblog.nl, 21 april 2016.

Tot slot zijn bij het verwijzen naar online bronnen de volgende punten nog van belang:

- Als een webadres wordt toegevoegd aan de verwijzing en deze staat aan het einde van een regel, breek dit adres dan niet af, maar plaats het op een nieuwe regel;
- Het is handig als in elke versie van een tekst die per e-mail of online verspreid wordt, elk webadres aanklikbaar is;

- Controleer voor het inleveren van kopij of de webadressen genoemd in de verwijzingen nog kloppen. Pas zo nodig de tekst en/of de verwijzing aan. En controleer ook of verwijzingen naar publicaties die frequent worden bijgewerkt, nog actueel zijn;
- De elementen die op papier geen functie hebben, zoals 'https://' of 'www', kunnen eventueel worden weggelaten. De verwijzingen blijven dan kort en duidelijk leesbaar. Raadpleeg de uitgever of onderwijsinstelling over de vraag of en hoe webadressen zichtbaar moeten blijven in de papieren of digitale versie;
- In de online versie van een tekst kan het webadres van een publicatie eventueel als onzichtbare hyperlink toegevoegd worden aan de titel van die publicatie, zodat die titel aanklikbaar wordt.

Meer over verwijzen naar online bronnen is te vinden in 2.3, 2.6 en 4.2.

1.6 De vorm van voetnoten

1.6.1 Formulering van voetnoten

De tekst van elke voetnoot begint met een hoofdletter en eindigt met een punt. Een voetnoot kan uit meer dan één zin bestaan, zelfs uit meer dan één alinea, maar wordt zo kort mogelijk gehouden.

Als de naam van de auteur, het rapport, de regeling of de rechterlijke instantie reeds in het zinsverband van de hoofdtekst wordt genoemd, wordt die in de voetnoot toch herhaald.

In de hoofdtekst:

Volgens Demeyere zou gesteld kunnen worden dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid.¹

In de voetnoot:

1. Demeyere 2015, p. 392.

In de hoofdtekst:

De Grondwet verlangt een wettelijke regeling van de toelating en uitzetting van vreemdelingen.²

In de voetnoot:

2. Art. 2 lid 2 Gw.

In de hoofdtekst:

De burgemeester verwijst hiervoor naar de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van 16 maart 2016.³

In de voetnoot:

3. ABRvS 16 maart 2016, ECLI:NL:RVS:2016:683.

Meestal begint een voetnoot direct met de verwijzing. Er hoeft dan geen inleidend woord (zoals *Zie* of *Aldus*) te worden gebruikt. Dit betekent dat de bewering in de hoofdtekst ontleend is aan de genoemde bron.

In de hoofdtekst:

Volgens Zijlstra kan in de democratische rechtsstaat een drietal 'dimensies' worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen.⁴

In de voetnoot:

4. Zijlstra 2012, par. 3.2.

Niet:

4. Zie Zijlstra 2012, par. 3.2.

Als de noot geen bronvermelding is voor een bewering in de hoofdtekst, gebruikt men als inleidende woorden: *Aldus ook*, *Zie ook*, *Vgl.* en *Anders*.

'Aldus ook' gebruikt men als de bewering al gedragen wordt door argumenten in de hoofdtekst.

In de hoofdtekst:

In de democratische rechtsstaat kan een drietal 'dimensies' worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen.⁵

In de voetnoot:

5. Aldus ook Zijlstra 2012, par. 3.2.

'Zie ook' gebruikt men indien verwezen wordt naar een bron die de hoofdtekst niet onderbouwt, maar wel iets dergelijks over hetzelfde onderwerp zegt.

In de hoofdtekst:

Het gaat hier dus om een definitie van de (democratische) rechtsstaat.⁶

In de voetnoot:

6. Zie ook Zijlstra 2012, par. 3.2.

'Vgl.' gebruikt men in hetzelfde geval als het voorgaande, maar nu zegt de bron iets dergelijks over een *ander* onderwerp.

In de hoofdttekst:

Een nader onderzoek naar de achterliggende idee van de (democratische) rechtsstaat zou een andere definitie kunnen opleveren.⁷

In de voetnoot:

7. Vgl. Zijlstra 2012, par. 3.2.

'Anders:' gebruikt men als de bron iets zegt wat het tegenovergestelde is van wat de hoofdttekst zegt.

In de hoofdttekst:

Deze definitie van de rechtsstaat doet geen recht aan de achterliggende idee van de (democratische) rechtsstaat.⁸

In de voetnoot:

8. Anders: Zijlstra 2012, par. 3.2.

Het gebruik van de afkorting 'cf.' kan verwarring wekken en wordt daarom afgeraden. Het kan immers duiden op 'confer' (= vergelijk), maar ook op 'conform' (= overeenkomstig).

Voor het gebruik van afkortingen zie verder hoofdstuk 6.

1.6.2 Nummering van voetnoten

In een tijdschriftartikel of bijdrage aan een boek kan men de voetnoten het beste doornummeren. In langere teksten, zoals boeken, kan men ook in elk hoofdstuk opnieuw met noot 1 beginnen.

Als een noot betrekking heeft op een alinea, op een of meer zinnen of op een bij- of hoofdzin, dan wordt het nootnummer geplaatst achter het laatste leesteken daarvan. Het nootnummer komt bij voorkeur aan het eind van een zin te staan, *na de punt*. Alleen als een noot uitsluitend betrekking heeft op een of enkele woorden, wordt het nootnummer onmiddellijk na het desbetreffende woord geplaatst, maar altijd na een eventuele interpunctie ter plekke.

Een voetnoot heeft hooguit betrekking op één alinea, tenzij in de noot wordt aangegeven dat een verwijzing op een groter deel van de hoofdttekst betrekking heeft.

Een nootcijfer in de hoofdttekst wordt 'superieur' (hoger, 'superscript') gezet; er komt geen haakje achter.

Dus niet:

(...) om discussies over eventuele verwijtbaarheid bij de fabrikant te ecarteren¹³. In het (...)

Maar:

(...) om discussies over eventuele verwijtbaarheid bij de fabrikant te ecarteren.¹³ In het (...)

Plaats in de hoofdttekst nergens meer dan één nootnummer tegelijk. In die ene noot kan men zo nodig verwijzen naar verschillende bronnen.

Dus niet:

Hetzelfde wordt verdedigd door Leijten.^{14,15}

14. Leijten 2008, p. 31.

15. Anders: Van Maanen 2011, p. 19.

Maar:

Hetzelfde wordt verdedigd door Leijten.¹⁴

14. Leijten 2008, p. 31. Anders: Van Maanen 2011, p. 19.

Bij meer verwijzingen in één voetnoot, zoals in bovenstaand voorbeeld, zijn er geen vaste regels voor de volgorde ervan. In het algemeen moet men een logische volgorde nastreven waarbij de onderbouwing van de hoofdttekst eerder wordt vermeld dan bijkomende toevoegingen, belangrijke bronnen eerder dan minder belangrijke, en rechtspraak van hogere instanties eerder dan die van lagere.

Gebruik nooit hetzelfde nootnummer tweemaal, maar gebruik op de tweede plek een nieuw nootnummer en herhaal de verkorte verwijzing uit de eerdere noot:

16. Leijten 2008, p. 26.

19. Leijten 2008, p. 26.

1.7 Interne verwijzingen

Interne verwijzingen zijn verwijzingen in de eigen publicatie naar andere onderdelen van diezelfde publicatie. Het gaat dan bijvoorbeeld om een tabel, figuur of paragraaf. De verwijzing staat doorgaans in de hoofdtekst.

Vermijd zoveel mogelijk verwijzingen naar pagina's, ten eerste omdat in het kopijstadium het paginanummer in de uiteindelijke publicatie meestal niet is te voorspellen, ten tweede omdat de paginaverwijzing bij eventuele herpublicatie, elektronisch of anderszins, niet meer opgaat. Verwijs in plaats daarvan naar hoofdstuk, paragraaf of ander genummerd onderdeel volgens de onderstaande aanwijzingen.

1.7.1 Intern verwijzen naar tabellen en figuren

Nummer tabellen en figuren doorlopend, in afzonderlijke reeksen. In tijdschriftartikelen en bundelbijdragen krijgen tabellen en figuren per artikel c.q. bijdrage een nummering, in boeken per hoofdstuk een gelede nummering (bijvoorbeeld: 'tabel 5.1' is de eerste tabel van hoofdstuk 5). Geef tabellen en figuren een op- of onderschrift dat bestaat uit typeaanduiding ('Tabel' respectievelijk 'Figuur'), nummer en titel; plaats een eventuele bronvermelding op een afzonderlijke regel. Verwijs ernaar met typeaanduiding en nummer; bij gelede nummers wordt, ook binnen hetzelfde hoofdstuk, met het volledige nummer verwezen. Vermijd verwijzingen in de trant van 'zie de onderstaande tabel' of 'zie de afbeelding op de volgende pagina'.

In de hoofdtekst:

De resultaten van dit onderzoek worden weergegeven in tabel 3.1.

Op- of onderschrift van de tabel waarnaar is verwezen:

Tabel 3.1. Resultaten van een vergelijkend onderzoek naar strafmaten bij tien rechtbanken (Bron: Van der Bunt 1998)

1.7.2 Intern verwijzen naar hoofdstukken en paragrafen

Als hoofdstukken en paragrafen van een boek, zoals in deze *Leidraad*, samenhangend zijn genummerd met gelede nummers, is het verwijssysteem eenvoudig. In dit systeem zijn de hoofdstukken enkelvoudig genummerd (hoofdstuk 1, hoofdstuk 2, enz.) en de paragrafen hebben een samengesteld nummer waarin het hogere niveau terugkeert (1.1, 1.2, 1.1.1, enz.).

Interne verwijzingen naar paragrafen met gelede nummers behoeven geen nadere aanduiding (een geleed nummer betreft een paragraaf tenzij er een andere aanduiding zoals 'tabel' voor staat), verwijzingen naar enkelvoudige nummers wel. Ook een verwijzing naar een paragraaf binnen hetzelfde hoofdstuk bevat het volledige, samengestelde nummer.

Zie hoofdstuk 3.
Zie 5.2 en 6.4.

In tijdschriftartikelen e.d. ontbreekt het hoofdstukniveau en hebben de paragrafen op het hoogste niveau een enkelvoudige nummering.

Zie paragraaf 5.

1.7.3 **Intern verwijzen in een artikelsgewijs commentaar**

In een artikelsgewijs commentaar is doorgaans elk stuk commentaar gewijd aan één artikel van een bepaalde wet en verdeeld in genummerde aantekeningen. Een (interne) verwijzing naar een andere aantekening op hetzelfde artikel omvat alleen de aanduiding 'aant.' met nummer. Een verwijzing naar een aantekening in hetzelfde commentaardeel op een ander artikel van dezelfde wet omvat een combinatie van artikel- en aantekeningverwijzing. Is het commentaardeel niet in genummerde aantekeningen verdeeld, dan verwijst men naar 'het commentaar op art. ...'.

Zie aant. 12.
Zie art. 3, aant. 12.
Zie het commentaar op art. 3.

Een verwijzing naar een aantekening op een artikel van een andere wet wordt als externe verwijzing geformuleerd (zie verder 2.6). En dat geldt ook indien het bedoelde commentaardeel van een andere auteur is dan de verwijzende auteur, of als het bedoelde commentaar is opgenomen in een andere uitgave (al dan niet in dezelfde serie).

1.7.4 **Intern verwijzen naar bijlagen**

De nummering van en verwijzing naar bijlagen is overeenkomstig het systeem van hoofdstukken en paragrafen, met dien verstande dat zowel het opschrift als de verwijzing altijd worden voorzien van de aanduiding 'bijlage'.

Als een bijlage is ingedeeld in paragrafen geldt dit als een zelfstandige indeling die niet aan het bijlagenummer is gekoppeld. Daarom moet verwijzing naar dergelijke paragrafen altijd worden voorafgegaan door een aanduiding van de bijlage. Gelede nummering van bijlagen wordt alleen toegepast als er veel bijlagen zijn die bijvoorbeeld per thema of per bron worden gegroepeerd; elk samengesteld nummer betreft dan een aparte bijlage binnen zo'n groep.

Zie bijlage 3.

Zie onderdeel 4 van bijlage B.1.

2 Literatuur

2.1 Inleiding

2.1.1 Voetnoten en literatuurlijst

In aansluiting op het verwijssysteem beschreven in 1.2-1.4, gaat deze *Leidraad* voor literatuurverwijzingen uit van twee essentiële elementen:

1. De verwijzing zelf. Deze wordt in een voetnoot geplaatst en bestaat uit een verkorte verwijzing naar het werk, meestal gevolgd door een precieze verwijzing naar een onderdeel of pagina.
2. De bibliografische beschrijving van het werk in de literatuurlijst. Elk aangehaald werk wordt hierin eenmaal beschreven, ook al wordt het in diverse voetnoten vaker aangehaald met wisselende preciseringen. De bibliografische verwijzing heeft de verkorte verwijzing als opschrift.

De verkorte verwijzing verwijst dus naar de volledige bibliografische beschrijving van het werk in de literatuurlijst. Deze *Leidraad* beveelt dit systeem van verwijzen aan voor publicaties van vijf pagina's of meer.

Het systeem van verkort verwijzen naar literatuur is beschreven in 1.2 en de vorm ervan is voor boeken, boekbijdragen en tijdschriftartikelen verder uitgewerkt in respectievelijk 1.4.1, 1.4.2 en 1.4.3.⁷ In de volgende paragrafen gebeurt dit uitgebreider, met aandacht voor bijzondere gevallen en voor andere categorieën literatuur.

7. In de edities 2013, 2016 en 2019 hanteerde deze *Leidraad* ten aanzien van de verkorte verwijzing een essentieel verschil tussen verwijzingen naar boekliteratuur en verwijzingen naar tijdschriftliteratuur. Dat verschil is vanaf de editie 2022 weer opgeheven, zie 1.4.3. In de bijlage staat onder B.1 en B.2 voor boek- respectievelijk tijdschriftverwijzingen een alternatieve vorm beschreven: een iets uitvoeriger methode van verkort verwijzen waaraan sommige uitgevers, redacties en auteurs de voorkeur geven.

2.1.2 Zo specifiek mogelijk verwijzen in voetnoten

De verkorte literatuurverwijzing in een voetnoot verwijst specifiek naar het exacte paragraaf- of paginanummer, tenzij de verwijzing algemeen van aard is:

Specifiek:

1. Van Opijnen 2014, par. 2.1; Botman 2015, p. 430.

Algemeen:

2. Andere literatuur over dit onderwerp: Van Opijnen 2014; Botman 2015.

Mede omdat publicaties steeds meer (alleen) online staan en vaak geen paginering hebben, worden deze dikwijls onderverdeeld in korte, doorlopend genummerde onderdelen (paragrafen, aantekeningen, alinea's). Indien een hele publicatie bestaat uit doorlopend genummerde onderdelen, dan kan daar in voetnoten doeltreffend naar worden verwezen. Soms zijn de onderdelen van een publicatie genummerd met enkelvoudige nummers (1, 2, 3, enz.) en soms, zoals in deze *Leidraad*, met gelede nummers (1.1, 1.1.1, 1.1.2, 1.2, 1.3, 1.3.1, enz.).

De genummerde onderdelen van een tijdschriftartikel zijn altijd paragrafen. In een verwijzing naar een paragraaf wordt het paragraafnummer in de voetnoot voorafgegaan door de afkorting 'par.'.

Ook de genummerde onderdelen van een boek zijn vaak paragrafen ('par.', met enkelvoudige of gelede nummers). In specifieke verwijzingen naar een boek, kan men alleen naar de genummerde onderdelen verwijzen, indien deze doorlopend genummerd zijn, en de nummering dus niet in elk hoofdstuk opnieuw begint. Bij verwijzing naar een heel hoofdstuk wordt het woord 'hoofdstuk' niet afgekort. Een artikelsgewijs commentaar bestaat veelal uit aantekeningen, waarnaar men in voetnoten kan verwijzen met de afkorting 'aant.' voorafgegaan door het becommentarieerde artikel of andere regelingsonderdeel en de afkorting van de regeling (zie 3.3.2). Zie daarover ook 2.6. En zie 2.4.4 over de vraag hoe te verwijzen naar de genummerde onderdelen van met name de Asser-serie.

Indien een boek, tijdschriftartikel of andere publicatie niet in doorlopend genummerde onderdelen is verdeeld, of indien een onderdeel lang is, verwijst men bij specifieke verwijzing in de voetnoot naar de pagina('s) die van belang is/zijn voor de verwijzing. Gebruik voor de pagina-aanduiding uitsluitend 'p.' (dus niet: 'pp.' of 'blz.').

Wanneer men naar twee of meer opeenvolgende onderdelen of pagina's wil verwijzen, schrijf dan niet '2.1 e.v.' of 'p. 430 e.v.', maar vermeld exact de onderdeel- of paginanummers waarnaar wordt verwezen:

3. Van Opijnen 2014, par. 2.1-2.4; Botman 2015, p. 430-433 en 437.

Zie ook 1.3 en de vele voorbeelden in de volgende paragrafen van hoofdstuk 2. In de literatuurlijst wordt een verwijzing nooit gepreciseerd. Daar staat steeds een volledige bibliografische beschrijving van het hele boek, de hele boekbijdrage of het hele tijdschriftartikel – zonder vermelding van specifieke onderdelen of pagina's daaruit.

In de literatuurlijst worden van een tijdschriftartikel of boekbijdrage in beginsel wel de begin- en eindpagina genoemd.

2.2 De literatuurlijst

2.2.1 Inrichting van de lijst

De literatuurlijst met volledige bibliografische gegevens aan het eind van een boek(bijdrage), een scriptie of een tijdschriftartikel, is niet alleen een noodzakelijk gevolg van het verkort verwijzen in de voetnoten. Een literatuurlijst geeft ook – bij een artikel vaak in één oogopslag – een overzicht van de geraadpleegde literatuur. In dat opzicht is de literatuurlijst tevens een vorm van wetenschappelijke verantwoording. Voorts verschaft de literatuurlijst aan de lezer die zich verder in het onderwerp wil verdiepen een schat aan bibliografische informatie.

In wetenschappelijke boeken en scripties is het gangbaar om aan het eind van het werk in een literatuurlijst de bronnen te vermelden. In Nederlandse juridische tijdschriftartikelen wordt dit nog vaak nagelaten. Ook in een tijdschriftartikel zal men aan het eind een literatuurlijst moeten opnemen, als men het door ons aanbevolen stelsel van verkort verwijzen hanteert. In een boek of scriptie wordt de literatuurlijst achterin opgenomen, na eventuele bijlagen.⁸ Echter, als een boek uit bijdragen van verschillende auteurs bestaat, wordt elke bijdrage onmiddellijk door een eigen literatuurlijst gevolgd, net als in een tijdschrift.

8. Na de literatuurlijst volgen eventueel nog een of meer registers: achtereenvolgens regelgeving, rechtspraak, personen, trefwoorden.

Laat de bibliografische beschrijving in een literatuurlijst beginnen met de gebruikte verkorte verwijzing om het vinden te vergemakkelijken. Bijvoorbeeld als volgt:

In de literatuurlijst:

Klaassen 2016

C.J.M. Klaassen, 'De civiele procedure volgens "KEI"', *RMThemis* 2016, p. 74-84.

Van Opijnen 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014.

Spruit, Chorus & Bezemer 2016

J.E. Spruit, J.M.J. Chorus & C.H. Bezemer, *Libri feudorum* (Corpus Iuris Civilis. Tekst en vertaling, deel XII Addendum), Amsterdam: Amsterdam University Press 2016.

In de voetnoten:

1. Van Opijnen 2014, par. 2.1.
2. Klaassen 2016, p. 81.
3. Spruit, Chorus & Bezemer 2016, p. 73.

Wanneer wordt verwezen naar twee werken van dezelfde auteur uit hetzelfde jaar, dan wordt het jaartal in de verkorte verwijzing aangevuld met een letter: a, b en zo nodig verder:⁹

In de literatuurlijst:

Ortlep 2016a

R. Ortlep, 'De aansprakelijkheid van de Staat voor fouten van de rechter. Rechtsvergelijkende opmerking naar aanleiding van het *Schaarbeek*-arrest', *NJB* 2016/1038, p. 1491-1494.

Ortlep 2016b

R. Ortlep, 'Meldingsstelsel Leeuwarden', in: T. Barkhuysen e.a. (red.), *AB Klassiek*, Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 697-714.

In de voetnoten:

1. Ortlep 2016b, par. 44.3.
2. Ortlep 2016a, par. 4.

9. In de edities 2013, 2016 en 2019 hanteerde deze *Leidraad* hiervoor een alternatieve methode, die gebruikmaakt van de (ingekorte) titel van het werk. Deze methode heeft niet de voorkeur maar wordt nu als alternatief nader beschreven in onderdeel B.1 van de bijlage.

De literatuurlijst moet volledig, alfabetisch en niet met kopjes onderverdeeld zijn. Men kan de lijst door het tekstverwerkingssysteem op alfabet laten sorteren. Sorteerfouten met voorvoegsels van de achternaam van de auteur, zoals 'van', 'de' en 'van der', moeten dan handmatig worden gecorrigeerd.

In de literatuurlijst:

Fiers & Van Oosterhout 2022

J.W.J. Fiers & L. van Oosterhout, *Praktisch bedrijfsrecht*, Groningen: Noordhoff Uitgevers 2022, studiemeister.nl.

Van Opijnen 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014.

Men kan desgewenst ook de keuze maken, in het geval van achternamen met voorvoegsels, de achternaam van de eerste auteur vóór het voorvoegsel te plaatsen, als volgt:

Alternatief voor de literatuurlijst:

Fiers & Van Oosterhout 2022

J.W.J. Fiers & L. van Oosterhout, *Praktisch bedrijfsrecht*, Groningen: Noordhoff Uitgevers 2022, studiemeister.nl.

Opijnen, van, 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014.

In de voetnoten:

1. Van Opijnen 2014, par. 2.1.
2. Fiers & Van Oosterhout 2022, par. 3.1.

Publicaties die niet zijn geschreven door een auteur op eigen naam, maar door een institutionele auteur, zoals een beleidsnota van een minister of een rapport of advies van een commissie of werkgroep, kunnen naar keuze in de alfabetische rangschikking in de literatuurlijst worden opgenomen met de (verkorte) titel van de publicatie ofwel met een (verkorte) aanduiding van de institutionele auteur. Pas de keuze consistent toe. Soms, zoals bij het onderstaande UWV-voorbeeld, maakt de institutionele auteur deel uit van de titel van de publicatie; dan wordt deze niet extra als auteursnaam toegevoegd.

Optie verwijzen met verkorte titel:

In de literatuurlijst:

Niet boven maar in de wet 2021

Niet boven maar in de wet. Een werkbare en faire regeling voor de opsporing, vervolging en berechting van ambtsdelicten van Kamerleden en bewindspersonen (Rapport Commissie herziening wetgeving ambtsdelicten Kamerleden en bewindspersonen, 'Commissie-Fokkens'), bijlage bij *Kamerstukken II 2020/21*, 34340, nr. 20.

Ongekend onrecht 2020

Ongekend onrecht (Verslag Parlementaire ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag), bijlage bij *Kamerstukken II 2020/21*, 35510, nr. 2.

UWV ontslagprocedure 2016

UWV ontslagprocedure. Uitvoeringsregels en regelgeving, Den Haag: Boom juridisch 2016.

In de voetnoten:

1. *Ongekend onrecht 2020*, p. 104.
2. *Niet boven maar in de wet 2021*, par. 6.4.
3. *UWV ontslagprocedure 2016*, p. 33-34.

Optie verwijzen met institutionele auteur:

In de literatuurlijst:

Commissie-Fokkens 2021

Commissie herziening wetgeving ambtsdelicten Kamerleden en bewindspersonen (Commissie-Fokkens), *Niet boven maar in de wet. Een werkbare en faire regeling voor de opsporing, vervolging en berechting van ambtsdelicten van Kamerleden en bewindspersonen*, bijlage bij *Kamerstukken II 2020/21*, 34340, nr. 20.

Commissie Kinderopvangtoeslag 2020

Parlementaire ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag, *Ongekend onrecht*, bijlage bij *Kamerstukken II 2020/21*, 35510, nr. 2.

UWV ontslagprocedure 2016

UWV ontslagprocedure. Uitvoeringsregels en regelgeving, Den Haag: Boom juridisch 2016.

In de voetnoten:

1. Commissie Kinderopvangtoeslag 2020, p. 104.
2. Commissie-Fokkens 2021, par. 6.4.
3. UWV ontslagprocedure 2016, p. 33-34.

Regelgeving, jurisprudentie en andere parlementaire documenten dan beleidsnota's, -rapporten en -adviezen, horen *niet* in de literatuurlijst thuis.

In sommige boeken ziet men voorin een lijst van verkort aangehaalde literatuur. Dat is met het in deze *Leidraad* aanbevolen systeem van verkort verwijzen overbodig. Men kan volstaan met één complete literatuurlijst achterin het werk.

Bij het maken van literatuurverwijzingen en zeker bij het samenstellen van de literatuurlijst kan een zogenoemde *reference manager* een goede ondersteuning bieden: een softwareprogramma dat helpt om op een gestructureerde manier verwijzingen en bibliografische vermeldingen te maken. EndNote, Zotero en Mendeley zijn daar voorbeelden van. In veel gevallen kan ook gebruikgemaakt worden van bibliografische databanken, zoals WorldCat, waarin veel vakliteratuur beschreven is. De bibliografische kenmerken kunnen worden geïmporteerd en er kan een eigen virtuele bibliotheek worden ingericht, gekoppeld aan een weergavestijl.

2.2.2 Vermelding van bibliografische gegevens

De auteursnaam van een boek wordt overgenomen van het titelblad en de auteursnaam van een tijdschriftartikel of boekbijdrage wordt overgenomen van de eerste pagina van dat artikel of die bijdrage. Daarbij worden in de volledige beschrijving voornamen ingekort tot voorletters (geen spaties ertussen, wel een spatie voor de achternaam). Voorvoegsels van de achternaam, zoals 'van de(r)', worden nooit afgekort. De titels van auteurs (prof., mr., dr., enz.) worden niet vermeld. In de verkorte verwijzing wordt alleen de achternaam vermeld.

In de literatuurlijst:**Diebels 2022**

G.A. Diebels, *De kleine gids voor het Nederlandse arbeidsrecht 2022*, Deventer: Wolters Kluwer 2022.

Van Opijnen 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014.

In de voetnoten:

1. Van Opijnen 2014, par. 2.1.
2. Diebels 2022, par. 2.4.5.

Als er twee of drie auteurs of redacteuren zijn, vermeldt men de twee of drie auteurs c.q. redacteuren, waarbij vóór de laatste het en-teken '&' wordt ingevoegd.

In de literatuurlijst:**Fiers & Van Oosterhout 2022**

J.W.J. Fiers & L. van Oosterhout, *Praktisch bedrijfsrecht*, Groningen: Noordhoff Uitgevers 2022, studiemeister.nl.

Spruit, Chorus & Bezemer 2016

J.E. Spruit, J.M.J. Chorus & C.H. Bezemer, *Libri feudorum* (Corpus Iuris Civilis. Tekst en vertaling, deel XII Addendum), Amsterdam: Amsterdam University Press 2016.

In de voetnoten:

1. Spruit, Chorus & Bezemer 2016, p. 73.
2. Fiers & Van Oosterhout 2022, par. 3.1.

Bij *meer dan één auteur* is het zaak zowel in de voetnoten als in de alfabetische literatuurlijst de volgorde van de auteurs op het titelblad aan te houden. Het genoemde werk treft de lezer aan onder 'Spruit', niet onder 'Chorus' of 'Bezemer'.

Als er meer dan drie auteurs of redacteuren zijn, vermeldt men alleen de eerste, onder toevoeging van 'e.a.'.

In de literatuurlijst:**De Meij e.a. 2000**

J.M. de Meij e.a., *Uitingsvrijheid. De vrije informatiestroom in grondwettelijk perspectief*, Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgever 2000.

In de voetnoot:

3. De Meij e.a. 2000, p. 73.

Bij publicaties die niet zijn geschreven door een auteur op eigen naam maar door een *institutionele auteur*, zoals een beleidsnota van een minister of een rapport of advies van een commissie of werkgroep, wordt zoveel mogelijk het titelblad gevolgd. Daarbij heeft men, zoals aangeven in 2.2.1, de keuze om hetzij de titel van de publicatie voorop te zetten, hetzij de institutionele auteur van die publicatie.

Berichten zonder auteursvermelding in tijdschriften, kranten en op het internet, worden in beginsel niet in de literatuurlijst opgenomen, maar kunnen wel in een voetnoot worden genoemd. Zie daarvoor 2.3.1, 2.5.2 en 2.5.5.

Bij verkorte verwijzingen worden *voorletters* alleen toegevoegd als dat nodig is ter vermindering van een mogelijk misverstand:

In de voetnoten:

1. J.L. Snijders 2021, p. 23.
2. Scheltema e.a. 2019, par. 2.
3. H.J. Snijders 2021, par. 6.

In de literatuurlijst:

Scheltema e.a. 2019

M.W. Scheltema e.a., 'Kroniek onteigeningsjurisprudentie 2018', *TBR* 2019/76, p. 496-505.

H.J. Snijders 2021

H.J. Snijders, 'Online zitting, redding voor de arbitrage in coronatijd en daarna?', *TVA* 2021/1, p. 1-6.

J.L. Snijders 2021

J.L. Snijders, 'Fixatiebeginsel en WHAO', *FIP* 2021/172, afl. 6, p. 21-26.

Gebruik voor de *titel* van een boek het titelblad, en voor de titel van een tijdschriftartikel of boekbijdrage de eerste pagina van dat artikel of die bijdrage. Breng daarin niet eigenmachtig wijzigingen aan, behalve ten aanzien van hoofdletters. Begin de titel altijd met een hoofdletter en beperk het gebruik van hoofdletters tot de gevallen waarin dat taalkundig voorgeschreven is, ook al heeft de auteur elk woord in de titel een hoofdletter gegeven. *Subtittels* behoren tot de titel. Zij worden door een punt gescheiden van de hoofdtitel en beginnen met een hoofdletter.

In de literatuurlijst:

Van der Roest 2018

O.A.P. van der Roest, *Recht & interpretatie. Een korte uitleg*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2018.

Verweij, Tollenaar & Wartna 2016

S. Verweij, N. Tollenaar & B.S.J. Wartna, *CoVa: eerst denken en dan? Vergelijkend recidiveonderzoek naar het effect van cognitieve vaardigheidstrainingen uitgevoerd in de periode 2008-2011*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

In de voetnoten:

1. Van der Roest 2018, par. 4.3.
2. Verweij, Tollenaar & Wartna 2016, par. 5.2.

Het is gebruikelijk dat in Engelse titels de werkwoorden, zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden met hoofdletters geschreven worden. Men kan die hoofdletters desgewenst overnemen in de literatuurlijst van een Nederlandstalige publicatie. In Duitstalige titels hebben de zelfstandige naamwoorden uiteraard een hoofdletter:

In de literatuurlijst:**Van Daele 2015**

D. Van Daele, 'The Administrative Approach in Belgium', in: A.C.M. Spapens, D. Van Daele & M. Peters (red.), *Administrative Measures to Prevent and Tackle Crime. Legal Possibilities and Practical Application in EU Member States*, Den Haag: Eleven International Publishing 2015.

Haug 2021

V.M. Haug, *Öffentliches Recht im Überblick. Staats- und Verwaltungsrecht für Bachelor und Staatsexamen*, Heidelberg: Müller 2021.

In de voetnoten:

1. Haug 2021, p. 73.
2. Van Daele 2015, par. 2.2.3.4.

De titels van boeken, inclusief de subtitel, worden *cursief* gezet, *zonder aanhalingstekens*. Titels van bijdragen in boeken en artikelen in tijdschriften worden juist niet cursief geschreven. Zij worden herkend doordat zij *tussen enkele aanhalingstekens* worden geplaatst. Daarbij wordt de titel van het boek of de titel van het tijdschrift wel cursief geschreven. Zie hierover de volgende paragrafen. De titelbeschrijving eindigt met een punt.

Tussen haakjes kan men desgewenst aanvullende informatie geven, en wel als volgt:

- na de auteursvermelding: hoedanigheid van de 'auteur(s)', zoals: (samensteller), of medewerking van een ander, zoals: (met medewerking van ...), (met voorwoord/inleiding van ...), (vertaald door ...);
- na de titel: een nadere aanduiding van de aard van de publicatie (zoals: serienaam, dissertatie, oratie, preadvies, themanummer, boekbespreking, oorspronkelijke titel, vertaling, verslag, interview, scriptie, advies, enz.; zie diverse voorbeelden in 2.4, 2.5 en 2.7);

- aan het slot, na het jaartal: gegevens over de uitgave zoals: (ongepubliceerd), (beperkte oplage), (inzage: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag), (online).

Aan het slot kan men in uitzonderlijke gevallen een webadres vermelden (zie 2.3.1). Een alternatief is vermelding van een persistente identifier (zoals hdl:..., DOI:..., JCDI:...; zie 2.3.2).

2.2.3 **Bronnen in vreemde talen**

Bij verwijzingen naar vreemdtalige literatuur richt men zich naar *Nederlandse* gebruiken, zoals beschreven in deze *Leidraad*, en niet naar de conventies uit het land van herkomst. Gebruik bijvoorbeeld bij Duitse literatuur voor pagina(s) de afkorting 'p.', dus niet 'S.'. Het verdient verder aanbeveling om aanduidingen als '(losbladig)' ook bij vreemdtalige boeken in die Nederlandse vorm te gebruiken. Anders dan in Nederlandstalige titels kan men wat betreft het gebruik van hoofdletters – met name in Duitstalige en Engelstalige uitgaven – het best het titelblad volgen.

Bij buitenlandse tijdschriften wordt vaak het jaargangnummer (volume) vermeld. Desgewenst kan men dat gebruik volgen door dat nummer tussen haakjes direct na de titel van het tijdschrift te vermelden:

Weiler 1991

J.H.H. Weiler, 'The Transformation of Europe', *Yale Law Journal* (100) 1991, p. 2403-2483.

De namen van buitenlandse tijdschriften kan men beter niet afkorten, tenzij zij zo veelvuldig voorkomen, dat men de afkorting opneemt in de lijst van afkortingen. Hetzelfde geldt voor de namen van buitenlandse wetten en rechterlijke colleges. Bij minder bekende tijdschriften kan men (tussen haakjes) de plaats van uitgifte vermelden, bij minder bekende plaatsnamen ook het land. Indien de plaats van uitgifte van een boek minder bekend is, kan men ook (tussen haakjes) het land vermelden.

Als dat nodig lijkt, kan men achter de titel van een boek, tijdschrift of artikel (tussen haakjes) een vertaling daarvan geven, met een =-teken ervoor:

Kielar 1973

B.Z. Kielar, *Angielskie ekwiwalenty Polskich terminów prawnoustrojowych* (= Engelse equivalenten van Poolse constitutioneel-rechtelijke termen), Warschau: PWN 1973.

Schrijft men voor een buitenlandse publicatie, dan doet men er goed aan om voor dat land gebruikelijke verwijzingsregels te volgen.¹⁰

2.3 Verwijzen naar online bronnen

2.3.1 Structuur van verwijzingen naar online bronnen

Het internet is een belangrijke vindplaats van juridische bronnen. Een aantal juridische sites behoort stevast tot de favorieten van de jurist: overheid.nl, rechtspraak.nl, wetten.nl, officielebekendmakingen.nl, curia.eu, net als de websites van EUR-Lex en HUDOC. Dit heeft tot gevolg dat bij het verwijzen naar documenten die beschikbaar zijn op deze sites, het niet meer noodzakelijk is de sites of hun webadressen te vermelden. Verwijzingen naar documenten gevonden of beschikbaar op deze sites, zijn daarom niet anders dan verwijzingen naar papieren bronnen. Ga dan ook, om te zien hoe naar dergelijke bronnen te verwijzen, naar die onderdelen van deze *Leidraad* die uitleg geven over het verwijzen naar een wet, een richtlijn (hoofdstuk 3), een uitspraak (hoofdstuk 4), enz.

Bij verwijzingen naar boeken, artikelen, annotaties, rapporten en proefschriften die (ook) online staan is dat niet anders. Ook in deze gevallen kan volgens de in deze *Leidraad* aangegeven wijze geciteerd worden, dus zonder vermelding van de vindplaats online:

In de voetnoten:

1. Oerlemans & Hagens 2018, par. 2.1.
2. Hijmans 2016, p. 478.
3. *Kamerstukken II* 2021/22, 35990, nr. 3 (introdunctie gecombineerde geslachtsnaam).
4. ABRvS 2 februari 2022, ECLI:NL:RVS:2022:334 (*illegale kamerverhuur Amsterdam*).

In de literatuurlijst:

Hijmans 2016

H. Hijmans, *The European Union as a Constitutional Guardian of Internet Privacy and Data Protection. The Story of Article 16 TFEU* (diss. Amsterdam UvA; Issues in Privacy and Data Protection, deel 31), Cham (Zwitserland): Springer 2016.

10. Zie met name: *APA Publication Manual* 2020; *Bluebook* 2020; *Juridische verwijzingen* 2021; *Maroonbook* 2019; *OSCOLA* 2012.

Oerlemans & Hagens 2018

J.J. Oerlemans & M. Hagens, 'De Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017: een technologisch gedreven wet', *Computerrecht* 2018/111, p. 130-141.

Soms kan het evenwel nuttig zijn om de lezer te helpen door te vermelden dat iets 'online' staat, of door het webadres te noemen van de bron waarnaar verwezen wordt. Dat is bijvoorbeeld zo wanneer men verwijst naar buitenlandse regelgeving of jurisprudentie, naar andere voor de lezer minder gemakkelijk online te vinden documenten, of naar een hele website of naar een bepaalde pagina op een website. Het toevoegen van een webadres bij verwijzingen naar bronnen die (ook) online toegankelijk zijn, is dus meestal niet nodig, maar soms wel nuttig.

Betreft het een verwijzing naar een internetbericht, een weblog, een podcast of een video, dan staat op de plaats waar bij tijdschriftartikelen (de afkorting van) het tijdschrift wordt genoemd, zo kort mogelijk het webadres, altijd beginnend met een kleine letter.

Is de online publicatie vergelijkbaar met een juridisch tijdschriftartikel, verwijs dan naar die publicatie zoals men naar een tijdschriftartikel verwijst (zie 1.4.3 en 2.5.1): een verkorte verwijzing in de voetnoot en in de literatuurlijst een volledige bibliografische vermelding (inclusief auteursnaam, titel van het stuk, naam van de internetbron waarin dit stuk verschenen is en/of het webadres, en het jaartal). Is dat niet het geval (bijvoorbeeld omdat er geen auteur vermeld wordt), dan wordt de online publicatie niet in de literatuurlijst opgenomen.

De onderstaande voorbeelden verwijzen naar respectievelijk een nieuwsartikel, een blog, een video en een podcast. Deze zijn allemaal online te vinden als men (een deel van) de verwijzing kopieert en plakt in het zoekveld van een zoekmachine. Naar de blog wordt verwezen als ware het een tijdschriftartikel. In de verwijzing naar de podcast van de Nederlandse Vereniging van Europees Recht wordt het webadres genoemd omdat dit adres niet voor de hand ligt. Het is nuttig in de verwijzing aan te geven dat het een podcast betreft.

In de voetnoten:

1. '13 doodenge privacyvermorzelende technologieën', *webwereld.nl*, 28 januari 2019.
2. Jansen 2016.

3. 'Reclassering in het strafrecht: een officier van justitie, een rechter en een collega aan het woord', *ReclasseringNL*, youtube.com, 3 augustus 2021.
4. 'Supremacy Scorned? EU law supremacy after three ultra vires judgments', Nederlandse Vereniging voor Europees Recht, nver.buzzsprout.com, 20 april 2021 (podcast).

In de literatuurlijst:

Jansen 2016

M. Jansen, 'Aansprakelijkheid voor tenuitvoerlegging later vernietigd vonnis', annotatie bij HR 1 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:542 (*Duck/verweerder*), cassatieblog.nl, 21 april 2016.

Voor het verwijzen naar een website of naar een bepaalde pagina van een website kan de naam van de website of de titel van de webpagina volstaan, gevolgd door, zo kort mogelijk, het webadres van de homepage van de website. Een site of webpagina wordt altijd gevonden door intypen van de naam van de site of de titel van de pagina in combinatie met het toegevoegde webadres.

De onderstaande voorbeelden verwijzen naar respectievelijk de homepage van een online cursus en een pagina op een website. Het is onmiddellijk duidelijk dat het online publicaties betreft en eenvoudig kopiëren en plakken van de verwijzingen in het zoekveld van een zoekmachine zal de lezer bij de bronnen brengen. Ook deze publicaties worden niet in de literatuurlijst opgenomen.

In de voetnoten:

1. 'De Nationale AI-cursus', ai-cursus.nl.
2. 'Wat is open access?', openaccess.nl.

Voor publicaties die op papier én online verschijnen geldt dat mag worden verwezen op de in deze *Leidraad* beschreven wijze voor gedrukte publicaties. Indien de online editie van een dergelijke bron echter regelmatig wordt aangepast, dan dient men daarbij aan te geven dat men de online versie heeft geraadpleegd en wat de datum was van de laatste bijwerking van die versie: '(online, bijgewerkt [datum])'. Zie 2.6.3 voor nadere informatie over het verwijzen naar dit soort bronnen.

2.3.2 *Persistente identifiers*

Toename van het aantal online bronnen leidt tot een toenemend gebruik van wat men noemt persistente identifiers; unieke labels voor online informatiebronnen waarbij de labels onafhankelijk zijn van de plaats waar de bronnen zich online bevinden. Drie belangrijke zijn: Handle (hdl), de Digital object identifier (DOI) en de Juriconnect doctrine identifier (JCDI).

Het moge duidelijk zijn dat het gebruik van het systeem van persistente identifiers uitermate handig is in een online omgeving waarin bronnen nogal eens van plaats kunnen veranderen. Deze voorkomen veel onnodig zoekwerk. Het kan dus een extra service aan de lezer zijn om een persistente identifier te vermelden.

Het eerstgenoemde Handle is een systeem dat persistente identifiers toewijst aan informatiebronnen. Deze identifiers worden handles genoemd en zij hebben tot doel als handvat te dienen om informatie te vinden over een bron, deze te lokaliseren en indien mogelijk ook in te zien. Zo is de handle van de oratie van Tom Barkhuysen '1887/12680'. Als men deze handle laat voorafgaan door 'hdl.handle.net/' en deze op die manier in de adresbalk van een zoekmachine invoert of deze invoert op hdl.handle.net, dan komt men terecht op een webpagina van de Universiteit Leiden. Hierop staat informatie over de oratie, een link naar de volledige tekst en wordt duidelijk dat deze is gepubliceerd door Kluwer. Mocht het webadres van de volledige tekst van de oratie of de informatie over de oratie gewijzigd worden, dan blijft de handle hetzelfde; deze is dus persistent. Als de uitgever wil dat de handle toegevoegd wordt aan de verwijzing, dan kan dat als volgt:

In de literatuurlijst:

Barkhuysen 2006

T. Barkhuysen, *Eenheid en coherentie van rechtsbescherming in de veellagige Europese rechtsorde* (oratie Leiden), Deventer: Kluwer 2006, hdl:1887/12680.

In de voetnoot:

3. Barkhuysen 2006, par. 3.4.

De tweede persistente identifier, de DOI, maakt gebruik van het Handle-systeem en werkt op soortgelijke wijze. Om een directe verwijzing naar een DOI te maken gebruikt men alleen een ander voorvoegsel: 'dx.doi.org/'. De website waarop men een DOI kan invoeren is: dx.doi.org. Als de uitgever wil dat de DOI aan een tijdschriftverwijzing wordt toegevoegd, dan kan dat als volgt:

In de literatuurlijst:**Gans 2015**

N.J. Gans, 'Koersgevoelige informatie: de uitstelmogelijkheid na *VEB/Super de Boer*', *V&O* 2015, afl. 6, p. 85-88, DOI:10.5553/veno/092596432015025006001.

In de voetnoot:

4. Gans 2015, p. 86.

De derde identifier, de JCDI, is in 2018 geïntroduceerd voor Nederlandse juridische artikelen en annotaties. Ook de JCDI werkt volgens het Handle-systeem. In het geval van deze identifier kan men 'judoreg.nl/doc/' voor de identifier plaatsen om bij de informatie over de bron en de bijbehorende link te komen. Als op judoreg.nl de JCDI wordt ingevoerd, komt men bij dezelfde webpagina. Een voorbeeld van een JCDI-vermelding van een tijdschriftartikel is:

In de literatuurlijst:**Peppelenbosch 2019**

F. Peppelenbosch, 'Wet excessief lenen bij eigen vennootschap; van dik hout zaagt Men (no Snel) planken', *NLF Opinie* 2019/0017, JCDI:NFB2367:1.

In de voetnoot:

5. Peppelenbosch 2019.

Net als bij een webadres is het niet verstandig een persistente identifier af te breken.

2.4 Verwijzen naar boeken en bijdragen in boeken**2.4.1 Basisvorm boekverwijzingen**

In de *volledige titelbeschrijving van een boek* worden vermeld: naam van de auteur(s), titel en subtitel, plaats van uitgave, uitgever en jaar van uitgave.

Volgorde in volledige verwijzing naar boek is consequent:

- voorletters auteur, achternaam auteur, komma;
- *titel van boek* (cursief en begonnen met een hoofdletter), komma;
- plaatsnaam, dubbele punt;
- naam uitgever;
- jaartal, punt.

In geval van *subtitel* wordt die – als onderdeel van de titel – cursief achter de hoofdtitel vermeld, ervan gescheiden door een punt en beginnend met een hoofdletter. Achter de titel, voor de afsluitende komma, niet cursief, kan tussen haakjes eventueel een serievermelding worden geplaatst; zie het slot van 2.2.2.

Vermeld de uitgeversnaam conform het titelblad.

Niet vermeld worden:

- titels van auteurs (prof., mr., dr., enz.);
- de rechtsvorm van de uitgeverij;
- de druk (het jaartal impliceert de druk).

In de literatuurlijst:

Botman 2015

M. Botman, *De Dienstenrichtlijn in Nederland. De gevolgen van richtlijn 2006/123/EG voor de nationale rechtsorde vanuit Europees perspectief* (NILG – Markt, overheid en recht, deel 6), Den Haag: Boom juridisch 2015.

Van Drongelen & Hofsteenge 2022

J. van Drongelen & J.A. Hofsteenge, *De Arboret geschetst* (Arbeidsomstandighedenrecht, deel 5), Zutphen: Uitgeverij Paris 2022.

Spijkerboer 2014

T.P. Spijkerboer, *De Nederlandse rechter in het vreemdelingenrecht*, Den Haag: Sdu 2014.

In de voetnoten:

1. Botman 2015, p. 430.
2. Spijkerboer 2014, p. 6.
3. Van Drongelen & Hofsteenge 2022, par. 2.4.

Bij boeken zonder auteursvermelding wordt zoveel mogelijk het titelblad gevolgd. Daarbij heeft men, als er wel een institutionele auteur bekend is, de keuze om hetzij de titel van het boek voorop te zetten, hetzij die institutionele auteur van het boek. Zie daarover 2.2.1.

De consequente volgorde van 'Plaats: Uitgever' sluit aan bij het gebruik in onder meer Amerikaanse literatuur. Indien plaats of jaar van uitgave onbekend is: 'z.p.' of 'zonder plaats' respectievelijk 'z.j.' of 'zonder jaar' (alleen in de volledige verwijzing). Op de plaats van het ontbrekende jaartal wordt in de verkorte citeerwijze dan de (desgewenst verkorte) titel vermeld. De

gewoonte in veel Nederlandse juridische literatuur om slechts de plaats van uitgave te vermelden en niet de naam van de uitgever is minder informatief. Zijn er meer uitgevers en/of plaatsen van uitgave, dan hoeft slechts de eerste (dan wel de Nederlandse) genoemd te worden.

2.4.2 **Verzamelbundels**

Een bundel of verzamelbundel is een boek met bijdragen van (meestal) verschillende auteurs, dat samengesteld is door een of meer redacteurs. Ter onderscheiding van gewone boeken, wordt in de volledige verwijzing naar een bundel achter de naam of namen van de redacteur(en) de aanduiding '(red.)' geplaatst.

In de literatuurlijst:

Campbell 2015

D. Campbell (red.), *Comparative Law Yearbook of International Business. Volume 36A. Recent Developments in National Commercial Law*, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International 2015.

Marseille e.a. 2019

B. Marseille e.a. (red.), *25 jaar Awb. In eenheid en verscheidenheid*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.

Ringnalda & De Groot 2022

F.J. Ringnalda & T.J. de Groot (red.), *Huurrecht woonruimte (Huurreeks)*, Den Haag: Sdu 2022.

In de voetnoten zal doorgaans naar een specifieke bijdrage van de bundel worden verwezen. Zie daarvoor 2.4.3.

Indien het titelblad van een bundel geen redacteur(en) noemt, maar wel een of meer auteurs, dan wordt de bundel in de literatuurlijst vermeld als boek van die auteur(s), en wel volgens de aanbevelingen van 2.4.1.

Bij feestbundels kan men tussen haakjes – direct na de titel en zonder komma of ander leesteken – vermelden ter ere van wie of ter gelegenheid waarvan de bundel is uitgegeven, voor zover de titel zelf daar niet in voorziet:

In de literatuurlijst:

Faure & Hartlief 2016

M. Faure & T. Hartlief (red.), *De Spier-bundel. De agenda van het aansprakelijkheidsrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2016.

De Graaf, Marseille & Winter 2006

K.J. de Graaf, A.T. Marseille & H.B. Winter (red.), *Op tegenspraak* (Damen-bundel), Den Haag: Boom juridisch 2006.

2.4.3 Bijdragen in boeken

De titel van een bijdrage in een boek wordt tussen enkele aanhalingstekens geplaatst – de aanhalingstekens om en om: ‘...’. Ter onderscheiding van een artikel in een tijdschrift wordt bij een artikel *in een boek* na de titel van het artikel het woordje ‘in:’ gebruikt. Daarachter volgen de volledige bibliografische gegevens van het boek, alsmede de begin- en eindpagina van het artikel.

Volgorde in volledige verwijzing naar boekbijdrage is consequent:

- voorletters auteur, achternaam auteur, komma;
- titel van bijdrage (tussen enkele aanhalingstekens en begonnen met een hoofdletter), komma;
- ‘in:’;
- voorletters redacteur, achternaam redacteur, ‘(red.)’, komma;
- *titel van bundel* (cursief en begonnen met een hoofdletter), komma;
- plaatsnaam, dubbele punt;
- naam uitgever;
- jaartal, komma;
- beginpagina-eindpagina, punt.

In de voetnoot:

1. Ancery 2014, p. 23.

In de literatuurlijst:**Ancery 2014**

A.G.F. Ancery, ‘De Hoge Raad en het civiele procesrecht’, in: T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden*, Den Haag: Boom juridisch 2014, p. 11-29.

Komt één bundel verscheidene malen op deze wijze in de literatuurlijst voor, dan kan men volstaan met eenmaal de bibliografische gegevens van de bundel te vermelden en kan men bij de onderscheiden auteurs de verkorte verwijzingsvorm daarnaar gebruiken. De lezer zal dan verder onder de naam van de redacteur(en) naar de bibliografische gegevens moeten zoeken.

In de voetnoten:

1. Ancery 2014, p. 23.
2. Mollema 2014, p. 210.

In de literatuurlijst:**Ancery 2014**

A.G.F. Ancery, 'De Hoge Raad en het civiele procesrecht', in: Gerverdinck e.a. 2014, p. 11-29.

Gerverdinck e.a. 2014

T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden*, Den Haag: Boom juridisch 2014.

Mollema 2014

A. Mollema, 'Wie wordt de tweede ouder? De biologische vader en de duomoeder in juridische strijd verwekt, nu en in de toekomst', in: Gerverdinck e.a. 2014, p. 207-222.

Het komt geregeld voor dat de redacteur van een bundel ook zelf een bijdrage in die bundel heeft geschreven:

In de voetnoot:

3. Zijlstra 2012, par. 3.2.

In de literatuurlijst:**Zijlstra 2012**

S.E. Zijlstra, 'Wetgeven in een democratische rechtsstaat', in: S.E. Zijlstra (red.), *Wetgeven. Handboek voor de centrale en de centrale overheid*, Deventer: Kluwer 2012, p. 71-96.

2.4.4 Handboeken en bewerkingen

Bekende handboeken krijgen na verloop van tijd dikwijls een andere bewerker dan de oorspronkelijke auteur. In de verwijzing blijft toch (vaak) de oorspronkelijke auteur als eerste genoemd, ook al is zijn of haar naam deel van de titel of serietitel geworden. Plaats voor de naam van de bewerker(s) een schuine streep, sluit in beginsel aan bij de aanbevolen citeerwijze en vermeld steeds het jaar van verschijnen om de verschillende edities te kunnen onderscheiden. De latere bewerking door Rammelink van het bekende *Handboek strafrecht* van Hazewinkel-Suringa wordt weergegeven als:

In de literatuurlijst:**Hazewinkel-Suringa/Rammelink 1996**

J. Rammelink, *Mr. D. Hazewinkel-Suringa's Inleiding tot de studie van het Nederlands strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996.

In de voetnoot:

1. Hazewinkel-Suringa/Rammelink 1996, p. 85.

Ook door meer auteurs bewerkte handboeken bevatten meestal een aanbevolen citeertitel, voor de verkorte citeerwijze. Volg voor de titelbeschrijving het titelblad. Merk op dat de naam van de oorspronkelijke auteur vaak tot de titel is gaan behoren en derhalve cursief wordt geschreven. De bewerker wordt dan als auteur vermeld.

In de literatuurlijst:**Anson/Beatson, Burrows & Cartwright 2020**

J. Beatson, A. Burrows & J. Cartwright, *Anson's Law of Contract*, Oxford: Oxford University Press 2020.

Van der Pot/Elzinga, Hoogers & De Lange 2014

D.J. Elzinga, G. Hoogers & R. de Lange, *Van der Pot. Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, Deventer: Kluwer 2014.

In de voetnoten:

2. Anson/Beatson, Burrows & Cartwright 2020, hoofdstuk 7.
3. Van der Pot/Elzinga, De Lange & Hoogers 2014, p. 922.

De aanbevolen verkorte citeerwijze van de Asser-serie omvat vóór het jaartal het nummer (cursief) van het desbetreffende deel van die serie. De Asser-serie biedt bovendien het bekendste voorbeeld van toepassing van een doorlopende onderdeelnummering (vanouds ook wel randnummers genoemd) die losstaat van de hoofdstuk- en paragraafnummering. Het doel ervan is dat er met een enkelvoudig nummer heel precies kan worden verwezen, bijna tot op alinea-niveau. Het onderdeelnummer wordt volgens de in het boek aanbevolen citeerwijze geplaatst na het jaartal en een schuine streep:

In de voetnoot:

4. Asser/Sieburgh 6-III 2018/100.

In de literatuurlijst:**Asser/Sieburgh 6-III 2018**

C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018.

2.4.5 **Opnieuw uitgegeven klassiekers**

In een verkorte verwijzing naar een heruitgegeven 'klassieker' wordt het jaartal van de oorspronkelijke uitgave vermeld. In de literatuurlijst worden naast dat jaar en de plaats van de toenmalige uitgifte ook vermeld: de naam van de eventuele initiatiefnemer van de heruitgave, de plaats van de uitgever, de uitgever en het jaar van de uitgave. Het verdient aanbeveling deze manier van verwijzen ook te gebruiken als men een artikel uit een bundel vermeldt, dat eerder elders is verschenen. Geef bij een facsimile-uitgave (fotografische herdruk) van een klassieker aan welke uitgever deze uitgave heeft verzorgd.

In de voetnoten:

1. Koopmans 1970, p. 223.
2. De Beaufort 1909, p. 9.

In de literatuurlijst:

Koopmans 1970

T. Koopmans, 'De rol van de wetgever', in: *Honderd jaar rechtsleven. De Nederlandse Juristen-Vereniging 1870-1970*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1970, p. 221-235; herdrukt in: T. Koopmans, *Juridisch stippelwerk*, Deventer: Kluwer 1991, p. 151-165.

De Beaufort 1909

H.L. de Beaufort, *Het auteursrecht in het Nederlandsche en internationale recht*, Utrecht: Den Boer 1909; Amsterdam: Buma 1993 (facs.uitg.).

2.4.6 **Vertaalde werken**

Bij vertaalde werken is het bij de verkorte citeerwijze soms dienstig om tussen haakjes het jaar van eerste publicatie te vermelden. In de literatuurlijst neemt men dan naast de Nederlandstalige titel de oorspronkelijke titel, het eerste jaar van publicatie en de naam van de vertaler op.

In de voetnoot:

1. Mill (1859) 1978, p. 50.

In de literatuurlijst vermeldt men dan de oorspronkelijke titel en die van de gebruikte vertaling, met de overige bibliografische gegevens van die vertaling.

Mill (1859) 1978

J.S. Mill, *Over vrijheid*, Meppel: Boom 1978 (*On Liberty* 1859, vertaald door W.E. Krul).

2.4.7 Oraties en dissertaties

Bij oraties en bij proefschriften vermeldt men tussen haakjes – direct na de titel zonder komma of ander leesteken – de aanduidingen oratie en dissertatie (diss.) met de plaats van de desbetreffende universiteit. Bij Amsterdam wordt UvA of VU toegevoegd.

In de voetnoten:

1. Lodder 2012, p. 5.
2. Hijmans 2016, p. 478.

In de literatuurlijst:

Hijmans 2016

H. Hijmans, *The European Union as a Constitutional Guardian of Internet Privacy and Data Protection. The Story of Article 16 TFEU* (diss. Amsterdam UvA; Issues in Privacy and Data Protection, deel 31), Cham (Zwitserland): Springer International Publishing 2016.

Lodder 2012

A.R. Lodder, *Recht rond cyberwar, internet van dingen en andere internet (on)gemakken: de tien geboden van het internetrecht* (oratie Amsterdam VU), Raleigh (VS): Lulu 2012.

2.4.8 Preadviezen

Veel juridische genootschappen publiceren jaarlijks een preadvies voor de algemene vergadering. Om praktische redenen worden, als er meer preadviseurs zijn, de preadviezen gewoonlijk in één publicatie opgenomen. Het is dan wenselijk aan te geven waar het preadvies van de ene preadviseur eindigt en het volgende begint.

De titelbeschrijving volgt de regels voor bijdragen in boeken (zie 2.4.3):

In de literatuurlijst:

Hildebrandt 2016

M. Hildebrandt, 'Data-gestuurde intelligentie in het strafrecht', in: *Homo digitalis. Preadviezen* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 137-240.

Moerel & Prins 2016

E.M.L. Moerel & J.E.J. Prins, 'Privacy voor de homo digitalis', in: *Homo digitalis. Preadviezen* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 1-136.

In de voetnoten:

1. Moerel & Prins 2016, par. 1.3.1.
2. Hildebrandt 2016, par. 2.2.4.

Heeft de bundel geen echte titel, dan wordt de zakelijke benoeming ervan overeenkomstig de titelpagina als titel beschouwd:

In de literatuurlijst:**Verpaalen 1971**

O.A.C. Verpaalen, 'Zijn nadere wetgevende voorzieningen op het gebied van het tuchtrecht en het tuchtprocesrecht wenselijk?', in: *Handelingen 1971 der Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 1, derde stuk*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1971.

In de voetnoot:

3. Verpaalen 1971, p. 54.

2.4.9 Verslagen van wetenschappelijke vergaderingen

Als er een *woordelijk verslag* verschenen is, kan in de verkorte verwijzing de naam van de spreker worden gebruikt, gevolgd door het jaartal van de vergadering en de pagina in het verslag. In de literatuurlijst wordt de interventie dan als volgt vermeld:

In de literatuurlijst:**Recourt 2015**

J. Recourt, interventie, in: *Verslag van de op 12 juni 2015 te Zwolle gehouden algemene vergadering over: Kwaliteit als keuze. Kwaliteit(sbeoordeling) van rechtspraak, wetgeving en rechtswetenschappelijk onderzoek* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2015-II), Deventer: Wolters Kluwer 2015, p. 42-44.

In de voetnoot:

1. Recourt 2015, p. 43.

Als er een *samenvattend verslag* verschenen is, vermeldt men in de verkorte verwijzing de naam van de auteur van het verslag, alsmede het jaar waarin dat verslag is verschenen. De naam van de bedoelde spreker moet in beginsel in de hoofdtekst worden vermeld. In de literatuurlijst wordt het verslag als publicatie van de verslaglegger opgevoerd.

In de literatuurlijst:**De Cock Buning & Haeck 1996**

M. de Cock Buning & J.F. Haeck, 'Colloquium Discussions', in: P.B. Hugenholtz (red.), *The Future of Copyright in a Digital Environment. Proceedings of the Royal Academy Colloquium Organised by the Royal Netherlands Academy of Sciences (KNAW) and the Institute for Information Law (Amsterdam, 6-7 July 1995)*, Den Haag: Kluwer Law International 1996, p. 221-239.

In de voetnoot:

2. De Cock Buning & Haeck 1996, p. 233.

2.5 Verwijzen naar tijdschriftartikelen**2.5.1 Basisvorm**

De titel van een artikel in een tijdschrift wordt evenals die van een bijdrage in een boek tussen enkele aanhalingstekens geplaatst – de aanhalingstekens om en om: '...'. De (vaak afgekorte) naam van het tijdschrift wordt *cursief* vermeld. Dan volgt het jaartal, daarna een komma en vervolgens begin- en eindpagina. De verkorte verwijzing in de voetnoten bestaat uit de achternaam van de auteur en het jaar, gevolgd door een paragraaf- of paginanummer.¹¹ In de literatuurlijst vormt de verkorte verwijzing het opschrift, uiteraard zonder paragraaf- of paginanummer.

In toenemende mate worden tijdschriftpublicaties genummerd, zoals dat voor uitspraken in jurisprudentiebronnen al langer gebruikelijk is. Met deze *publicatienummers* wordt de terugvindbaarheid in elektronische archieven verbeterd. Bovendien zijn in internettijdschriften pagina's vaak niet van toepassing. Plaats in het geval van een publicatienummer in de literatuurlijst achter het jaartal een schuine streep, gevolgd door het publicatienummer en – indien van toepassing – begin- en eindpagina.

11. Hiermee vervalt met ingang van editie 2022 het verschil tussen de methoden van verwijzen naar een tijdschriftartikel en naar een boek, dat deze *Leidraad* in de editie 2013 had geïntroduceerd.

Volgorde in volledige verwijzing naar tijdschriftartikel is consequent:

- voorletters auteur, achternaam auteur, komma;
- titel van artikel (tussen enkele aanhalingstekens en begonnen met een hoofdletter), komma;
- *naam van tijdschrift* (cursief en vaak afgekort);
- jaartal (gevolgd door een schuine streep als er een publicatienummer is, en dat nummer dan direct na de schuine streep), komma;
- beginpagina-eindpagina, punt.

In de literatuurlijst:

Hugenholz 2018

P.B. Hugenholz, 'De naburige rechten hebben hun tijd gehad', *AMI* 2018, p. 243-244.

Vroege 2022

B. Vroege, 'De EU als wapenleverancier. De Europese Vredesfaciliteit in context', *NJB* 2022/686, p. 808-814.

In de voetnoten:

1. Hugenholz 2018, p. 244.
2. Vroege 2022, par. 2.

Worden de pagina's niet per jaargang doorgenummerd en kent het tijdschrift geen publicatienummers, vermeld dan het nummer van de aflevering (*issue*) in de literatuurlijst. *Advocatenblad* is het meest bekende voorbeeld, andere voorbeelden zijn *REALaw* en *V&O*. Traditioneel worden ook bij sommige, wel doorgenummerde tijdschriften (zoals *WPNR*) afleveringsnummers vermeld.

In de literatuurlijst:

Pijnappels 2021

K. Pijnappels, 'Gevolgen zaak-Taghi raken hele balie', *Adv.bl.* 2021, afl. 10, p. 10-12.

In de voetnoot:

3. Pijnappels 2021, p. 11.

Voor een gecombineerde aflevering wordt een schuine streep tussen beide afleveringsnummers gezet:

In de literatuurlijst:

Wierenga-Heintz e.a. 2015

S. Wierenga-Heintz e.a., 'Kroniek aansprakelijkheidsrecht', *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11.

In de voetnoot:

4. Wierenga-Heintz e.a. 2015, p. 7.

Desgewenst wordt vóór het jaartal tussen haakjes het nummer van de jaargang (*volume*) gezet. In buitenlandse tijdschriften is dit vrij gebruikelijk, zie 2.2.3.

In de literatuurlijst:**Vranken 1989**

J.B.M. Vranken, 'Immateriële schadevergoeding bij ernstige schrik. Een verrassende opening in de Memorie van Antwoord I Boek 6 Nieuw BW', *WPNR* (120) 1989, afl. 5924, p. 433-435.

In de voetnoot:

5. Vranken 1989, p. 434.

Tijdschrifttitels kunnen worden afgekort als in de publicatie een lijst van *afkortingen* is opgenomen of de afkorting bij de lezers bekend mag worden verondersteld. Zie de lijst van afkortingen in 6.5.2 en zie ook de eventuele aanbevolen citeerwijze van het tijdschrift zelf. Bij tijdschriften die niet bij de lezer bekend kunnen worden geacht, zal men dus meestal de volledige titel moeten hanteren.

Themanummers van tijdschriften met eigen titel worden vermeld als boeken. Na de titel worden tussen haakjes vermeld de naam of afkorting van het tijdschrift, gevolgd door jaar en afleveringsnummer en, na een komma, de kwalificatie 'bijzonder nummer' of 'themanummer':

Van Gulijk e.a. 2016

S. van Gulijk e.a., *Data en privaatrecht* (WPNR 2016, afl. 7110, themanummer), Den Haag: Sdu 2016.

Voor de verwijzing naar een bijdrage aan een dergelijk themanummer staan twee opties open: hetzij als boekbijdrage (zie 2.4.3), hetzij als gewoon tijdschriftartikel. Voor (tevens) online gepubliceerde tijdschriften verdient de tweede methode de voorkeur.

In de literatuurlijst:**Wibier 2016**

R.M. Wibier, 'Big data en goederenrecht. Een analyse van de plaats van big data in ons goederenrecht', in: S. van Gulijk e.a., *Data en privaatrecht* (WPNR 2016, afl. 7110, themanummer), Den Haag: Sdu 2016, p. 427-436.

Of:**Wibier 2016**

R.M. Wibier, 'Big data en goederenrecht. Een analyse van de plaats van big data in ons goederenrecht', *WPNR* 2016, afl. 7110 (themanummer *Data en privaatrecht*), p. 427-436.

In de voetnoot:

6. Wibier 2016, p. 431.

Soms zal men naar een *annotatie* willen verwijzen als ware het een tijdschriftartikel. Dat kan aldus:

In de literatuurlijst:**Visser 2016**

F.P. Visser, annotatie bij HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, JA 2016/41.

In de voetnoot:

7. Visser 2016, par. 2.

2.5.2 Tijdschriftbijdragen zonder auteursvermelding

Tijdschriftbijdragen zonder auteursvermelding hebben doorgaans een zakelijk, informatief karakter. Dergelijke korte berichten kunnen (zonder paginavermelding) in een voetnoot worden vermeld, maar worden niet in de literatuurlijst opgenomen:

In de voetnoot:

8. 'Uit de Staten-Generaal', V-N 2022/15.26.

9. 'Studietoeslag medische beperking', *NJB* 2022/839.

2.5.3 Boekbesprekingen

Wat betreft boekbesprekingen (recensies) moeten wij onderscheid maken tussen de vermelding van bibliografische gegevens *bij* een recensie, en een verwijzing *naar* (de inhoud van) een boekbespreking. *Bij* een boekbespreking worden de gegevens vermeld op de wijze zoals in het algemeen voor boeken geldt, in beginsel na het jaartal uitgebreid met (tussen haakjes): ISBN, aantal pagina's, eventueel bindwijze, en prijs, in die volgorde, gescheiden door komma's; bij boeken uit een reeks worden na de titel tussen haakjes serienaam en -nummer vermeld.¹²

12. Mogelijk biedt de auteursinstructie van het tijdschrift waarin de bespreking wordt gepubliceerd hiervoor een specifieke instructie. Volg die instructie.

Bij de boekbespreking:

M. Langeveld, *Merken en satire*, Amsterdam: deLex 2015 (ISBN 978 90 8692 057 0, 107 p., paperback, € 15)

Vaak heeft een boekbespreking de vorm van een artikel, met eigen titel. De verwijzing naar zo'n boekbespreking wordt behandeld als een tijdschrift-publicatie van de recensent, zoals beschreven in 2.2.7, met na de titel van het artikel, tussen haakjes, de woorden 'bespreking van' gevolgd door een dubbele punt en de bibliografische gegevens van het besproken werk op de in dit hoofdstuk beschreven wijze.

In de literatuurlijst:**Broeksteeg 2018**

J.L.W. Broeksteeg, 'Betekenisvol budgetrecht na de eurocrisis' (bespreking van: M. Diamant, *Het budgetrecht van het Nederlandse parlement in het licht van het Europees economisch bestuur* (diss. Leiden), Deventer: Wolters Kluwer 2017), *RMThemis* 2018, p. 260-263.

In de voetnoot:

1. Broeksteeg 2018, p. 262.

Deze methode wordt ook gevolgd als de recensent de titel van het besproken boek ook als titel van de bespreking gebruikt:

In de literatuurlijst:**Mendel 2018**

M.M. Mendel, 'De precontractuele mededelingsplicht van de verzekeringnemer in rechtsvergelijkend perspectief' (bespreking van: K. Engel, *De precontractuele mededelingsplicht van de verzekeringnemer in rechtsvergelijkend perspectief* (diss. Heerlen), Zutphen: Uitgeverij Paris 2016), *RMThemis* 2018, p. 263-266.

In de voetnoot:

2. Mendel 2018, p. 265.

Soms worden in zo'n artikel verschillende boeken tegelijk besproken. Gaat het bij de verwijzing inderdaad om de besproken boeken, dan ontkomt men niet aan volledige vermelding:

In de literatuurlijst:**Van Sluis 1998**

A. van Sluis, 'Politie, publiek en burgers' (bespreking van: H. Geveke & T. van Dijk, *De politiemonitor in perspectief. Vier verdiepende analyses*, Den Haag: Projectbureau Politiemonitor 1997; N. Uildriks, *De normering en beheersing van politiegeweld* (diss. Rotterdam), Deventer: Gouda Quint 1997; M. Verber e.a., *Klagen bij de politie*, Den Haag: B&A Groep 1998), *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33.

In de voetnoot:

3. Van Sluis 1998, p. 32.

Een verwijzing zal echter in veel gevallen eerder betrekking hebben op het artikel als geheel dan specifiek op een of meer van de besproken boeken. Dan kan worden volstaan met de aanduiding 'boekbespreking' tussen haakjes na de titel van het artikel:

In de literatuurlijst:**Van Sluis 1998**

A. van Sluis, 'Politie, publiek en burgers' (boekbespreking), *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33.

In de voetnoot:

3. Van Sluis 1998, p. 32.

Het komt ook voor dat – binnen een vaste rubriek boekbesprekingen – een eigen titel geheel ontbreekt. Dan krijgt het artikel de fictieve titel 'Boekbespreking':

In de literatuurlijst:**Martens 1998**

K. Martens, 'Boekbespreking' (bespreking van: P.P.J. Driessen & A.A.J. de Gier, *Uit nood geboren. Een bestuurlijk-juridische evaluatie van de dijkversterkingen en kadenaanleg onder de Delta-wet grote rivieren*, Den Haag: Vuga 1997), *Beleidswetenschap* 1998, p. 192-194.

In de voetnoot:

4. Martens 1998, p. 193.

2.5.4 Interviews

Interviews worden als artikelen van de interviewer opgevoerd, maar als de verwijzing de woorden van de geïnterviewde betreft (wat meestal het geval is), wordt diens naam eerst genoemd, en in de verkorte verwijzing als enige. De naam en hoedanigheid van de geïnterviewde, indien niet genoemd in titel of subtitel, kan eveneens tussen haakjes achter de titel van het artikel worden toegevoegd.

In de literatuurlijst:

Van Ettehoven 2021

B.J. van Ettehoven, in: W. Boersema & J. Kleinnijenhuis, 'Als rechter wil je het goede doen, dat is hier niet gelukt' (interview met B.J. van Ettehoven, voorzitter ABRvS), *Trouw* 20 november 2021.

Polak 2011

J.E.M. Polak, in: C.M.Th. Lindo, 'Rechtspraak als collectief goed. Interview met mr. J.E.M. Polak, voorzitter van de Afdeling bestuursrechtspraak', *NJB* 2011/1257, p. 1602-1607.

In de voetnoten:

1. Polak 2011, p. 1605.
2. Van Ettehoven 2021.

2.5.5 Berichten uit kranten en andere media

Artikelen in kranten met een auteursvermelding worden behandeld als tijdschriftartikelen. Vermeld dus: naam van de auteur, titel van het artikel (tussen enkele aanhalingstekens), naam van de krant, datum van verschijning en eventueel paginanummer. Dergelijke artikelen dienen ook in de literatuurlijst te worden opgenomen.

In de literatuurlijst:

De Wever 2016

R. de Wever, 'Als bedrijf homo's weigeren: soms mag het', *Trouw* 24 april 2016.

In de voetnoot:

1. De Wever 2016.

Naar *krantenberichten zonder auteursvermelding* kan men verwijzen door de kop van het bericht, de naam van de krant en de datum te noemen. Deze

berichten worden *niet* in de literatuurlijst opgenomen, maar uitsluitend in een voetnoot.

2. 'Nederlandschap afpakken van Syriëganger blijkt on-danks wet lastig', *NRC* 3 juni 2019.

Naar *radio- en televisieprogramma's* kan men verwijzen door vermelding van de naam van het programma (soms voorafgegaan door naam program-mamaker), de omroeporganisatie en de datum. Ook dit wordt niet in de li-teratuurlijst opgenomen, maar uitsluitend in een voetnoot.

3. *Nieuwsuur*, NOS 15 maart 2022.
4. N. Moussaid, *Mijn vader de gelukszoeker* (documentaire), *VPRO* 3 april 2022.

Voor weblogs en andere online berichten, zie 2.3.1.

2.6 Frequent geactualiseerde uitgaven

2.6.1 Inleiding

Een deel van de naslagwerken die tegenwoordig online worden geraad-pleegd en frequent worden geactualiseerd, had voorheen de vorm van een losbladig werk in opbergbanden. Dat geldt bijvoorbeeld voor de be-kende commentaren van de Groene Serie en van de Fiscale Encyclopedie De Vakstudie. De citeerwijze van deze werken is aangepast aan de digitale evolutie ervan.

Een andere, groeiende categorie betreft boeken die tevens een online versie hebben die frequent wordt geactualiseerd. De series *Sdu Commentaar* en *Tekst & Commentaar* zijn hiervan de bekendste voorbeelden. Dat betekent dat de informatie online actueler kan zijn dan in het gedrukte werk. Voor de lezer is het bij verwijzing naar een dergelijk werk van belang te weten of de verwijzende auteur de gedrukte editie dan wel de online versie heeft geraadpleegd en wat op dat moment de laatste bijwerkdatum was.

Beide categorieën worden vaak in serieformule uitgegeven. De naam van de serie maakt dan meestal ook deel uit van de titel van de afzonderlijke delen van zo'n serie. Anders dan aanbevolen in 2.2.2 ten aanzien van hoofdletters in titels van publicaties, worden de vele hoofdletters uit dergelijke serienamen wél overgenomen in de (volledige) verwijzing naar (een bijdrage in) een deel van een dergelijke serie.

In 2.6.2 wordt beschreven hoe te verwijzen naar de gedrukte uitgave die tevens actualisaties in de online versie kent, en naar die online actualisaties. In 2.6.3 wordt beschreven hoe te verwijzen naar informatie die uitsluitend online staat.

De meeste van dergelijke werken bevatten voor de korte verwijzing een *aanbevolen citeerwijze*. Volg die alleen op bij *verkorte* verwijzing naar een online editie, en met inachtneming van hetgeen wordt aanbevolen in 2.4.3, 2.6.2 en 2.6.3.

Gaat het om artikelsgewijs commentaar, vermeld dan in de voetnoot het becommentarieerde regelingsonderdeel en (afgekort) de regeling (conform 3.3.2) en verwijs naar de specifieke aantekening ('aant.'). Indien in het artikelsgewijs commentaar de bijdrage van een bepaalde auteur over een of meer artikelen/onderdelen van de regeling niet echt een titel heeft, kan men in de volledige verwijzing op de plaats van de bijdragetitel (maar dan zonder aanhalingstekens) zetten: 'commentaar op ...' gevolgd door de desbetreffende artikelen/onderdelen en/of naam van de regeling.

2.6.2 ***In druk verschenen edities met actualisaties online***

Indien van een boek dat tevens een actuelere versie online heeft staan, alleen de gedrukte boekeditie is geraadpleegd, dan gelden voor de verwijzing gewoon de regels van 2.2.2, 2.4.3 en 2.6.1. Over online wordt dan niets vermeld:

In de voetnoten:

1. Cremers-Hartman 2021, art. 1 en 9 WCRM.
2. Borman 2022, art. 10:15 Awb, aant. 3.

In de literatuurlijst:

Borman 2022

T.C. Borman, 'Afdeling 10.1.2. Delegatie', in: T.C. Borman & J.C.A. de Poorter (red.), *Tekst & Commentaar Algemene wet bestuursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2022, p. 1322-1329.

Cremers-Hartman 2021

E. Cremers-Hartman, commentaar op WCRM, in: A.R. Houweling, P.G. Vestering & W.A. Zondag (red.), *Sdu Commentaar Arbeidsrecht thematisch*, Den Haag: Sdu 2021, p. 203-213.

Het is echter zeer aan te bevelen (ook) online te kijken, omdat bij actualisatie het bedoelde onderdeel kan zijn gewijzigd. Als dit het geval is, verwijs dan naar de online editie, en wel op de wijze die aanbevolen wordt in 2.6.3:

In de voetnoten:

1. Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht*, art. 1 en 9 WCRM (online, bijgewerkt 30 september 2021).
2. Borman, in: *T&C Awb*, art. 10:15 Awb, aant. 3 (online, bijgewerkt 1 juli 2022).

In de literatuurlijst:**Borman, in: T&C Awb**

T.C. Borman, 'Afdeling 10.1.2. Delegatie', in: T.C. Borman & J.C.A. de Poorter (red.), *Tekst & Commentaar Algemene wet bestuursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Cremers-Hartman, in: Sdu Commentaar Arbeidsrecht

E. Cremers-Hartman, commentaar op WCRM, in: A.R. Houweling, P.G. Vestering & W.A. Zondag (red.), *Sdu Commentaar Arbeidsrecht thematisch*, Den Haag: Sdu (online).

2.6.3 Publicaties die uitsluitend online verschijnen

In een verkorte verwijzing naar een online editie, wordt de auteursnaam niet gevolgd door een jaartal maar (na een komma) door het woordje "in:", met daarna de verkorte (gecursiveerde) titel van de online publicatie waarin de bijdrage van de auteur verschenen is. Veelal zal die verkorte titel ontleend kunnen worden aan de aanbevolen citeerwijze van de publicatie. In de voetnoot wordt de verkorte verwijzing in beginsel aangevuld met het becommentarieerde artikel of onderdeel van de regeling en de (afgekorte) naam van de regeling (conform 3.3.2). In de voetnoot wordt zo mogelijk verwezen naar de specifieke aantekening ('aant.') bij dat artikel of onderdeel. In de voetnoot eindigt de verkorte verwijzing altijd met de laatste bijwerkdatum: '(online, bijgewerkt [datum]).'

Vermeld in de literatuurlijst onder de verkorte verwijzing de volledige bibliografische gegevens (conform 2.2.2, 2.4.3 en 2.6.1), met in plaats van het jaartal de volgende aanduiding: '(online)'.

In de voetnoten:

1. Oldenhuis, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:164 BW, aant. 4.2 (online, bijgewerkt 11 november 2021).
2. Wijne, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. VI.3.3.5 (online, bijgewerkt 10 januari 2022).

In de literatuurlijst:**Oldenhuis, in: *GS Onrechtmatige daad***

F.T. Oldenhuis, commentaar op art. 6:164 BW, in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Wijne, in: *GS Onrechtmatige daad*

R.P. Wijne, 'Medische aansprakelijkheid', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

In documentaire werken zoals de delen van sommige series (bijvoorbeeld de Fiscale Encyclopedie De Vakstudie) worden de auteurs van een onderdeel vaak niet vermeld; de verkorte verwijzing naar een auteurloos onderdeel begint dan met de verkorte titel van het desbetreffende deel van de serie.

In de voetnoot:

3. *Vakstudie Omzetbelasting*, art. 9 Wet OB 1968, aant. 2.1.4 (online, bijgewerkt 24 februari 2022).

In de literatuurlijst:***Vakstudie Omzetbelasting***

A. van Doesum, G.J. Ebbeling & H.W.M. van Kesteren (red.), *Fiscale Encyclopedie De Vakstudie Omzetbelasting*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Thematische online publicaties die regelmatig worden geactualiseerd, vallen soms niet onder een duidelijke uitgavetitel:

In de voetnoot:

6. Kan, *Verzuim- en vergrijpboetes* (online, bijgewerkt 6 januari 2022).

In de literatuurlijst:***Kan, Verzuim- en vergrijpboetes***

A.A. Kan, *Verzuim- en vergrijpboetes: een kwestie van verschil* (Navigator thema's), Deventer: Wolters Kluwer (online).

2.7 Rapporten, scripties en niet-uitgegeven teksten

De bibliografische gegevens van rapporten en scripties en (andere) niet-uitgegeven teksten zien er hetzelfde uit als die van boeken. Een, tussen haakjes geplaatste, nadere aanduiding van de aard van de publicatie of de instantie ten behoeve van wie het rapport is geschreven, kan dienstig zijn.

Ook een vermelding van de vindplaats in de Kamerstukken of op internet is van belang, omdat dergelijke publicaties vaak niet in de handel zijn. Zie over de vermelding van publicaties die niet zijn geschreven door een auteur op eigen naam maar door een institutionele auteur, zoals een beleidsnota van een minister of een rapport of advies van een commissie of werkgroep, nader 2.2.1 en 3.5. Voor de hieronder weergegeven voorbeelden van institutioneel geschreven rapporten is de verwijzing beginnend met titelvermelding gekozen; zie 2.2.1 voor de optie beginnend met vermelding van de institutionele auteur.

In de voetnoot:

1. Amy 2019, p. 27.
2. *Toekomst pensioenstelsel* 2015, par. 5.4.2.
3. *Ongekend onrecht* 2020, p. 68.
4. Davidson 2019, par. 1.3.

In de literatuurlijst:**Amy 2019**

G. Amy, *Sexual orientation and gender identity in international human rights law: State obligations in employment discrimination – From a prohibition of discrimination to an obligation to prohibit?* (masterscriptie Leiden), 2019, gabrielamylm.blogspot.com.

Davidson 2019

M. Davidson, *Verdelende rechtvaardigheid in het klimaatbeleid* (Working Paper WRR), Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 2019.

Ongekend onrecht 2020

Ongekend onrecht (Verslag Parlementaire ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag), bijlage bij *Kamerstukken II* 2020/21, 35510, nr. 2.

Toekomst pensioenstelsel 2015

Toekomst pensioenstelsel (SER-advies 15/01 van februari 2015 aan de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid), Den Haag: SER 2015.

3 Regelgeving en parlementaire documenten

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt grotendeels aangesloten bij de Aanwijzingen voor de regelgeving. Om die reden wordt voor de officiële bronnen *Staatsblad*, *Staatscourant* en *Tractatenblad* de citeerwijze met een komma tussen jaartal en publicatienummer aangehouden, in afwijking van de citeerwijze met schuine streep tussen jaartal en publicatienummer die vanaf editie 2013 van de *Leidraad* voor andere tijdschriften wordt toegepast.

Ter wille van de herkenbaarheid wordt, aansluitend bij de Aanwijzingen voor de regelgeving, opneming van de aanduiding 'nr.' vóór het ondernummer van een Kamerstuk aanbevolen; hetzelfde geldt voor de vermelding van het vergaderingsnummer in verwijzingen naar *Handelingen* (zie 3.4). Eveneens aansluitend bij de Aanwijzingen voor de regelgeving wijkt ook de afkorting voor het *Publicatieblad van de Europese Unie* af van die in het blad zelf: het blad zelf kort af als *PB*, in de *Leidraad* is de afkorting: *PbEU*. Dit voorkomt ook verwarring met andere publicatiebladen, in het bijzonder het *Publicatieblad van Curaçao*.

3.2 Regelgeving

Bij het noemen van een regeling (bijvoorbeeld een wet, een algemene maatregel van bestuur, een ministeriële regeling, een verdrag, een decentrale regeling of een Europese richtlijn of verordening) is vermelding van de bron niet altijd noodzakelijk. Dat hangt af van het onderwerp, van de lezers voor wie men schrijft en van de aard van de regeling waarover men schrijft.

De geldende, geconsolideerde tekst van wetten, algemene maatregelen van bestuur en ministeriële regelingen vindt men op wetten.nl. Wetten en algemene maatregelen van bestuur worden gepubliceerd in het *Staatsblad* (afkorting: *Stb.*), ministeriële regelingen in de *Staatscourant* (afkorting: *Stcrt.*).

Staatsbladen en Staatscouranten die zijn verschenen sinds 1 januari 1995 vindt men op zoek.officielebekendmakingen.nl.

De geldende, geconsolideerde tekst van verdragen vindt men in de verdragenbank op verdragen.nl. Verdragen worden gepubliceerd in het *Tractatenblad* (afkorting: *Trb.*). De Tractatenbladen vindt men op officielebekendmakingen.nl.

De geldende, geconsolideerde tekst van regelingen van provincies, gemeenten, waterschappen en de Caribische openbare lichamen (Bonaire, Sint Eustatius en Saba) vindt men op lokaleregelgeving.overheid.nl. Regelingen van provincies, gemeenten en waterschappen worden gepubliceerd in respectievelijk het *Provincieblad*, het *Gemeentebblad* en het *Waterschapsblad*. Provinciebladen, Gemeentebbladen en Waterschapsbladen die zijn verschenen sinds 1 januari 2013 vindt men op officielebekendmakingen.nl.

De regelingen van de Caribische landen van het Koninkrijk (Aruba, Curaçao en Sint Maarten) worden gepubliceerd in respectievelijk het *Afkondigingsblad* van Aruba (afkorting: *AB Aruba*), het *Publicatieblad* van Curaçao (afkorting: *P.B. Curaçao*) en het *Afkondigingsblad* van Sint Maarten (afkorting: *AB Sint Maarten*). Deze bladen vindt men op de overheidswebsites van de drie Caribische landen.¹³

Zie voor vindplaatsen van Europese regelgeving: 3.6.

Bij het noemen van een regeling met citeertitel of daarmee vergelijkbare aanduiding hoeft geen melding gemaakt te worden van het publicatieblad waarin de tekst van de regeling (oorspronkelijk) is gepubliceerd. De datum en plaats van totstandkoming worden in deze gevallen nooit vermeld.

Volgens artikel 3:2 van de Algemene wet bestuursrecht moet ...

Artikel 162 van Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek luidt:

Blijkens de Regeling schoolfruit, -groenten en -melk 2019 is ...

In artikel 14 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens staat:

13. Aruba: overheid.aw (Actueel, Afkondigingsbladen); Curaçao: gobiernu.cw/nl (Wet- & Regelgeving); Sint Maarten: sintmaartengov.org (Laws and National Gazette).

De officiële citeertitel, indien aanwezig, kan men meestal vinden in het slot-artikel van de regeling.

Sinds de integratie van Bonaire, Sint Eustatius en Saba in het land Nederland hebben veel regelingen een variant gekregen waarvan de werkingssfeer zich beperkt tot de genoemde eilanden. Deze regelingen hebben steeds een citeertitel met de toevoeging 'BES'. Vaak gaat het om equivalenten van een Europees-Nederlandse regeling: Burgerlijk Wetboek BES, Wetboek van Strafrecht BES, enz. De afkortingen worden dan overeenkomstig gevormd: BW BES, Sr BES, enz.

Sommige citeertitels, zoals 'Grondwet' en 'Burgerlijk Wetboek', zijn op gewoonte gebaseerd. Zo functioneert ook de aanduiding 'Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens' als citeertitel van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden en 'EU-Verdrag' als citeertitel van het Verdrag betreffende de Europese Unie, 'Berner Conventie' voor de Berner Conventie voor de bescherming van werken van letterkunde en kunst en 'Weens Koopverdrag' voor het Verdrag der Verenigde Naties inzake internationale koopovereenkomsten betreffende roerende zaken.

Als een regeling niet met een citeertitel kan worden aangeduid, vermeldt men de totstandkomingsdatum van de regeling, gevolgd door een vermelding tussen haakjes van het blad waarin de regeling is gepubliceerd:

Artikel XIII van de wet van 24 april 2019 (Stb. 2019, 185).

Voor zover dat uit de context nog niet duidelijk is, wordt daarbij bovendien een (deel van de) inhoudelijke aanduiding uit het opschrift (intitulé) van de regeling vermeld:

Zie de inwerkingtredingsbepaling in artikel XIII van de wet van 24 april 2019 tot wijziging van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 inzake de bijdrage voor maatschappelijke ondersteuning en de beoordeling voor de verstrekking van de maatwerkvoorziening (Stb. 2019, 185).

Een door een minister of staatssecretaris vastgestelde regeling wordt in dit verband aangeduid als 'regeling van de Minister van/voor ...' respectievelijk 'regeling van de Staatssecretaris van ...' en een algemene maatregel van bestuur als 'koninklijk besluit' (eventueel afgekort: KB). De woorden 'regeling' en 'koninklijk besluit' krijgen geen hoofdletter, evenmin als de woorden 'wet', 'rijkswet', 'verordening', enz. Indien het opschrift departementale registratienummers of kenmerken bevat, worden deze in de verwijzing weggelaten.

Artikel II van de regeling van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 24 mei 2019 (*Stcrt.* 2019, 30559).

Artikel II van de regeling van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 24 mei 2019 tot wijziging van de Regeling handel in emissierechten in verband met de handel in emissierechten voor de periode 2021-2030 (*Stcrt.* 2019, 30559).

Artikel I van het KB van 26 april 2019 (*Stb.* 2019, 184).

Artikel I van het koninklijk besluit van 26 april 2019, houdende aanpassing van het Besluit publieke gezondheid vanwege een meldingsplicht voor Carbapenemaseproducerende Enterobacteriaceae (*Stb.* 2019, 184).

Artikel IV van de rijkswet van 30 januari 2019 (*Stb.* 2019, 56).

Artikel IV van de rijkswet van 30 januari 2019 tot aanpassing van de Consulaire Wet, de Rijkswet Onderzoeksraad voor veiligheid en de Schepenwet in verband met de invoering van de normalisering van de rechtspositie van ambtenaren (*Stb.* 2019, 56).

Het is echter gebruikelijk om het woord 'Verdrag' in dit verband wel met een hoofdletter te schrijven. De datum van een verdrag wordt voorafgegaan door de plaats van totstandkoming:

Artikel 3 van het Verdrag inzake de integratie van de beveiliging van het luchtruim tegen dreigingen die uitgaan van niet-militaire luchtvaartuigen (renegades), 's-Gravenhage 4 maart 2015 (*Trb.* 2015, 36).

Als een regeling wél een citeertitel heeft en de regeling nadien niet is gewijzigd, kan ervoor worden gekozen om toch het blad van publicatie te vermelden als het een (betrekkelijk) nieuwe of minder bekende regeling betreft:

Besluit vergoeding reorganisatiekosten politie (*Stb.* 1993, 216).

Zoals ook al uit de voorbeelden hierboven blijkt, vermeldt men van het blad van publicatie achtereenvolgens:

- de naam (afgekort en cursief): *Stb.*, *Stcrt.*, *Trb.*, *PbEU*;
- het jaartal van het desbetreffende blad, gevolgd door een komma;
- het nummer.

Stb. 2019, 185.

Zie de regeling van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 24 mei 2019 (*Stcrt.* 2019, 30559).

In een noot, in het register of in een context waarin de naam van het ministerie vanzelfsprekend is, kan het ook korter:

Min. reg. van 24 mei 2019 (Stcrt. 2019, 30559).

Bij het *Publicatieblad van de Europese Unie* wordt het jaartal gevolgd door een komma en een spatie, de letter C of L, na weer een spatie gevolgd door het nummer en, na een schuine streep, door het paginanummer:

PbEU 2016, L 132/58.

Regelingen van andere organen op het niveau van de centrale overheid worden veelal in de *Staatscourant* gepubliceerd en hebben soms een citeertitel. In dergelijke gevallen is de citeerwijze zoveel mogelijk overeenkomstig het voorgaande:

SER-Fusiegedragsregels 2015.

Regeling van de gerechtshofvergadering van de Hoge Raad der Nederlanden van 23 november 2018 tot wijziging van het Procesreglement van de Hoge Raad der Nederlanden (*Stcrt.* 2018, 69662).

Indien een dergelijke regeling wel een citeertitel heeft, maar daaruit niet blijkt welk overheidsorgaan de regeling heeft vastgesteld, kan worden overwogen duidelijkheidshalve de naam van dat overheidsorgaan, de totstandkomingsdatum en de vindplaats in de *Staatscourant* toe te voegen:

Regeling macrobeheersingsinstrument zintuiglijk gehandicaptenzorg 2020 (regeling van de Nederlandse Zorgautoriteit van 7 mei 2019 (*Stcrt.* 2019, 29048)).

Bij regelingen van decentrale overheidsorganen (provincies, gemeenten, waterschappen, enz.) is de citeerwijze zoveel mogelijk overeenkomstig het voorgaande, waarbij geldt dat na de eventuele aanduiding *Provinciaal blad*, *Gemeentebld*, *Waterschapsblad*, enz., de naam van de provincie, de gemeente, het waterschap, enz. (cursief) wordt vermeld:

Verordening ambtelijke bijstand en fractieondersteuning Provinciale Staten Overijssel 2021.

Algemene Plaatselijke Verordening Reusel-De Mierden 2021, derde wijziging (*Gemeentebld Reusel-De Mierden 2022*, 382).

De aanduidingen van decentrale publicatiebladen worden niet afgekort.

Bij regelingen van de Caribische landen (Aruba, Curaçao en Sint Maarten) is de citeerwijze eveneens zoveel mogelijk overeenkomstig het voorgaande, met dien verstande dat aansluitend bij de in de regelgeving van de Caribische landen gebruikelijke verwijzingstechniek na de afkorting van het publicatieblad wordt ingevoegd 'no.', in Aruba zonder komma na het jaartal:

Aruba:

Landsverordening integriteit ministers.

Landsverordening integriteit ministers (*AB Aruba 2021 no. 203*).

Curaçao:

Landsbesluit vergoeding leden Electorale Raad.

Landsbesluit vergoeding leden Electorale Raad (*P.B. Curaçao 2021, no. 110*).

Sint Maarten:

Landsbesluit internationale bijstandsverlening bij de heffing van belastingen.

Landsbesluit internationale bijstandsverlening bij de heffing van belastingen (*AB Sint Maarten 2021, no. 77*).

3.3 Verwijzen naar artikelen, artikelleden en artikelonderdelen

Voor verwijzingen naar artikelen, artikelleden en artikelonderdelen zijn er twee systemen mogelijk:

- voluit, zoals de Aanwijzingen voor de regelgeving voorschrijven;
- verkort, zoals veelal toegepast in andere publicaties, zowel in de hoofdttekst als, met name, in de voetnoten.

3.3.1 Verwijzingen voluit

Verwijzingen *in de hoofdttekst* naar artikelen, artikelleden en artikelonderdelen geschieden in beginsel voluit. Een uitzondering wordt vaak gemaakt als in de hoofdttekst een verwijzing naar een artikel, artikellid of artikelonderdeel tussen haakjes staat: in dat geval pleegt verkort te worden verwezen (zie 3.3.2).

Voluit verwijzen betekent dat het woord 'artikel(en)' niet wordt afgekort tot 'art.' en dat bij artikelleden het rangtelwoord wordt gebruikt. Verder geldt dan steeds dat komma's worden geplaatst bij verwijzingen naar artikelle-

den en artikelonderdelen. Voor de aanduiding van desbetreffende regeling geldt dan dat in beginsel geen afkorting wordt gebruikt en dat die aanduiding wordt voorafgegaan door 'van de/het'.

In de artikelen 162 tot en met 164 van Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek (...)

(...) artikel 2, tweede lid, van de Grondwet (...)

De gevallen, bedoeld in artikel 3.126, eerste lid, onderdeel d, onder 2°, van de Wet inkomstenbelasting 2001 (...)

De gevallen, bedoeld in artikel 3.126, eerste lid, onderdelen c en d, van de Wet inkomstenbelasting 2001 (...)

3.3.2 Verkorte verwijzingen

In voetnoten (en tussen haakjes in de hoofdtekst) kan men in plaats van bijvoorbeeld 'tweede lid' volstaan met 'lid 2' en 'onder' in plaats van 'onderdeel'. Gebruik dan geen komma's. Ook de woorden 'van de/het' kan men dan weglaten. Voor artikelen van het Burgerlijk Wetboek kan men een verkorte notatie met dubbele punt gebruiken. Voor de desbetreffende regeling kan men dan desgewenst een afkorting gebruiken. Zie hoofdstuk 6 over afkortingen.

In de voetnoten:

1. In art. 6:162-164 BW (...).
2. (...) art. 2 lid 2 Gw (...).
3. (...) art. 2 lid 2 en 3 Gw (...).
4. (...) art. 2 lid 2 en 3, en art. 6 Gw (...).
5. De gevallen, bedoeld in art. 3.126 lid 1 onderdeel d onder 2° Wet IB 2001 (...).
6. De gevallen, bedoeld in art. 3.126 lid 1 onder c en d Wet IB 2001 (...).

Bij verwijzing naar meer artikelen vermijdt men het woordje 'juncto'. Men kan vrijwel altijd volstaan met het Nederlandse woordje 'en' of zo nodig verwijzen met 'in samenhang met'.

3.4 Verwijzen naar parlementaire documenten

Van parlementaire documenten, zoals Kamerstukken, Handelingen (woordelijke vergaderverslagen) en Kamervragen, wordt steeds de officiële bron vermeld.

Parlementaire documenten zijn te vinden op officiëlebekeendmakingen.nl. Het is niet nodig dit webadres expliciet aan de bronvermelding toe te voe-

gen. Als wordt verwezen naar een parlementair document dat (nog) niet is gepubliceerd op officielebekendmakingen.nl, maar wel op tweedekamer.nl, eerstekamer.nl of rijksoverheid.nl, kan naar die website worden verwezen.

Indien de verwijzing tot doel heeft de lezer dieper inzicht te geven in de parlementaire geschiedenis van een wetsbepaling, kan ook een verwijzing worden overwogen naar een bundel – indien beschikbaar – waarin die geschiedenis per onderdeel chronologisch is behandeld.

Kamerstukken van de Tweede en Eerste Kamer bevatten niet alleen stukken van de Kamer zelf (bijvoorbeeld verslagen over wetsvoorstellen, amendementen en moties), maar ook stukken die de regering aan de Kamer heeft toegezonden (bijvoorbeeld wetsvoorstellen en brieven). Tot enkele decennia geleden werden Kamerstukken van de Tweede en Eerste Kamer uitgegeven als 'Bijlage' bij de Handelingen. In oudere publicaties komt men daarom verwijzingen naar Kamerstukken tegen in de vorm van verwijzingen naar bijlagen bij de Handelingen. Deze vorm van verwijzen wordt heden ten dage niet meer gebruikt. Als moet worden verwezen naar Kamerstukken uit de tijd dat deze nog bijlagen bij de Handelingen waren, krijgen deze verwijzingen vorm zoals hierna in 3.4.1 en 3.4.2 is beschreven.

Op de website van de Eerste Kamer wordt per wetsvoorstel een actueel dossier bijgehouden van de parlementaire documenten die op dat wetsvoorstel betrekking hebben en van de Staatsbladen waarin de wet en eventuele inwerkingtredingsbesluiten zijn gepubliceerd (voor alle wetsvoorstellen die sinds 2010 bij de Eerste Kamer aanhangig zijn gemaakt, is dit een compleet dossier); zie eerstekamer.nl/wetsvoorstellen_2.

Een soortgelijke service biedt de website wetgevingskalender.overheid.nl. Deze website biedt niet alleen inzicht in het proces van totstandkoming van wetten, maar ook van algemene maatregelen van bestuur en soms ook van ministeriële regelingen. Ook biedt deze website inzicht in de door Nederland te implementeren EU-richtlijnen.

3.4.1 **Kamerstukken van de Tweede Kamer**

Kamerstukken van de Tweede Kamer worden aangeduid met *Kamerstukken II* met daarna zonder komma het parlementaire zittings- of vergaderjaar (zonder '19' of '20' in het tweede jaartal, behalve bij het vergaderjaar 1999/2000), gevolgd door een komma en het dossiernummer. Daarna volgen: komma, 'nr.' en het ondernummer, zo nodig gevolgd door een komma, 'p.' en het paginanummer.

1. *Kamerstukken II 2015/16, 34442, nr. 3, p. 7.*

Kamerstukken die mede betrekking hebben op de Caribische landen (bijvoorbeeld rijkswetsvoorstellen) hebben naast het dossiernummer ook een zogeheten R-nummer. Dit R-nummer kan desgewenst worden toegevoegd, maar dit is niet noodzakelijk.

2. *Kamerstukken II 2021/22, 35934 (R 2158), nr. 3, p. 14.*

Tot het vergaderjaar 2003/04 bestond het ondernummer van een Kamerstuk met een advies van de Raad van State en een nader rapport niet uit een nummer, maar uit een hoofdletter, normaliter A.

Tot 1983 was het mogelijk dat een zittingsjaar slechts een gedeelte van één kalenderjaar besloeg. In die gevallen wordt het zittingsjaar uiteraard aangeduid met uitsluitend dat jaar.

Verwijst men naar de gehele (schriftelijke) behandeling in de Tweede Kamer van een wetsvoorstel of nota, dan kan men eventueel de ondernummers weglaten. Indien de behandeling in de Tweede Kamer meer jaren beslaat, vermeld dan bij voorkeur het eerste en het laatste parlementaire jaar.

3. *Wetsvoorstel partnerschapsregistratie (Kamerstukken II 1993/94-1996/97, 23761).*

Wil men verwijzen naar de gehele (schriftelijke) parlementaire behandeling, dus van Tweede en Eerste Kamer tezamen, dan kan dat door eenvoudig 'II' (of 'I') achter *Kamerstukken* weg te laten, al dan niet in combinatie met een verkorting van de verwijzing door de jaartallen weg te laten:

4. *Wetsvoorstel partnerschapsregistratie (Kamerstukken 1993/94-1996/97, 23761).*

5. *Wetsvoorstel partnerschapsregistratie (Kamerstukken 23761).*

Als men in de hoofdttekst uitdrukkelijk verwijst naar een als zodanig aangeduid stuk, bijvoorbeeld:

'In de memorie van toelichting (...)'⁶

dan behoeft die aanduiding (dus in het voorbeeld: MvT) niet meer in de voetnoot te worden vermeld.

6. *Kamerstukken II 2015/16, 34442, nr. 3, p. 7.*

Doet men dat in de hoofdttekst niet, dan kan men in de voetnoot desgewenst aan het eind, afgekort, de aard van het stuk vermelden:

7. *Kamerstukken II 2015/16, 34442, nr. 3, p. 7 (MvT).*

Gebruik desgewenst de volgende afkortingen:

Vóór het vergaderjaar 1993/94:

memorie van toelichting	MvT
voorlopig verslag	VV II
memorie van antwoord	MvA II
eindverslag	EV II
nota naar aanleiding van het eindverslag	NEV II

Sinds het vergaderjaar 1993/94 is de gebruikelijke reeks Kamerstukken die volgt op het ingediende voorstel van wet:

memorie van toelichting	MvT
verslag	Verslag II
nota naar aanleiding van het verslag	NV II

Soms volgt er nog een tweede schriftelijke ronde:

nader verslag	Nader verslag II
nota naar aanleiding van het nader verslag	NNV II

De laatste jaren worden ook bijlagen bij Kamerstukken gepubliceerd als parlementair document op officielebekendmakingen.nl. Naar zo'n bijlage kan als volgt worden verwezen:

8. *Bijlage bij Kamerstukken II 2015/16, 34389, nr. 9.*

3.4.2 **Kamerstukken van de Eerste Kamer**

Naar Kamerstukken van de Eerste Kamer wordt op dezelfde wijze verwezen als naar die van de Tweede Kamer. Tot het parlementaire jaar 2003/04:

1. *Kamerstukken I 1995/96, 23700, nr. 188b, p. 3.*

Sinds het vergaderjaar 2003/04 gebruikt de Eerste Kamer niet langer een combinatie van een getal en een kleine letter als ondernummer, maar een hoofdletter:

2. *Kamerstukken I 2014/15, 33802, C, p. 3.*

Eerste Kamerstukken kunnen desgewenst als volgt worden aangeduid en afgekort:

voorlopig verslag	VV I
memorie van antwoord	MvA I
nader voorlopig verslag	NVV I
nadere memorie van antwoord	NMvA I
verslag	Verslag I
nota naar aanleiding van het verslag	NV I

3.4.3 **Handelingen en Kamervragen**

Sinds 2011 krijgt ieder gepubliceerd onderdeel van de *Handelingen* (woordelijke verslagen van vergaderingen) van de beide Kamers der Staten-Generaal een itemnummer, waarop kan worden gezocht.

Verwijzingen naar sindsdien gepubliceerde *Handelingen* bevatten daarom, na het vergaderjaar en het vergaderingsnummer, het itemnummer:

1. *Handelingen II* 2012/13, nr. 23, item 14, p. 104.

De *Handelingen* tot en met 2010 worden als volgt vermeld:

2. *Handelingen II* 2003/04, nr. 82, p. 5281-5282.
3. *Handelingen I* 2003/04, nr. 27, p. 1465.

Kamervragen en de antwoorden daarop worden gepubliceerd als 'Aanhangsel' bij de *Handelingen*. Daarnaar wordt als volgt verwezen:

4. *Aanhangsel Handelingen II* 2014/15, nr. 106.

3.5 **Verwijzen naar ambtsberichten en andere beleidsdocumenten**

Het Ministerie van Buitenlandse Zaken laat ambtsberichten opstellen over de situatie in een bepaald land, waarvan de inhoud bijvoorbeeld van invloed kan zijn op het asielbeleid ten aanzien van vluchtelingen uit dat land. Anders dan het belastingbesluit (zie hierna) is het ambtsbericht niet expliciet door een bewindspersoon ondertekend, daarom beschouwen wij niet de bewindspersoon maar het ministerie als institutionele auteur en gebruiken wij de citeerwijze van rapporten (zie 2.2.1). Een voorbeeld:

Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Algemeen ambtsbericht Guinee*, juni 2014.

Ook de zogenoemde belastingbesluiten vormen een voorbeeld van beleidsdocumenten. Ze worden aangeduid als 'besluit van de Staatssecretaris van Financiën'. Voor zover deze in de *Staatscourant* worden gepubliceerd, is de citeerwijze analoog aan die van ministeriële regelingen (zie 3.2):

Besluit noodmaatregelen coronacrisis. Besluit van de Staatssecretaris van Financiën van 14 maart 2016 (*Stcrt.* 2016, 14756).

Ook in de vorm van een brief aan de Tweede Kamer wordt beleid geformuleerd. Dergelijke brieven worden normaliter als Kamerstuk gepubliceerd, zodat verwijzing kan plaatsvinden als beschreven in 3.4.1:

Brief van de Staatssecretaris van Financiën van 28 maart 2019 (*Kamerstukken II* 2018/19, 35026, nr. 63).

Indien dat echter (nog) niet het geval is, maar de brief bijvoorbeeld alleen (nog) is gepubliceerd op tweedekamer.nl of rijksoverheid.nl, wordt verwijzing met kenmerk van de brief aanbevolen, eventueel met verwijzing naar de desbetreffende website:

Brief van de Staatssecretaris van Financiën van 17 maart 2016, AFP/2016/294 (rijksoverheid.nl).

Verwijzingen naar andere officiële documenten kunnen overeenkomstig worden geformuleerd. Bij moeilijk vindbare overheidsdocumenten zal het vaak nuttig zijn de webpagina te vermelden van de overheidswebsite waarop het document is te vinden.

3.6 Verwijzen naar regelgeving van de Europese Unie

Vrijwel alle regelgeving, commissiebesluiten, voorstellen, handelingen van het Europees Parlement en andere documenten zijn te vinden op de volgende webadressen:

- eur-lex.eu
 - Verdragen
 - Internationale overeenkomsten
 - Geldende wetgeving
 - Geconsolideerde wetgeving
 - Vorbereidende documenten

Jurisprudentie (ook op curia.eu)

Publicatieblad EU

- europarl.eu (Europees Parlement)
- europarl.europa.eu/plenary/nl/parliamentary-questions.html (parlementaire vragen)

3.6.1 **De verdragen van de Europese Unie**

De organisatie en de bevoegdheidscatalogus van de Europese Unie en de daarmee samenhangende rechtshandelingen zijn, door de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009, ingrijpend gewijzigd.

De EU is sinds 1 december 2009 gegrond op het Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU of EU-Verdrag) en op het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU of Werkingsverdrag). Deze twee verdragen hebben dezelfde juridische waarde. De Unie is in de plaats getreden van de Europese Gemeenschap(pen), waarvan zij de opvolgster is. Het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, dat op 12 december 2007 werd aangepast, heeft sinds 1 december 2009 dezelfde juridische waarde als het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag. Door de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon is de pijlerstructuur die voortvloeide uit het Verdrag van Maastricht opgeheven. Het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom-Verdrag) is evenwel blijven bestaan.

Het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag zijn gewijzigd en hernummerd. Geconsolideerde versies van het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag zijn opgenomen in *PbEU* 2016, C 202. De geconsolideerde versie van het Euratom-Verdrag is opgenomen in *PbEU* 2016, C 203. Voor de verwijzing naar bepalingen van het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag is het nuttig gebruik te maken van de concordantietabellen die als bijlage bij de geconsolideerde versies zijn opgenomen. Een voorbeeld:

Het verbod van maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve beperkingen was oorspronkelijk opgenomen in art. 30 EEG-Verdrag, vervolgens in art. 30 EG-Verdrag, daarna in art. 28 EG-Verdrag en thans in art. 34 VWEU.

3.6.2 **Aanduidingen en afkortingen**

Commissie	Commissie van de Europese Unie
EER	Europese Economische Ruimte
EER-Verdrag	Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte

EG	Europese Gemeenschap(pen)
EG-Verdrag	Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap (tot 1 december 2009)
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EP	Europees Parlement
EU	Europese Unie
EU-Verdrag	Verdrag betreffende de Europese Unie
Euratom	Europese Gemeenschap voor Atoomenergie
GBVB	Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid
GBVDB	Gemeenschappelijk Buitenlands, Veiligheids- en Defensiebeleid
GVDB	Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid
JBZ	Justitie en Binnenlandse Zaken
Jur.	Jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Unie
lidstaten	lidstaten van de Europese Unie
PbEG	Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen (tot 1 februari 2003)
PbEU	Publicatieblad van de Europese Unie (vanaf 1 februari 2003)
PJSS	Politiële en justitiële samenwerking in strafzaken
Raad	Raad van de Europese Unie
RVVR	Ruimte voor Vrijheid, Veiligheid en Recht
VEG	Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap (tot 1 december 2009)
VEU	Verdrag betreffende de Europese Unie
VWEU	Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie

3.6.3 **De rechtshandelingen van de Europese Unie**

De citeerwijze voor rechtshandelingen¹⁴ van de Europese Unie is in de loop der jaren veranderd.

Notulen en andere stukken van het Europees Parlement die al in het *Publicatieblad* zijn gepubliceerd, worden aangehaald met vermelding van dat *Publicatieblad*.

De woorden ter aanduiding van het type rechtshandeling van de Europese Unie worden niet afgekort en worden met een hoofdletter geciteerd. Men kan kiezen tussen vermelding van de volledige titel van de rechtshandeling (inclusief het nummer van het *Publicatieblad*, zie de rechterkolom van de voorbeelden hierna) en vermelding van een verkorte aanduiding van de rechtshandeling (zie de linkerkolom van de voorbeelden hierna).

14. Wij gebruiken hier de term 'rechtshandelingen' zoals in het opschrift boven art. 288-292 VWEU en dus niet in privaatrechtelijke zin zoals in titel 2 van Boek 3 BW.

Vanaf 1 januari 2015 is de nummering van EU-rechtshandelingen veranderd. Er is een nieuwe methode vastgesteld om nummers toe te kennen aan documenten die in de L-serie (wetgeving) van het *Publicatieblad van de Europese Unie (PbEU)* worden bekendgemaakt. Volgens deze nieuwe methode, waarbij eerdere uiteenlopende methoden zijn geharmoniseerd en vereenvoudigd, worden EU-rechtshandelingen doorlopend genummerd en hebben deze bijgevolg een uniek nummer. De nummering van documenten die vóór 1 januari 2015 of in een andere serie dan de L-serie zijn gepubliceerd, is niet veranderd.

Rechtshandelingen vastgesteld voor 1 januari 2015:

Verordening (EU) 265/2010	Verordening (EU) 265/2010 van het Europees Parlement en de Raad van 25 maart 2010 tot wijziging van de Overeenkomst ter uitvoering van het te Schengen gesloten akkoord en Verordening (EG) 562/2006 wat het verkeer van personen met een visum voor verblijf van langere duur betreft (<i>PbEU</i> 2010, L 85)
Uitvoeringsverordening (EU) 157/2010	Uitvoeringsverordening (EU) 157/2010 van de Raad van 22 februari 2010 tot instelling van een definitief antidumpingrecht op bepaalde ringbandmechanismen van oorsprong uit de Volksrepubliek China naar aanleiding van een nieuw onderzoek bij het vervallen van de maatregelen op grond van artikel 11, lid 2, van Verordening (EG) 384/96 (<i>PbEU</i> 2010, L 49)
Richtlijn 2010/23/EU	Richtlijn 2010/23/EU van de Raad van 16 maart 2010 tot wijziging van Richtlijn 2006/112/EG betreffende het gemeenschappelijke stelsel van belasting over de toegevoegde waarde, wat betreft een facultatieve en tijdelijke toepassing van de verleggingsregeling voor leveringen van bepaalde fraudegevoelige diensten (<i>PbEU</i> 2010, L 72)

Besluit 2010/168/GBVB	Besluit 2010/168/GBVB van de Raad van 22 maart 2010 houdende benoeming van de speciale vertegenwoordiger van de Europese Unie in Afghanistan (<i>PbEU</i> 2010, L 75)
Besluit 2010/188/EU	Besluit 2010/188/EU van de Commissie van 29 maart 2010 tot wijziging van bijlage III bij Beschikking 2003/467/EG wat betreft de erkenning van bepaalde bestuurlijke gebieden van Polen en Portugal als officieel vrij van enzoötische boviene leukose (<i>PbEU</i> 2010, L 83)

Rechtshandelingen vastgesteld na 1 januari 2015:

Verordening (EU) 2019/631	Verordening (EU) 2019/631 van het Europees Parlement en de Raad van 17 april 2019 tot vaststelling van CO ₂ -emissie-normen voor nieuwe personenauto's en nieuwe lichte bedrijfsvoertuigen, en tot intrekking van Verordeningen (EG) nr. 443/2009 en (EU) nr. 510/2011 (<i>PbEU</i> 2019, L 111)
Richtlijn (EU) 2018/1673	Richtlijn (EU) 2018/1673 van het Europees Parlement en de Raad van 23 oktober 2018 inzake de strafrechtelijke bestrijding van het witwassen van geld (<i>PbEU</i> 2018, L 284)
Besluit (EU) 2019/166	Besluit (EU) 2019/166 van de Europese Centrale Bank van 25 januari 2019 betreffende de Raad voor marktinfrastructuur en tot intrekking van Besluit ECB/2012/6 betreffende de instelling van de TARGET2-Effectenraad (<i>PbEU</i> 2019, L 32)

Besluit (EU, Euratom) 2016/883	Besluit (EU, Euratom) 2016/883 van de Commissie van 31 mei 2016 inzake uitvoeringsbepalingen voor standaard-veiligheidsmaatregelen, alarmfasen en het beheer van crisissituaties binnen de Commissie, overeenkomstig artikel 21 van Besluit (EU, Euratom) 2015/443 betreffende veiligheid binnen de Commissie (<i>PbEU</i> 2016, L 146)
Besluit (GBVB) 2017/2315	Besluit (GBVB) 2017/2315 van de Raad van 11 december 2017 tot instelling van de permanente gestructureerde samenwerking (PESCO) en tot opstelling van de lijst van deelnemende lidstaten (<i>PbEU</i> 2017, L 331)
Gedelegeerde Verordening (EU) 2018/625	Gedelegeerde Verordening (EU) 2018/625 van de Commissie van 5 maart 2018 ter aanvulling van Verordening (EU) 2017/1001 van het Europees Parlement en de Raad inzake het Uniemark en tot intrekking van Gedelegeerde Verordening (EU) 2017/1430 (<i>PbEU</i> 2018, L 104)
Uitvoeringsverordening (EU) 2019/12	Uitvoeringsverordening (EU) 2019/12 van de Commissie van 3 januari 2019 tot verlening van een vergunning voor L-arginine als toevoegingsmiddel voor diervoeding voor alle diersoorten (<i>PbEU</i> 2019, L 2)

Een beperkt aantal richtlijnen en verordeningen wordt veelal aangehaald met een korte roepnaam. Het verdient aanbeveling om deze roepnamen, indien toegepast, tussen haakjes of in een voetnoot te verklaren (met de verkorte aanduiding).

Aanbestedingsrichtlijn	Richtlijn 2014/24/EU
Algemene verordening gegevensbescherming	Verordening (EU) 2016/679
Burgerschapsrichtlijn	Richtlijn 2004/38/EG
Btw-richtlijn	Richtlijn 2006/112/EG
Dienstenrichtlijn	Richtlijn 2006/123/EG
Fusierichtlijn 2009	Richtlijn 2009/133/EG
Habitatrichtlijn	Richtlijn 92/43/EEG

Insolventieverordening (herschikking)	Verordening (EU) 2015/848
Rome I	Verordening (EG) 593/2008
Rome II	Verordening (EG) 864/2007

3.6.4 Overige stukken van de Europese Unie

Documenten van de Commissie zonder formeel kenmerk, maar wel gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Unie* (of destijds in *PbEG*), worden als volgt voluit vermeld:

Memorandum van overeenstemming tussen de Europese Commissie en de Werelddiergezondheidsorganisatie betreffende hun algemene betrekkingen (*PbEU* 2011, C 241/01)

Andere documenten van de Commissie, voor zover niet of nog niet gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Unie* (of destijds in *PbEG*), worden als volgt vermeld (in beginsel verkort, desgewenst voluit):

COM(90)220	Commissiedocument 220 van 1990
COM(90)220/2	Commissiedocument 220 van 1990, tweede versie
COM(90)220 def.	Commissiedocument 220 van 1990, laatste definitieve versie
COM/2001/0899	Commissiedocument 899 van 2001
SEC(95)314	Intern document van het Secretariaat-Generaal 314 van 1995
DG V/235/89	Document 235 van Directoraat-Generaal V van 1989

Documenten van het Europees Parlement, voor zover niet of nog niet gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Unie* (of destijds in *PbEG*), worden als volgt vermeld (in beginsel verkort, desgewenst voluit):

A4-0015/94	Europees Parlement A-Serie, Commissie-rapport, vierde parlementaire termijn, nr. 15 van 1994
A3-0056/90	Europees Parlement A-Serie, Commissie-rapport, derde parlementaire termijn, nr. 56 van 1990
B3-0908/90	Europees Parlement B-Serie, Ontwerp-resolutie/vraag, derde parlementaire termijn, nr. 0908 van 1990
C3-0020/91	Europees Parlement, C-Serie, Gemeenschappelijk standpunt/Voorstel van de Commissie, derde parlementaire termijn, nr. 0020 van 1991

Andere documenten:

CES(92)210	Opinie van het Economisch en Sociaal Comité van de EG nr. 210 van 1992
CoR 43/94	Opinie van het Comité voor de regio's van de EG nr. 43 van 1994
Bull. EG 3/1985, punt 2.1.111	Bulletin van de Europese Gemeenschappen, nr. 3 van 1985, punt 2.1.111
Bull. EU, supplement 4/94	Bulletin van de Europese Unie, supplement 4 van 1994

3.7 Verwijzen naar regelgeving van andere internationale organisaties

Er zijn geen vaste regels voor verwijzingen naar teksten van organen van andere internationale organisaties.

De bekendste internationale organisaties (Verenigde Naties, Raad van Europa, NAVO, enz.) en hun bekendste organen kan men aanduiden met hun officiële Nederlandse naam. Bij minder bekende internationale organisaties of organen verdient de Engelse of Franse naam de voorkeur. Voor de titels van aanbevelingen, rapporten e.d. gebruikt men de taal waarin het rapport is gepubliceerd.

Een verwijzing naar een document van de Verenigde Naties is pas compleet met de vermelding *UN Doc*, gevolgd door het nummer van het document. Daarmee valt het document te vinden via Google, of op un.org. Documenten van de Raad van Europa zijn te vinden op coe.int. In beide gevallen is het niet nodig om naar de desbetreffende website te verwijzen. Bij minder bekende internationale organisaties is een verwijzing naar de website vaak wel nuttig.

Aanbeveling 1878 van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa (25 juni 2009), *The funding of public service broadcasting*

Aanbeveling CM/Rec(2010)5 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (31 maart 2010), *On measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity*

Resolutie 64/109 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (21 december 2009), *International financial system and development*, UN Doc A/RES/64/109

Resolutie 1441 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (8 november 2002), *UN Doc S/RES/1441*

Recommendation 8 of the General Assembly of the International Commission on Civil Status (21 maart 1991), *On the computerisation of civil registration*, ciec1.org

3.8 Verwijzen naar buitenlandse regelgeving

Bij verwijzingen naar een buitenlandse regeling wordt (na het artikelnummer) eerst de titel of citeertitel van de regeling in de oorspronkelijke taal vermeld. Zo nodig kan men daarachter (tussen haakjes) een vertaling ervan vermelden (voorafgegaan door =) en/of de naam van het land. Over het algemeen zal het nuttig zijn om vervolgens ook jaar, nummer en/of datum van de regeling te vermelden, en wel op de in het desbetreffende buitenland gebruikelijke wijze. Vermelding van de vindplaats van de regeling in een officiële publicatie of op een website zal vaak nuttig zijn, evenals een verwijzing naar een eventuele vertaling van de regeling, en dit dan op de in de *Leidraad* aanbevolen wijze.

Veel nationale regelgeving van EU-landen is te vinden via N-Lex (n-lex.europa.eu).

Ook andere internationale organisaties hebben websites met daarop (soms vertaalde) nationale regelgeving. Zo is op legislationline.org regelgeving te vinden van landen van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE). Een ander voorbeeld is NATLEX (natlex.ilo.org) met regelgeving van landen aangesloten bij de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO).

4 Jurisprudentie

4.1 Verwijzen naar jurisprudentie

Verwijzingen naar jurisprudentie hebben als doel de lezer de weg naar relevante rechterlijke uitspraken te wijzen. In verreweg de meeste gevallen is daarbij de ECLI (European Case Law Identifier, zie 4.2) het sleutelement, omdat daarmee de uitspraakgegevens, (vaak) de uitspraaktekst en vindplaatsen worden ontsloten. Deze vindplaatsen (tijdschriften, online bronnen) kunnen met name van belang zijn met het oog op een eventuele daarin opgenomen annotatie. De vindplaatsen zijn ook van belang in de gevallen dat de uitspraaktekst niet gepubliceerd is op rechtspraak.nl. Dan is de vindplaats namelijk vaak de enige bron waar (een deel van) de uitspraaktekst beschikbaar is. Meer over vindplaatsen, en de eventuele vermelding daarvan, in 4.3 en 4.4.2. In 4.4, 4.5, 4.6 en 4.7 worden regels gegeven voor het verwijzen naar Nederlandse, Europese, internationale en buitenlandse uitspraken. In 4.8 tenslotte, staan aanwijzingen voor het inrichten van een jurisprudentielijst.

4.2 European Case Law Identifier

De European Case Law Identifier (ECLI) is een standaard voor de identificatie van rechterlijke uitspraken die is vastgesteld door de Europese Unie. De ECLI wordt in een toenemend aantal Europese landen toegepast. Nederland gebruikt de ECLI sinds 2013. De ECLI heeft een aantal betekenisvolle elementen die worden gescheiden door dubbele punten: ECLI:landcode:instantiecode:uitspraakjaar:volgnummer. Elke ECLI moet volledig worden vermeld; laat dus geen elementen weg.

Het is niet verstandig om zelf een ECLI te (re)construeren. Zoek de ECLI van een uitspraak daarom altijd op in een van de volgende bronnen:

- Nederlandse jurisprudentie en jurisprudentie van andere instanties binnen het Koninkrijk op rechtspraak.nl (tuchtrechtspraak op tuchtrecht.nl);
- Jurisprudentie van het Hof van Justitie en zijn gerechten op ecli.eu, curia.eu en eur-lex.eu. Op deze sites kan eenvoudig op Europese ECLI's worden gezocht;

- Jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens op hudoc.echr.coe.int;
- Jurisprudentie van het Europees Octrooibureau op epo.org/law-practice/case-law-appeals.html;
- Buitenlandse jurisprudentie in de ECLI-zoekmachine (ecli.eu), die een centrale ontsluiting biedt voor in beginsel alle databanken die van de ECLI gebruikmaken. Zij ontsluit de uitspraakgegevens, vertalingen en samenvattingen en biedt een koppeling naar de uitspraak.

Voorbeelden van afkortingen in de ECLI zijn:

- NL voor Nederland (en Aruba, Curaçao, Sint Maarten en Bonaire, Sint Eustatius en Saba), BE voor België, EU voor de Europese Unie, CE voor de Raad van Europa, EP voor het Europees Octrooibureau, enz;
- HR voor de Hoge Raad, PHR voor het parket bij de Hoge Raad (bij de conclusie van de procureur-generaal of advocaat-generaal), RVS voor (de Afdeling bestuursrechtspraak van) de Raad van State, CRVB voor de Centrale Raad van Beroep, CBB voor het College van Beroep voor het bedrijfsleven, OCHM voor het Constitutioneel Hof Sint Maarten, GHDHA voor het gerechtshof Den Haag en RBAMS voor de rechtbank Amsterdam;¹⁵
- C voor het Hof van Justitie van de EU, T voor het Gerecht EU en F voor het Gerecht voor ambtenarenzaken EU;
- XX is de reservecode voor uitspraken van instanties waarvoor (nog) geen specifieke code is vastgesteld.

4.3 Vindplaatsen jurisprudentie

De meeste *Nederlandse jurisprudentie* is met een ECLI te vinden op rechtspraak.nl; indirect ook via de ECLI-zoekmachine. De website rechtspraak.nl publiceert weliswaar lang niet de totale productie van de Nederlandse instanties, maar wel een aanzienlijk deel van de uitspraken in hoger beroep en in cassatie. Een groter deel wordt alleen geregistreerd maar niet tekstueel weergegeven. Ook wat niet op rechtspraak.nl is gepubliceerd, maar wel in onderstaande en andere bronnen, krijgt een ECLI. In dat geval zijn de ECLI en enkele basisgegevens (instantie, datum, eventuele vindplaatsen) te vinden op rechtspraak.nl. Door vermelding van een ECLI wordt impliciet verwezen naar een overzicht op rechtspraak.nl van vindplaatsen van de uitspraak. Een belangrijk deel van de tuchtrechtspraak wordt gepubliceerd op tuchtrecht.nl, en krijgt ook een ECLI.

15. Zie de volledige lijst met Nederlandse gerechtscodes op rechtspraak.nl.

Bekende bronnen van bewerkte en becommentarieerde jurisprudentie voor Nederland zijn onder meer:

<i>NJ</i>	<i>Nederlandse Jurisprudentie</i>
<i>JIN</i>	<i>Jurisprudentie in Nederland</i>
<i>AB</i>	<i>AB Rechtspraak Bestuursrecht</i>
<i>JB</i>	<i>Jurisprudentie Bestuursrecht</i>
<i>NJF</i>	<i>NJ Feitenrechtspraak civiele zaken (inclusief voorganger KG, Kort Geding)</i>
<i>NJFS</i>	<i>NJ Feitenrechtspraak Strafzaken</i>
<i>BNB</i>	<i>Beslissingen in Belastingzaken. Nederlandse Belastingrechtspraak</i>
<i>JA</i>	<i>Jurisprudentie Aansprakelijkheid</i>
<i>JAR</i>	<i>Jurisprudentie Arbeidsrecht</i>
<i>JOR</i>	<i>Jurisprudentie Onderneming & Recht</i>

Jurisprudentie-uitgaven worden beschouwd als tijdschriften. Hun namen worden dus cursief gezet.

De jurisprudentie van het *Hof van Justitie van de EU* en zijn gerechten (en van hun EG-voorgangers) is te vinden op eur-lex.eu en curia.eu, en ook via de ECLI-zoekmachine.

Oudere EU-jurisprudentie werd in de volgende niet-digitale uitgaven gepubliceerd:

<i>Jur.</i>	<i>Jurisprudentie Hof van Justitie van de EG (tot 1990)</i>
<i>Jur. I</i>	<i>Jurisprudentie Hof van Justitie van de EG/EU (1990-2011)</i>
<i>Jur. II</i>	<i>Jurisprudentie Gerecht van eerste aanleg EG/EU (1990-2011)</i>
<i>JurAmbt.</i>	<i>Jurisprudentie Ambtenarenrecht EG/EU (tot 2010)</i>

Sinds de invoering van ECLI zal men deze uitgaven slechts bij uitzondering gebruiken.

Voor de jurisprudentie van het *Europees Hof voor de Rechten van de Mens* (EHRM) en de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (ECRM) zijn er naast hudoc.echr.coe.int de volgende bronnen:

<i>RJ&D</i>	<i>ECHR Reports of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights (sinds 1996)</i>
<i>ECHR, Series A</i>	<i>Publications of the European Court of Human Rights. Judgments and Decisions (tot 1996)</i>
<i>ECHR, Series B</i>	<i>Publications of the European Court of Human Rights. Pleadings, Oral Arguments and Documents (tot 1996)</i>

CoD	<i>Collection of Decisions of the European Commission of Human Rights</i> , vol. 1–46 (tot 1974)
D&R	<i>Decisions and Reports of the European Commission of Human Rights</i> (sinds 1975)
Yearbook ECHR	<i>Yearbook of the European Convention on Human Rights</i>

4.4 Verwijzen naar Nederlandse rechtspraak

4.4.1 Basisvorm jurisprudentieverwijzingen

Wanneer men in publicaties verwijst naar *Nederlandse rechtspraak*, zou in beginsel met de ECLI kunnen worden volstaan, omdat daarin de naam van het gerecht en het jaartal worden genoemd en omdat de uitspraak altijd met de ECLI kan worden teruggevonden. De *Leidraad* beveelt echter aan om vóór de ECLI de naam van het gerecht en de datum van de uitspraak te vermelden.

Jurisprudentieverwijzingen hebben daarmee een vaste vorm, gericht op de gegevens die minimaal nodig zijn voor unieke identificatie van de uitspraak: instantie, datum en ECLI. De basisvorm is dus:

- instantie (afgekort zoals hierna en in de lijst van afkortingen in hoofdstuk 6 is aangegeven), zonder komma gevolgd door:
- eventuele plaats- of gebiedsnaam die deel uitmaakt van de officiële benaming van de instantie wanneer de instantie niet uniek is, zonder komma gevolgd door:
- eventuele verbijzondering van de instantie, zoals kantonrechter (ktr.), een specifieke kamer, voorzieningenrechter (vzr.) of zittingsplaats, tussen haakjes, zonder komma gevolgd door:
- datum (voluit), gevolgd door een komma,
- de European Case Law Identifier (ECLI), gevolgd door een punt.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162.

ABRvS (grote kamer) 24 april 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1356.

CRvB 10 december 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:3835.

CBb (vzr.) 14 maart 2019, ECLI:NL:CBB:2019:119.

Gem. Hof 17 april 2019, ECLI:NL:OGHACMB:2019:35.

Kamer voor het notariaat Arnhem-Leeuwarden 2 juni 2015, ECLI:NL:TNORARL:2015:37.

GiEA Sint Maarten 30 maart 2022, ECLI:NL:OGEAM:2022:33.

Rb. 's-Gravenhage (vzr.) 7 juli 2006, ECLI:NL:RBSGR:2006:AY1710.

Rb. Den Haag (zittingsplaats Amsterdam) 20 maart 2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BZ7059.

Bij de herziening van de gerechtelijke kaart per 1 januari 2013 hebben de meeste rechtbanken en gerechtshoven een nieuwe naam gekregen. Dit verklaart waarom zowel 'Den Haag' als 's-Gravenhage' voorkomt.

Indien de uitspraak geen ECLI heeft, maar wel in een tijdschrift is gepubliceerd, vermeld dan die vindplaats:

Rb. 's-Hertogenbosch (pres.) 16 juli 1982, *NJCM-Bulletin* 1982, p. 334.

Indien de uitspraak geen ECLI heeft en ook niet is gepubliceerd, vermeld dan het zaaknummer:

Hof Amsterdam 8 december 1995, 95/345.

ABRvS 24 september 1998, H01.97.1169.

Indien de uitspraak (nog) geen ECLI heeft maar wel online is terug te vinden, vermeld dan de website (en eventueel overige gegevens die op die website worden vermeld):

Rb. Rotterdam (vzr.) 6 januari 2022, *IEF* 20446 (*Unilever/Procter & Gamble*), ie-forum.nl.

Let wel: een ECLI bevat geen spaties en mag niet worden afgebroken. In publicaties kan dat complicaties opleveren omdat dit bij geringe kolom-breedte in combinatie met uitgevulde regels tot een lelijk resultaat kan leiden. Het is mede daarom aan te bevelen de jurisprudentieverwijzing in een voetnoot te plaatsen.

De burgemeester verwijst hiervoor naar de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van 16 maart 2016.¹

1. ABRvS 16 maart 2016, ECLI:NL:RVS:2016:683.

Rechtspraak.nl beschikt tegenwoordig over een citeertool ontwikkeld voor uitspraken. Bij elke op rechtspraak.nl beschikbare uitspraak staat rechts op het scherm een knop 'Uitspraak delen'. Een van de opties onder deze knop is

'Citeren'. Door een klik op deze optie wordt een verwijzing gekopieerd (voorzien van een link), met in beginsel de structuur zoals voorgeschreven door de *Leidraad*. Deze kan makkelijk en snel in bijvoorbeeld een voetnoot worden geplakt. Let op: eventueel moeten sommige aanduidingen nog worden afgekort.

4.4.2 **Aanvullende informatie in jurisprudentieverwijzingen**

Vaak is het nuttig om naast deze basisinformatie andere gegevens te vermelden, bijvoorbeeld omdat men wil wijzen op een rechtsoverweging ('r.o.') of paragraaf ('par.'), de conclusie van de advocaat-generaal ('concl. A-G ...'), een of meer vindplaatsen, een of meer annotaties ('m.nt. ...') en/of de roepnaam van de uitspraak.

Vermeld in dat geval toch ook altijd de ECLI, indien deze is toegekend. Vermeld van de advocaat-generaal en de annotator de voorletters en de volledige achternaam.

Vermelding van een tijdschriftvindplaats kan met name van belang zijn met het oog op een eventuele daarin opgenomen annotatie. De vermelding bestaat uit: de naam van het tijdschrift (cursief en vaak afgekort), gevolgd door het jaartal, en daarna hetzij een schuine streep en het publicatienummer, hetzij een komma, p. en het (eerste) paginanummer. Als er twee of meer tijdschriftvindplaatsen (met annotatie) het vermelden waard zijn, scheid deze dan door middel van een puntkomma. Tussen de ECLI en eerste of enige vindplaats komt alleen een komma.

Houd een eventuele roepnaam van de uitspraak kort en plaats deze cursief en tussen haakjes aan het eind. Meestal kan hierbij worden volstaan met vermelding van de partijen, gescheiden door een schuine streep.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, r.o. 3.8.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162 (concl. A-G J. Spier), NJ 2016/173, m.nt. T. Hartlief.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, r.o. 3.8, NJ 2016/173, m.nt. T. Hartlief.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, NJ 2016/173, m.nt. T. Hartlief (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, NJ 2016/173, m.nt. T. Hartlief; JA 2016/41, m.nt. F.P. Visser; JIN 2016/65, m.nt. M.F. Lameris en J. Ramaker (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

HR 31 januari 1919, ECLI:NL:HR:1919:AG1776 (*Lindenbaum/Cohen*).

HR 28 oktober 2008, ECLI:NL:HR:2008:BE9817 (*Lokfiets*).

Betreft de verwijzing specifiek of vooral de conclusie van de advocaat-generaal, dan kan de volgende vorm gebruikt worden:

Concl. A-G J. Spier 20 november 2015, ECLI:NL:PHR:2015:2307, par. 7.1 (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

Concl. Staatsraden A-G R.J.G.M. Widdershoven & P.J. Wattel 7 juli 2021, ECLI:NL:RVS:2021:1468, par. 9.6.

Betreft de verwijzing specifiek of vooral een annotatie, dan krijgt deze de volgende vorm:

In de literatuurlijst:

F.P. Visser, annotatie bij HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, JA 2016/41.

In de voetnoot:

Visser 2016.

Ook andere toevoegingen zijn mogelijk. Zet die tussen haakjes:

(vervolg op: Hof Arnhem 15 juni 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ9250).

(eindoordeel: HR 3 mei 2013, ECLI:NL:HR:2013:BW1971).

(*De Vries/Centraal Beheer*, inzake achterstallige verzekeringspremie, aanspraak op uitkering).

4.5 Verwijzen naar EU-rechtspraak

Verwijzingen naar jurisprudentie van het *Hof van Justitie van de EU* en zijn gerechten worden op de gebruikelijke manier opgebouwd: de naam van de instantie, de datum van de uitspraak, en de ECLI. Vermelding van het zaaknummer en de roepnaam van de zaak (meestal partijen) leidt bij de lezer vaak snel tot herkenning. Vermelding van beide wordt bij Europese zaken dan ook sterk aanbevolen.

De vermelding van *curia.europa.eu* of *Eur-lex* is overbodig.

Bij inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009 hebben de rechterlijke instanties een andere naam gekregen. Tot die datum kenden we het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (HvJ EG) en het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen (GvEA EG). Sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon omvat het Hof van Justitie van de EU het Hof van Justitie, het Gerecht en gespecialiseerde rechtbanken, zoals het Gerecht voor ambtenarenzaken. Hoewel formeel niet geheel juist adviseren wij de aanduiding EU te blijven hanteren. Dus:

HvJ EU

Gerecht EU

GvA EU

Voor rechtspraak van vóór 1 december 2009 blijven de oude instanties met de oude afkortingen aangeduid.

De zaaknummers zijn opgebouwd uit een letter en door een schuine streep gescheiden getallen:

- C-100/07 verwijst naar de 100e zaak die in 2007 bij het Hof van Justitie (*Cour*) is ingeschreven;
- T-99/10 verwijst naar de 99e zaak die in 2010 bij het Gerecht (*Tribunal*) is ingeschreven;
- C-87/10 P verwijst naar een appel (*Pourvoi*) dat bij het Hof van Justitie is ingesteld tegen een uitspraak van het Gerecht;
- C-88/10 PPU verwijst naar een prejudiciële spoedprocedure bij het Hof van Justitie (*Procédure Préjudicielle d'Urgence*).

HvJ EU 24 januari 2019, C-477/17, ECLI:EU:C:2019:60 (*Baladin*).

HvJ EU 25 maart 2010, C-79/09, ECLI:EU:C:2010:171 (*Commissie/Nederland*).

GvEA EG 7 juli 1994, T-43/92, ECLI:EU:T:1994:79 (*Dunlop/Slazenger*).

Gerecht EU 15 december 2015, T-64/15, ECLI:EU:T:2015:973 (*Shoe Branding Europe/BHIM*).

GvA EU 11 april 2016, F-49/15, ECLI:EU:F:2016:72 (*FN/Commissie*).

Indien uitspraken van het HvJ EG, HvJ EU of de gerechten in bijvoorbeeld *BNB* zijn gepubliceerd, dan kan het nuttig zijn om ook die vindplaats te vermelden, zeker wanneer de verwijzing specifiek of vooral de annotatie betreft.

HvJ EU 24 januari 2019, C-477/17, ECLI:EU:C:2019:60, BNB 2019/66, m.nt. P. Kavelaars (*Baladin*).

4.6 Verwijzen naar internationale rechtspraak

Verwijzingen naar uitspraken van het *Europese Hof voor de Rechten van de Mens* (EHRM) volgen het bekende stramien: naam van de instantie, datum van de uitspraak, gevolgd door de ECLI. Bij uitspraken van het EHRM wordt aanbevolen altijd de roepnaam van de uitspraak te vermelden (meestal de namen van de klager en van de staat waartegen de klacht is gericht, gescheiden door een /).

De vermelding van hudoc.echr.coe.int is overbodig.

De ECLI bevat aan het einde het zaaknummer (applicatienummer), dat dus niet meer apart hoeft te worden vermeld:

EHRM 24 november 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:1124JUD005388600 (*Tourancheau/Frankrijk*).

Indien uitspraken van het EHRM in bijvoorbeeld *NJ* zijn gepubliceerd, dan kan het nuttig zijn om ook die vindplaats te vermelden, zeker wanneer de verwijzing specifiek of vooral de annotatie betreft.

EHRM 24 november 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:1124JUD005388600, *NJ* 2006/250, m.nt. J.A. Peters (*Tourancheau/Frankrijk*).

EHRM 24 juni 2004, ECLI:CE:ECHR:2004:0624JUD005932000, *NJ* 2005, 22, m.nt. E.J. Dommering; *Mediaforum* 2004/27, m.nt. G.A.I. Schuijt; *NJCM-Bulletin* 2004, p. 1171, m.nt. V. de Graaf; *AB* 2005/1, m.nt. R. Nehmelman; *EHRC* 2004/79, m.nt. J.H. Gerards (*Caroline von Hannover/Duitsland I*).

Bij jurisprudentie van het *Internationaal Gerechtshof* (en van het vroegere Permanent Hof van Internationale Justitie) wordt altijd de officiële, Engelse of Franse naam van de zaak vermeld, met de partijen tussen haakjes:

IGH 23 oktober 2001, *Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipidan (Indonesia/Malaysia)*.

Bij jurisprudentie van *andere internationale instanties* – de meeste ervan kunnen in het Nederlands worden weergegeven – worden zowel het zaaknummer als de (verkorte) namen van de partijen vermeld:

VN-Mensenrechtencomité 19 november 2008, 1584/2007
(*Men Qin Chen/Nederland*).

4.7 Verwijzen naar buitenlandse rechtspraak

Bij verwijzingen naar *buitenlandse rechtspraak* wordt eerst de naam van de instantie in de oorspronkelijke taal vermeld. Zo nodig kan men daarachter (tussen haakjes) een vertaling ervan vermelden (voorafgegaan door =) en/of de naam van het land. Vervolgens de datum van de uitspraak en daarna de ECLI of de in het desbetreffende buitenland gebruikelijke jurisprudentievermelding:

Verfassungsgerichtshof (= constitutioneel hof, Oostenrijk)
11 december 2014, ECLI:AT:VFGH:2014:G119.2014.

House of Lords (Verenigd Koninkrijk) 21 juni 2004, *Ghaidan v Godin-Mendoza* [2004] UKHL 30.

Ook bij deze laatste voorbeelden kan men desgewenst – op gelijke wijze als bij Nederlandse en Europese rechtspraak – informatie toevoegen. Een vermelding van de vindplaats op een website is hier zeer gewenst.

4.8 De jurisprudentielijst

Een jurisprudentielijst kan zo opgezet worden dat zij tevens jurisprudentie-register is. Het verdient aanbeveling de jurisprudentielijst in te delen naar instantie. Een territoriaal-hiërarchische volgorde ligt daarbij voor de hand:

- Internationaal Gerechtshof
- Internationaal Strafhof
- Permanent Hof van Arbitrage
- VN-Mensenrechtencomité
- Europees Hof voor de Rechten van de Mens
- Europese Commissie voor de Rechten van de Mens
- Hof van Justitie van de Europese Unie
- Gerechten van de Europese Unie
- Hoge Raad
- Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State
- Centrale Raad van Beroep
- College van Beroep voor het bedrijfsleven
- Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao en Sint Maarten en van Bonaire, Sint Eustatius en Saba
- Gerechtshoven
- Rechtbanken

- Kantonrechters (uitspraken tot 1 januari 2002)
- Kroon
- Nationale ombudsman
- College voor de Rechten van de Mens (inclusief tot 2012 Commissie gelijke behandeling)
- Nederlands Arbitrage Instituut
- Raad van Arbitrage voor de Bouw
- Raad van Arbitrage voor de Metaalhandel en -nijverheid
- enz.

Per instantie worden de uitspraken in chronologische volgorde vermeld. In een uitvoerig boekwerk kan men eventueel beide, een hiërarchisch ingerichte en een chronologische lijst van uitspraken, naast elkaar opnemen.

5 Hoofdletters

Hoewel de *Leidraad* geen 'Schrijfwijzer' bedoelt te zijn, volgen hier toch enkele tips met betrekking tot een veelvoorkomend probleem: het hoofdlettergebruik.

Beperk het gebruik van hoofdletters zoveel mogelijk.

Naast hoofdletters aan het begin van een zin en bij eigennamen zijn hoofdletters op hun plaats in:

- afkortingen zonder punt:

RvS (zie verder hoofdstuk 6, Afkortingen)

- citeertitels van regelingen en daarmee gelijk te stellen benamingen:

Algemene wet bestuursrecht, Burgerlijk Wetboek

Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens

Insolventieverordening, Solvabiliteit II, Verordening (EU) 2016/36, Richtlijn (EU) 2015/2436, Besluit (EU) 2016/36

- benamingen van unieke staatsinstellingen, uitsluitend voor zover deze in de Grondwet of instellings- of basisregeling met een hoofdletter worden geschreven:

Koninkrijk, Koning, Rijk, Kroon, Staten-Generaal, Tweede Kamer, Eerste Kamer, Kamer (indien wordt gerefereerd aan de Tweede of Eerste Kamer), Raad van State, Afdeling advisering van de Raad van State, Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, Algemene Rekenkamer, Nationale ombudsman, Hoge Raad, Centrale Raad van Beroep, College van Beroep voor het bedrijfsleven, Raad voor de rechtspraak

- benamingen van unieke internationale instellingen:

Hof van Justitie van de Europese Unie, Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Benelux-Gerechtshof

- namen van ministeries e.d., maar ‘directie’ e.d. wordt met een kleine letter geschreven:

De directie Wetgeving en Juridische Zaken van het Ministerie van Justitie en Veiligheid (...)

- aanduidingen van ministers en staatssecretarissen indien de naam van het ministerie is toegevoegd (in een dergelijk geval krijgt ook de minister-president hoofdletters):

De Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft gistermiddag verklaard dat de uitgifte van het *Staatsblad* een taak van de Minister van Justitie en Veiligheid dient te blijven en dus niet dient te worden overgedragen aan de Minister-President. Desgevraagd bleken minister Grapperhaus en de minister-president het daarmee eens.

Een minister in wie het vertrouwen is opgezegd, dient op te stappen. De andere ministers mogen blijven zitten.

In samenstellingen wordt sinds de spellingwijziging van 2006 de hoofdletter gehandhaafd:

Kamervragen, Tweede Kamerlid

Het bovenstaande leidt ertoe dat onder meer de volgende woorden vrijwel nooit met een hoofdletter worden geschreven:

staat, provincie, gemeente, regering, kabinet, ministerraad, koninklijk besluit, artikel, voorstel van wet, memorie van toelichting, officier van justitie, advocaat-generaal, openbaar ministerie, rechter, president, voorzitter

Ook de soort aanduiding van regelgeving is zonder hoofdletter, in afwijking van de aanduiding als onderdeel van de titel of concrete benaming, zoals de voorbeelden in het begin van dit hoofdstuk.

wet, besluit, regeling, beleidsregel, verdrag, richtlijn, verordening

6 Afkortingen

6.1 Het gebruik van afkortingen

Het gebruik van veel afkortingen maakt een tekst lastig leesbaar. Anderzijds is het eveneens vervelend om een bepaald begrip dat in het desbetreffende rechtsgebied essentieel is – bijvoorbeeld een wet of een instelling – steeds voluit te moeten lezen, terwijl de afkorting algemeen geaccepteerd en een begrip op zichzelf is. Denk bijvoorbeeld aan het Burgerlijk Wetboek. Tussen die twee uitersten moet de auteur laveren bij het schrijven van een juridische tekst. Maar bedenk: beter te weinig dan te veel afkortingen.

Wat hier wordt gesteld over het gebruik van afkortingen geldt overigens niet voor het gebruik van afkortingen in noten (zie ook [2.5.1](#) en [3.3.2](#)). Daar dient het uitgangspunt te zijn de informatie zo gecomprimeerd mogelijk, maar nog wel steeds begrijpelijk, weer te geven. Tussen haakjes wordt meestal ook meer afgekort dan in de lopende tekst.

Gebruik afkortingen voor rechterlijke instanties in principe alleen in verwijzingen. En gebruik afkortingen voor regelingen in principe alleen in verkorte wetsverwijzingen. Maar zeer algemene afkortingen die ook in de spreektaal worden gebezigd, zoals 'BW' en 'EHRM', kunnen zonder bezwaar in de hoofdttekst worden gebruikt.

Wanneer een begrip in een tekst slechts een of twee keer voorkomt, heeft het gebruik van een afkorting weinig tot geen zin, ook al bestaat er wellicht een algemeen bekende afkorting voor dat begrip. Wordt het begrip verschillende keren gebruikt, dan moet het uitgangspunt bij het gebruik van een afkorting zijn: schrijf het begrip voluit wanneer het voor de eerste keer wordt gebruikt en zet de afkorting erachter (tussen haakjes, zonder aanhalingstekens (eventueel is ook toegestaan: (hierna: [afkorting])). Dit geldt voor alle publicaties, welke omvang zij ook hebben. Neem in monografieën, handboeken en bundels bovendien voorin een lijst van gebruikte afkortingen op. In tijdschriften is dit meestal niet mogelijk. Maak daarom in tijdschriftartikelen nog zuiniger gebruik van afkortingen dan in boeken.

Het is niet de bedoeling al te snel voor ieder begrip dat herhaaldelijk terugkomt in een tekst een afkorting in te voeren. Gebruik alleen die afkortingen die in het desbetreffende rechtsgebied algemeen gebruikelijk zijn. Wie voor een bepaalde doelgroep schrijft, kan de afkortingen gebruiken waarmee die lezers bekend geacht mogen worden. Wordt in die publicatie een zijpad betreden naar een ander rechtsgebied, gebruik dan liever geen afkortingen uit dat gebied, omdat de doelgroep daarmee wellicht niet steeds bekend is.

Afkortingen dienen slechts bij uitzondering te worden gebruikt voor iets anders dan (wettelijke) regelingen, organisaties, instanties, functionarissen en dergelijke. Alleen wanneer voor een theoretisch juridisch begrip een (in het desbetreffende rechtsgebied) algemeen aanvaarde afkorting bestaat, kan men die gebruiken. Let daarbij op wat algemeen gebruikelijk is bij andere, toonaangevende, auteurs en sluit daarbij aan. Een voorbeeld van zo'n algemeen gebruikelijke afkorting is:

avas afwezigheid van alle schuld

Afkortingen uit het algemene taaldomein moeten in de lopende tekst zo weinig mogelijk worden toegepast. Enige afkortingen die in de lopende tekst acceptabel zijn, zijn:

art., bijv., e.a., e.d., enz., o.a. en resp.

Deze afkortingen hoeven niet in de afkortingenlijst in een boek te worden opgenomen.

6.2 Hoofdletters of kleine letters in afkortingen

Afkortingen van tijdschriften, schriftelijke stukken (zoals de verschillende Kamerstukken) en eigennamen van instellingen en organisaties, worden meestal met hoofdletters geschreven.

Wanneer er een voorzetsel – meestal 'van' of 'voor' – of een lidwoord staat in een afkorting waarvan de hoofdwoorden met hoofdletters worden afgekort, dient deze met een kleine letter en zonder punt te worden afgekort:

MvT	memorie van toelichting
KvK	Kamer van Koophandel
UvA	Universiteit van Amsterdam

Juridische termen en begrippen worden meestal met kleine letters afgekort:

i.b.s. **inbewaringstelling**

Voor het gebruik van hoofdletters in afkortingen van wetten zijn minder eenduidige regels te geven. Volgens de Aanwijzingen voor de regelgeving moet de eerste letter van de titel van een wet met een hoofdletter worden geschreven en de rest met kleine letters. De afkortingen zouden logischerwijs deze aanwijzing moeten volgen, maar *Het Groene Boekje* 2015 stelt: 'De afgekorte namen van wetten, besluiten of overheidsplannen schrijven wij met hoofdletters, ook als de uitgeschreven vorm geen hoofdletters bevat' en 'Als een andere schrijfwijze ingeburgerd is, bijvoorbeeld onder ambtenaren, dan geldt het donorprincipe'. De praktijk biedt een bonte afwisseling, al is er voor veel regelingen een ingeburgerd gebruik; de lijst in 6.5.3 biedt daarvan een weerslag. In een aantal gevallen wordt de oude versie van een wet geheel met hoofdletters geschreven en de nieuwe wet met slechts één hoofdletter, verder kleine letters (vergelijk de oude Wet op de Ruimtelijke Ordening – WRO – met de nieuwere Wet ruimtelijke ordening – Wro). Indien een jaartal in de citeertitel is opgenomen, is dit onderscheid niet nodig.

6.3 Gebruik van punten in afkortingen

Regel is dat er geen punten worden gebruikt in afkortingen die (grootendeels) bestaan uit hoofdletters en in afkortingen van wetten.

GOR	groepsondernemingsraad
MvT	memorie van toelichting
Hnw	Handelsnaamwet
Aw	Auteurswet

Afgekorte woorden uit het algemene taaldomein krijgen een punt:

art., bijv., e.a., e.d., enz., o.a. en resp.

Wanneer een begrip uit meer dan één woord bestaat, wordt elke letter die staat voor een woord gevolgd door een punt:

i.o. **in oprichting**

Dat is overigens niet het geval indien de afkorting als woord wordt gebruikt:

avas	afwezigheid van alle schuld
enac	exceptio non adimpleti contractus

Ook als letters in een afkorting staan voor verschillende lettergrepen van één woord, wordt een punt gezet achter iedere letter:

g.v.o. **gerechtelijk vooronderzoek**

Maar, indien het gebruikelijk is om in een bepaalde afkorting meer dan één letter voor een woord of lettergreep te gebruiken, dan wordt tussen die letters geen punt gebruikt en komt achter elk deel van de afkorting één punt.

i.w.tr. **inwerkingtreding**
m.nt. **met noot**

6.4 **Afkortingen van meervoudsvormen**

Het gebruik van verdubbelingen van letters om aan te geven dat een meervoudsvorm bedoeld is, wordt afgeraden. Afkortingen kunnen zowel voor de enkelvoudsvorm als voor de meervoudsvorm staan. Afhankelijk van hetgeen erop volgt, blijkt welke vorm bedoeld is.

p. 1-15 **pagina's 1 tot en met 15**
art. 215-218 **artikelen 215 tot en met 218**
par. 3-5 **paragrafen 3 tot en met 5**

6.5 **Lijst van veel voorkomende afkortingen en schrijfwijzen**

Zonder aanspraak te maken op volledigheid worden hieronder drie lijsten met veelgebruikte afkortingen gepresenteerd: eerst in 6.5.1 een algemene lijst (daaronder begrepen rechterlijke instanties, rechterlijke begrippen en internationale instellingen), in 6.5.2 een lijst van tijdschriften en ten slotte in 6.5.3 een lijst van wetgeving, verdragen en andere regelingen. Waar instellingen, tijdschriftredacties en regelgevers zelf geen eigen afkortingen hanteren, laten wij deze onvermeld. Opgemerkt zij dat er ook instellingen en tijdschriften worden getoond die niet meer, of niet meer onder de genoemde naam, bestaan. In 6.5.1 is in de omschrijving steeds geen hoofdletter gebruikt als de soortnaam is bedoeld; een hoofdletter duidt op een eigennaam.

6.5.1 **Algemene afkortingen**

aantekening(en)	aant.
academisch proefschrift	diss.
ad interim	a.i.

administratiekantoor	AK
administratieve rechtspraak overheidsbeschikkingen	Arob
advocaat-generaal	A-G
Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State	ABRvS
Afdeling rechtspraak van de Raad van State	ARRvS
Afdeling voor de geschillen van bestuur van de Raad van State	AGRvS
afdeling(en)	afd.
afwezigheid van alle schuld	avas
algemene beginselen van behoorlijk bestuur	abbb
Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst	AIVD
Algemene Inspectiedienst	AID
algemene maatregel van bestuur	amvb
algemene plaatselijke verordening	APV
algemene vergadering van aandeelhouders	ava
algemene voorwaarden	AV
alternatieve geschillenbeslechting	AGB/ADR
arrondissement	arr.
artikel(en)	art.
Autoriteit Consument en Markt	ACM
Autoriteit Financiële Markten	AFM
Autoriteit Persoonsgegevens	AP
auditeur-militair	A-M
Bachelor of Arts	BA ¹
Bachelor of Laws (legum baccalaureus)	LLB ¹
Bachelor of Philosophy	BPh ¹
Bachelor of Science	BSc ¹
basisraadsonderzoek	BARO
Basisregistratie Personen	BRP
Basiswettenbestand	BWB
belasting over de toegevoegde waarde	btw
Benelux-Bureau voor de Intellectuele Eigendom	BOIP
Benelux-Gerechtshof	BenGH
Benelux-Merkenbureau	BMB
Beneluxvereniging voor Merken- en Modellenrecht	BMM
beperkte aansprakelijkheid	BA
beroep in cassatie verworpen	cass. verw.
besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid	B.V. ²
bewerking/bewerker	bew.
bijlage(n)	bijl.
bladzijde(n)	p.

1. Titel plaatsen achter de naam.

2. Bij eigennamen regelmatig ten onrechte b.v. of bv genoemd (zie art. 2:177 lid 2 BW).

bureau ontnemingswetgeving openbaar ministerie	BOOM
burgemeester en wethouders	B&W
burgerservicenummer	BSN
cassatie	cass.
Centrale Grondkamer	CGrK
centrale ondernemingsraad	COR
Centrale Raad van Beroep	CRvB
Centrale Toetsingscommissie (van het openbaar ministerie)	CTC
circulaire	circ.
collectieve arbeidsovereenkomst	cao
College bescherming persoonsgegevens	CBP
College van beroep studiefinanciering	CBSf
College van Beroep voor het bedrijfsleven	CBb
college van bestuur	CvB
college van burgemeester en wethouders	B&W
college van gedeputeerde staten	GS
College voor de Rechten van de Mens	CRM
commanditaire vennootschap	C.V.
commissie	cie.
Commissie gelijke behandeling	CGB
commissie van beroep	CvB
commissie van toezicht	c.v.t.
Communautair Bureau voor Plantenrassen	CPVO
conclusie	concl.
Conferentie van de Verenigde Naties inzake handel en ontwikkeling	UNCTAD
Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa	CVSE
conform	cfm.
considerans	cons.
coöperatie	coöp.
cum annexis	c.a.
cum suis	c.s.
de dato	d.d.
De Nederlandsche Bank N.V.	DNB
Dienst Justitiële Inrichtingen	DJI
directeur-generaal	D-G
directeur-grootaandeelhouder	dga
directoraat-generaal	DG
dissertatie	diss.
doctor	dr.

Doctor	D / PhD ³
Doctor of Laws (legum doctor) ⁴	LLD ³
doctorandus	drs.
Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties	ECOSOC
Eerste Kamer der Staten-Generaal	EK
eindverslag (Eerste Kamer)	EV I
eindverslag (Tweede Kamer)	EV II
enkelvoudige kamer	EK
energie-investeringsaftrek	EIA
European Case Law Identifier	ECLI
European Legislation Identifier	ELI
Europees Economisch en Sociaal Comité	EESC
Europees Economisch Samenwerkingsverband	EESV
Europees Hof voor de Rechten van de Mens	EHRM
Europees Monetair Fonds	EMF
Europees Monetair Stelsel	EMS
Europees Octrooibureau	EOB
Europees Parlement	EP
Europees Sociaal Fonds	ESF
Europese Bankautoriteit	EBA
Europese Centrale Bank	ECB
Europese Commissie	EC
Europese Commissie voor de Rechten van de Mens	ECRM
Europese Economische Gemeenschap	EEG
Europese Economische Ruimte	EER
Europese Gemeenschap voor Atoomenergie	Euratom
Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal	EGKS
Europese Gemeenschap(pen)	EG
Europese Monetaire Unie	EMU
Europese Politieke Samenwerking	EPS
Europese Unie	EU
Europese Vrijhandelsassociatie	EVA
exceptio non adimpleti contractus	enac
Fiscale inlichtingen- en opsporingsdienst	FIOD
gedeputeerde staten	GS
gedrags- en beroepsregels	GBR
Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (EU)	GBVB
Gemeenschappelijk Buitenlands, Veiligheids- en Defensiebeleid	GBVDB
Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid	GVDB

3. Titel plaatsen achter de naam.

4. In Nederland geen geldige titel.

Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao, Sint Maarten en van Bonaire, Sint Eustatius en Saba	Gem. Hof
Gemeenschappelijk Hof van Justitie van de Nederlandse Antillen en Aruba (tot 10 oktober 2010)	Gem. Hof NA en Aruba
gemeente	gem.
Gerecht in eerste aanleg van Aruba	GiEA Aruba
Gerecht in eerste aanleg van Bonaire, Sint Eustatius en Saba	GiEA BES
Gerecht in eerste aanleg van Curaçao	GiEA Curaçao
Gerecht in Eerste Aanleg van de Nederlandse Antillen (tot 10 oktober 2010)	GiEA NA
Gerecht in eerste aanleg van Sint Maarten	GiEA Sint Maarten
Gerecht van de Europese Unie	Gerecht EU
Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen (tot 1 december 2009)	GvEA EG
Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie	GvA EU
gerechtelijk vooronderzoek	g.v.o.
gerechtshof ⁵	Hof ...
gewestelijk arbeidsbureau	GAB
groepsondernemingsraad	GOR
herziening gerechtelijke kaart	HGK
Hof van Discipline	HvD
Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (tot 1 december 2009)	HvJ EG
Hof van Justitie van de Europese Unie	HvJ EU
Hoge Raad der Nederlanden	HR
huis van bewaring	HvB
Immigratie- en Naturalisatiedienst	IND
in oprichting	i.o.
inbewaringstelling	i.b.s.
inkomstenbelasting	IB
Inrichting voor Stelselmatige Daders	ISD
Internationaal Gerechtshof	IGH
Internationaal Monetair Fonds	IMF
internationaal privaatrecht	ipr
Internationale Arbeidsorganisatie	IAO/ILO
Internationale Telecommunicatie Unie	ITU
Internationale Kamer van Koophandel	ICC
Internationale Organisatie voor Standaardisatie	ISO
inverzekeringstelling	i.v.s.

5. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

inwerkingtreding / in werking getreden	i.w.tr.
jaargang	jrg.
Kamer van Koophandel	KvK
kantonrechter ⁶	Ktr. ...
Kinderfonds van de Verenigde Naties	UNICEF
Klachteninstituut Financiële Dienstverlening	Kifid
koninklijk besluit	KB
Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen	KNAW
Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie	KNB
kort geding	k.g.
Kwaliteit en Innovatie rechtspraak, programma	KEI
landelijk jurisprudentienummer	LJN
legum baccalaureus (Bachelor of Laws)	LLB ⁷
legum magister (Master of Laws)	LLM ⁷
linkerkolom	l.k.
loonbelasting	LB
losbladige uitgave	losbl.
maatschappij	mij.
Master of Arts (master atrium)	MA ⁷
Master of Laws (legum magister)	LLM ⁷
medezeggenschapsraad	MR
meervoudige kamer	MK
meester in de rechten	mr.
memorie van antwoord (Eerste Kamer)	MvA I
memorie van antwoord (Tweede Kamer)	MvA II
memorie van toelichting	MvT
met noot van	m.nt.
middelste kolom	m.k.
milieu-investeringsaftrek	MIA
Ministerie van Algemene Zaken	AZ
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	BZK
Ministerie van Buitenlandse Zaken	BZ
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat	EZK
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat	IenW
Ministerie van Justitie en Veiligheid	JenV
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	LNV
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	OCW
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid	SZW
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport	VWS

6. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

7. Titel plaatsen achter de naam.

ministeriële regeling	min. reg.
naamloze vennootschap	N.V. ⁸
Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid	NCTV
Nationaal Cyber Security Centrum	NCSC
Nederlands Arbitrage Instituut	NAI
Nederlands Normalisatie-instituut	NEN
Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen	NRGD
Nederlandse Emissieautoriteit	NEa
Nederlandse Juristen-Vereniging	NJV
Nederlandse Mededingingsautoriteit	NMa
Nederlandse norm (uitgegeven door het Nederlands Normalisatie-instituut)	NEN
Nederlandse Orde van Advocaten	NOvA
Koninklijke Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht	KNVIR
Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit	NVWA
Nederlandse Zorgautoriteit	NZa
Netherlands Commercial Court	NCC
Netherlands Commercial Court of Appeal	NCCA
Noord-Atlantische Verdragsorganisatie	NAVO/NATO
nota naar aanleiding van het eindverslag (Eerste Kamer)	NEV I
nota naar aanleiding van het eindverslag (Tweede Kamer)	NEV II
nota naar aanleiding van het verslag (Eerste Kamer)	NV I
nota naar aanleiding van het verslag (Tweede Kamer)	NV II
nota van toelichting	NvT
officier van justitie	OvJ
omzetbelasting	OB/BTW
Ondernemingskamer van Gerechtshof Amsterdam	Hof Amsterdam (OK)
ondernemingsraad	OR
ondertoezichtstelling	o.t.s.
onderzoek ter terechtzitting	o.t.t.z.
onroerendgoedbelasting	OGB
onroerendezaakbelasting	OZB
oorspronkelijk (regerings)ontwerp	OO
openbaar ministerie	OM
openbare commissievergadering	OCV
Organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur	UNESCO

8. Achter eigennamen regelmatig ten onrechte n.v. of nv genoemd (zie art. 2:66 lid 2 BW).

Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling	OESO/OECD
Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa	OVSE
Pachtkamer van gerechtshof te Arnhem-Leeuwarden	Hof Arnhem-Leeuwarden (PK)
pachtkamer van rechtbank ⁹	Rb. ... (PK)
pagina('s)	p.
paragraaf / paragrafen	par.
parlementaire geschiedenis	Parl. Gesch.
Pensioen- & Verzekeringskamer	PVK
plaatsing in een inrichting voor jeugdigen	PIJ
plaatsvervangend(e)	plv.
planologische kernbeslissing	PKB
politiële en justitiële samenwerking in strafzaken	PJSS
prejudiciële spoedprocedure	PPU
president	pres.
proces-verbaal	p.v.
procureur	proc.
procureur-generaal	P-G
proefschrift	diss.
professor	prof.
protocol	Prot.
provinciale staten	PS
provincie	prov.
publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie	PBO
Raad van Arbitrage voor de Bouw	RvA Bouw
Raad van Arbitrage voor Metaalnijverheid en -Handel	RvA Metaal
raad van beroep ⁹	RvB ...
raad van commissarissen	RvC
Raad van Europa	RvE
Raad van State	RvS
raad van toezicht	RvT
Raad voor de Journalistiek	RvdJ
raad voor de kinderbescherming	RvdK
Raad voor de leefomgeving en infrastructuur	Rli
Raad voor de rechtspraak	Rvdr
Raad voor het Openbaar Bestuur	ROB
Raad voor plantenrassen	Rvp
Raad voor Rechtsbijstand	RvR
rechtbank ⁹	Rb. ...

9. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

rechter-commissaris	R-C
rechterkolom	r.k.
rechtsoverweging	r.o.
Reclame Code Commissie	RCC
redactie	red.
registeraccountant	RA
reglement van orde	RvO
resolutie	Res.
Ruimte van Vrijheid, Veiligheid en Recht	RVVR
Scheidsgerecht Gezondheidszorg	SGz
Scheidsgerecht voor het Nederlandse Ziekenhuiswezen	SNZ
secretaris-generaal	S-G
Sociaal-Economische Raad	SER
Sociale Verzekeringsbank	SVB
Societas Europaea (Europese N.V.)	SE
Stichting Advisering Bestuursrechtspraak voor Milieu en Ruimtelijke Ordening	STAB
Stichting van de Arbeid	StvdA
subsidiar	subs.
supplement	suppl.
ten laste van	t.l.v.
tenlastelegging	t.l.l.
tenuitvoerlegging	tul
ter voorkoming van dubbele belasting	t.v.v.d.b.
terbeschikkingstelling	tbs
Tweede Kamer der Staten-Generaal	TK
uitgesloten aansprakelijkheid	UA
uitvoeringsbesluit	UB ¹⁰
Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen	UWV
uitvoeringsregeling	UR ¹⁰
UN Documents	UN Doc
uniform resource locator	URL
Uniforme Administratieve Voorwaarden voor de uitvoering van werken en van technische installatie- werken 2012	UAV 2012
Universiteit van Amsterdam	UvA
VAR Vereniging voor bestuursrecht	VAR
vennootschap onder firma	v.o.f.
vennootschapsbelasting	VPB
Verenigde Naties	VN
Vereniging van Nederlandse Gemeenten	VNG
Vereniging van Universiteiten	VSNU

10. Alleen in combinatie met nadere aanduiding, voorbeeld: UB IB 2001.

Vereniging voor Auteursrecht	VvA
Vereniging voor Belastingwetenschap	VBW
Vereniging voor Bouwrecht	VBR
Vereniging voor Media- en Communicatierecht	VMC
Vereniging voor Milieurecht	VMR
vergelijk	vgl.
vermogensbelasting	VB
verordening	Vo.
verslag (Eerste Kamer)	Verslag I
verslag (Tweede Kamer)	Verslag II
versnelde prejudiciële procedure	PPA
versus	vs.
Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties	FAO
VN-Commissie inzake de Positie van Vrouwen	CEDAW
volgens	vlg.
voorlopig verslag (Eerste Kamer)	VV I
voorlopig verslag (Tweede Kamer)	VV II
voorlopige hechtenis	v.h.
voorwaardelijke veroordeling	v.v.
voorwaardelijke invrijheidstelling	v.i.
voorzieningenrechter	vzr.
voorzitter	vz.
Vrije Universiteit Amsterdam	VU
waarnemend	wnd.
Wereldgezondheidsorganisatie	WHO
Wereldhandelsorganisatie	WTO
Algemene Overeenkomst voor Tarieven en Handel	GATT
West-Europese Unie	WEU
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid	WRR
wettelijke aansprakelijkheid	WA
zelfstandig bestuursorgaan	ZBO
zelfstandige zonder personeel	zzp'er
zonder jaar van uitgave	z.j.
zonder plaats van uitgave	z.p.

6.5.2 Tijdschriften en andere publicatiebronnen

Aanhangsel bij de Handelingen van de Eerste Kamer	Aanhangsel Handelingen I
Aanhangsel bij de Handelingen van de Tweede Kamer	Aanhangsel Handelingen II
Aansprakelijkheid en Verzekering	A&V
Aansprakelijkheid, Verzekering en Schade	AV&S

<i>AB Rechtspraak Bestuursrecht</i>	<i>AB</i>
<i>ABkort</i>	<i>ABkort</i>
<i>Actuele Rechtspraak Ondernemingspraktijk</i>	<i>ARO</i>
<i>Advocatenblad</i>	<i>Adv.bl.</i>
<i>AdvoTip</i>	<i>AT</i>
<i>Afkondigingsblad van Aruba</i>	<i>AB Aruba</i>
<i>Afkondigingsblad van Sint Maarten</i>	<i>AB Sint Maarten</i>
<i>African Journal of International Criminal Justice</i>	<i>AJICJ</i>
<i>Afwikkeling Personenschade</i>	<i>AP</i>
<i>Air and Space Law</i>	<i>Air and Space Law</i>
<i>American Journal of Comparative Law</i>	<i>AJCL</i>
<i>American Journal of International Law</i>	<i>AJIL</i>
<i>AMI. Tijdschrift voor auteurs-, media- & informatierecht</i>	<i>AMI</i>
<i>Annuaire Français de Droit International</i>	<i>AFDI</i>
<i>Arbeid Integraal. Bulletin Arbeid, Sociale Zekerheid & Recht</i>	<i>Arbeid Integraal</i>
<i>ArbeidsRecht</i>	<i>ArbeidsRecht</i>
<i>Arbeidsrecht Updates</i>	<i>AR Updates</i>
<i>Arbeidsrechtelijke Annotaties</i>	<i>ArA</i>
<i>Ars Aequi. Juridisch studentenblad</i>	<i>AA</i>
<i>BCDR International Arbitration Review</i>	<i>BCDR Int. Arb. Rev.</i>
<i>Bedrijfsjuridische berichten</i>	<i>Bb</i>
<i>Belastingadvies</i>	<i>Belastingadvies</i>
<i>Belastingblad</i>	<i>Belastingblad</i>
<i>Belastingzaken</i>	<i>BZ</i>
<i>Berichten Industriële Eigendom</i>	<i>BIE</i>
<i>Beslag en Executie in de Rechtspraktijk</i>	<i>BER</i>
<i>Beslissingen in Belastingzaken. Nederlandse Belasting-rechtspraak</i>	<i>BNB</i>
<i>Bestuursrecht Actueel</i>	<i>BA</i>
<i>Bijlagen bij de Handelingen van de Eerste Kamer</i>	<i>Kamerstukken I</i>
<i>Bijlagen bij de Handelingen van de Tweede Kamer</i>	<i>Kamerstukken II</i>
<i>BMM Bulletin</i>	<i>BMM Bulletin</i>
<i>Boek 9 (boek9.nl)</i>	<i>B9</i>
<i>Boom Strafbblad</i>	<i>BSb</i>
<i>Bopz Jurisprudentie</i>	<i>BJ</i>
<i>Bouwrecht</i>	<i>BR</i>
<i>British Yearbook of International Law</i>	<i>BYIL</i>
<i>BtwBrief</i>	<i>BtwBrief</i>
<i>BTW-bulletin</i>	<i>BTW-bulletin</i>
<i>Bulletin van de Europese Gemeenschappen</i>	<i>Bull. EG</i>
<i>Bulletin van de Europese Unie</i>	<i>Bull. EU</i>
<i>Business Law Review</i>	<i>B.L.R.</i>
<i>Cahiers de Droit Européen</i>	<i>CDE</i>

Caribisch Juristenblad (voorheen: TAR Justicia)	CJB
Civil en fiscaal tijdschrift Vermogen	FTV
Common Market Law Reports	CMLR
Common Market Law Review	CML Rev.
Computerrecht	Computerrecht
Contracteren	Contracteren
Corporate Mediation Journal	CMJ
Criminatie & Recht	C&R
Data Juridica	DJ
Decisions and Reports of the European Commission of Human Rights	D&R
Delikt en Delinkwent	DD
Douanerechtspraak	DR
East European Yearbook on Human Rights	EEYHR
EB. Tijdschrift voor scheidingsrecht	EB
EC Tax Review	EC Tax Rev.
Economisch Statistische Berichten	ESB
Encyclopedia of European Community Law	EECL
Entertainment & Recht	E&R
Erasmus Law Review	ELR
Erfrecht Updates	ERF Updates
EstateTip Review	ET
Europa Recht	EuR
European Business Law Review	E.B.L.R.
European Company Law	E.C.L.
European Current	Euro. CL
European Employment Law Cases	EELC
European Employment Law Cases Updates	EELC Updates
European Energy and Environmental Law Review	E.E.E.L.R.
European Foreign Affairs Review	E.F.A.Rev.
European Human Rights Cases Updates	EHRC Updates
European Intellectual Property Review	EIPR
European Journal of Commercial Contract Law	EJCCL
European Journal of International Law	EJIL
The European Journal of Law Reform	EJLR
European Journal of Private Law	EJPL
European Law Digest	ELD
European Law Review	EULR
European Public Law	E.P.L.
European Review of Private Law	E.R.P.L.
European Transport Law	ETL
Expertise en Recht	EeR

<i>Familie & Recht</i> ¹¹	<i>F&R</i>
<i>Family & Law</i> ¹²	<i>F&L</i>
<i>FED Fiscaal Weekblad</i>	<i>FED</i>
<i>Financieel Recht in de Praktijk</i>	<i>FRP</i>
<i>Fiscale Berichten voor het Notariaat</i>	<i>FBN</i>
<i>Forfaitair. Fiscaal studenten maandblad</i>	<i>FF</i>
<i>Forum voor Conflictmanagement</i>	<i>FvC</i>
<i>de Gemeentestem</i>	<i>Gst.</i>
<i>de Gerechtsdeurwaarder</i>	<i>de Gerechtsdeur- waarder</i>
<i>German Yearbook of International Law</i>	<i>GYIL</i>
<i>Gezondheidsrecht Updates</i>	<i>GZR Updates</i>
<i>Gezondheidszorg Jurisprudentie</i>	<i>GJ</i>
<i>Gids Vreemdelingenrecht</i>	<i>GV</i>
<i>Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal</i>	<i>Handelingen I</i>
<i>Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal</i>	<i>Handelingen II</i>
<i>HandHaving. Blad voor uitvoerders en handhavers Ruimte / Wonen / Milieu</i>	<i>HandHaving</i>
<i>Handicap & Recht</i>	<i>H&R</i>
<i>Highlights & Insights on European Taxation</i>	<i>H&I</i>
<i>Human Rights Law Journal</i>	<i>HRLJ</i>
<i>Human Rights Quarterly</i>	<i>HRQ</i>
<i>The ICC International Court of Arbitration Bulletin</i>	<i>Bulletin ICC</i>
<i>IEPT. Rechtspraak Intellectuele Eigendom & Marketingrecht (iept.nl)</i>	<i>IEPT</i>
<i>Insolventierecht Updates</i>	<i>INS Updates</i>
<i>Intellectuele Eigendom en Reclamerecht</i>	<i>IER</i>
<i>Internationaal Belasting Bulletin</i>	<i>IBB</i>
<i>International and Comparative Law Quarterly</i>	<i>ICLQ</i>
<i>International Business Law Journal</i>	<i>IBLJ</i>
<i>International Construction Law Review</i>	<i>ICLR</i>
<i>International Court of Justice. Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders</i>	<i>ICJ Rep.</i>
<i>International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations</i>	<i>IJCLLIR</i>
<i>International Journal of Online Dispute Resolution</i>	<i>IJODR</i>
<i>The International Journal of Restorative Justice</i>	<i>TIJRJ</i>
<i>International Law Reports</i>	<i>ILR</i>
<i>International Legal Materials</i>	<i>ILM</i>
<i>International Review of Penal Law</i>	<i>Int.Rev.Penal L</i>
<i>Intertax</i>	<i>Intertax</i>

11. Zie *Family & Law*.

12. Voorheen *Familie & Recht*.

JAR Verklaard. Jurisprudentie Arbeidsrecht	JAR Verklaard
Jeugdrecht Updates	JR Updates
Jaarboek	
– Bodem	JOBO
– Farmarecht	JFR
– Flora en Fauna	JFF
– ggz en recht	JGGZR
– Huur&Verhuur	JHV
– Luchtrecht	Jaarboek Luchtrecht
– Ondernemingsrecht	JONDR
– ondernemingsrecht. Effectenrecht	JE
– ondernemingsrecht. Rechtspersonenrecht, Vennootschapsrecht	JRV
– privacy gezondheidszorg	JPG
– Vreemdelingenrecht	JNVR
– Zeevaart	Jaarboek Zeevaart
Journal du Droit International	JDI
Journal of European Consumer and Market Law	EuCML
Journal of European Tort Law	Journal of European Tort Law
Journal of Human Trafficking, Enslavement and Conflict-Related Sexual Violence	JHEC
Journal of International Arbitration	J.Int.Arb.
Journal of Medical Law and Ethics	JMLE
Journal of Trafficking and Human Exploitation	JTHE
Juridisch & Fiscaal Tijdschrift Privatisering	TP
Juridisch up to Date	JutD
Juridische Berichten voor het Notariaat	JBN
Jurisprudentie	
– Aanbestedingsrecht	JAAN
– Aansprakelijkheid	JA
– Algemene Bijstandswet	JABW
– Ambtenarenrecht EG	JurAmbt.
– Arbeidsrecht	JAR
– Bescherming Persoonsgegevens	JBP
– Bestuursrecht	JB
– Bestuursrecht Plus	JBplus
– Burgerlijk Procesrecht	JBPR
– en Beschikkingen Mededingingsrecht	JBM
– Erfrecht	JERF
– Gedwongen zorg	JGz
– Gemeenten	JG

– Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen	<i>Jur. II</i>
– Geneesmiddelenrecht	<i>JGR</i>
– Geneesmiddelenrecht plus	<i>JGRplus</i>
– Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen [tot 1990]	<i>Jur.</i>
– Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen	<i>Jur. I</i>
– Huur en Verhuur	<i>JHV</i>
– in Nederland	<i>JIN</i>
– Milieurecht	<i>JM</i>
– Omgevingsrecht	<i>Jom</i>
– Onderneming & Recht	<i>JOR</i>
– Onderwijswetten (opgenomen in School en Wet)	<i>JO</i>
– Personen- en Familierecht	<i>JPF</i>
– Raad voor de Rechtsbijstand	<i>JRvR</i>
– Sociale Voorzieningen	<i>JSV</i>
– Verhaal Bijstand	<i>JVB</i>
– Verplichte ggz	<i>JVggz</i>
– Vreemdelingenrecht	<i>JV¹³</i>
– Wegenverkeerswet	<i>JWR</i>
– Wet werk en bijstand	<i>JWWB</i>
Jurisprudentienieuwsbrief Bestuursrecht (op rechtspraak.nl)	<i>JnB</i>
Juristenkrant	<i>Juristenkrant</i>
Justitiële Verkenningen	<i>JV¹⁴</i>
Kamerstukken (Eerste Kamer)	<i>Kamerstukken I</i>
Kamerstukken (Tweede Kamer)	<i>Kamerstukken II</i>
Kwartaalblad Bopz-Jurisprudentie	<i>KBJ</i>
Kort Geding	<i>KG</i>
Kort Geding Kort	<i>KGK</i>
Land- en Tuinbouwbulletin	<i>LTB</i>
Law and Method	<i>LaM</i>
Legal Issues of Economic Integration	<i>L.I.E.I.</i>
Leyden Journal of International Law	<i>LJIL</i>
Loonzaken	<i>LZ</i>
Maandblad Belasting Beschouwingen	<i>MBB</i>
Maandblad voor Ondernemingsrecht	<i>MvO</i>
Maandblad voor Vermogensrecht	<i>MvV</i>
Markt & Mededinging	<i>M&M</i>
Mass Claims	<i>Mass Claims</i>
Mediaforum	<i>Mediaforum</i>

13. Zie ook: Justitiële Verkenningen.

14. Zie ook: Jurisprudentie Vreemdelingenrecht.

MigrantenRecht	MR
Milieu & Recht	M en R
Milieurechtspraak	Milieurechtspraak
Militair Rechtelijk Tijdschrift	MRT
Modern Law Review	MLR
de Naamloze Vennootschap	De NV
Nederlands Internationaal Privaatrecht	NIPR
Nederlands Juristenblad	NJB
Nederlands Tijdschrift voor	
– Bestuursrecht	NTB
– Burgerlijk Recht	NTBR
– de Mensenrechten	NTM/NJCM-bull.
– Energierecht	NTE
– Europees Recht	NtER
– Fiscaal Recht	NTFR
– Handelsrecht	NTHR
– Internationaal Recht	NTIR
– Onderwijsrecht	NTOR
– Rechtsfilosofie & Rechtstheorie	R&R
– Strafrecht	NTS
Nederlands-Vlaams tijdschrift voor Mediation en conflict- management	TMD
Nederlandse Jurisprudentie	NJ
Nederlandse Jurisprudentie Feitenrechtspraak civiele uitspraken	NJF
Nederlandse Jurisprudentie Feitenrechtspraak Strafzaken	NJFS
Nederlandse Jurisprudentie Onteigening	NJO
Nederlandse Mediaton	NM
Netherlands International Law Review	NILR
Netherlands Journal of Legal Philosophy	NJLP
Netherlands Quarterly of Human Rights	NQHR
Netherlands Yearbook of International Law	NYIL
Nieuwsbrief Strafrecht	NbSr
NJCM-Bulletin. Nederlands Tijdschrift voor de Mensen- rechten	NJCM-Bulletin
NJkort	NJkort
NLFiscaal	NLF
NOvA Tuchtrect Updates	NOvA Tuchtrect Updates
NTFR Beschouwingen	NTFR-B
NTKR. Tijdschrift voor Recht en Religie	NTKR
Onderneming en Financiering	O&F
Ondernemingsrecht. De Naamloze Vennootschap • TVVS	Ondernemings- recht

Ondernemingsrecht Updates	OR Updates
OpenRecht	OpenRecht
Overheid en Aansprakelijkheid	O&A
Pensioenjurisprudentie	PJ
Pensioenrecht Updates	PR Updates
Personenschade Updates	PS Updates
PS Actua	PS Actua
PS Documenta	PS Documenta
PW. Administratieve en rechterlijke beslissingen voor het notariaat	PW
Permanent Court of International Justice. Advisory Opinions, Judgment Orders	PCIJ Ser.A/B
Permanent Court of International Justice. Reports	PCIJ Rep.
Personen- en familierecht Updates	PFR Updates
Platform Modernisering Strafvordering	PMSv
Politics of the Low Countries	PLC
De Praktijkgids. Kantonrechtspraak voor de rechtspraktijk	Prg.
Praktijk Omgevingsrecht	PRO
Praktisch Procederen	PP
Privacy & Informatie	P&I
Privacy en Registratie	P&R
PROCES	PROCES
Publicatieblad van Curaçao	P.B. Curaçao
Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen (tot 1999)	PbEG
Publicatieblad van de Europese Unie	PbEU
Publications of the European Court of Human Rights. Judgments and decisions	ECHR, Series A
Publications of the European Court of Human Rights. Pleadings, Oral Arguments and Documents	ECHR, Series B
Recht & Elektronische Media	R&EM
Recht der Werkelijkheid	RdW
Rechtsgeleerd Magazijn Themis	RMThemis
Rechtskundig Weekblad	RW
Rechtspraak	
– Aansprakelijkheids- en Verzekeringsrecht. Praktisch bewerkt	RAV
– Algemene wet bestuursrecht	Rawb
– Arbeidsrecht. Praktisch bewerkt	RAR
– Burgerlijk Procesrecht. Praktisch bewerkt	RBP
– Contractenrecht. Praktisch bewerkt	RCR

– Europa (op rechtspraak.nl)	Rechtspraak Europa
– Familierecht. Praktisch bewerkt	RFR
– Financieel Recht. Praktisch bewerkt	RF
– Insolventierecht. Praktisch bewerkt	RI
– Nemesis	Rechtspraak Nemesis
– Notariaat. Praktisch bewerkt	RN
– Ondernemingsraad	ROR
– Ondernemingsrecht. Praktisch bewerkt	RO
– Sociale Verzekeringen	RSV
– van de Week	RvdW
– Vastgoedrecht. Praktisch bewerkt	RVR
– Vreemdelingenrecht (jaarboek)	RV
– Zorgverzekering c.a.	RZA
Rechtstreeks	Rechtstreeks
Reclame Code Commissie (uitspraken van Commissie en CvB)	RCC
Reclassering	Reclassering
Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye	RCADI
Regelingen Onderwijs	RO
RegelMaat	RegelMaat
Relatierecht en praktijk	REP
Reports of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights	RJ&D ECHR
Review of European Administrative Law	REALaw
Review of International Competition Law	RICL
Revue Belge de Droit International	RBDI
Revue de Droit des Affaires Internationales	RDAl
Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne	RMC
Revue Générale de Droit International Public	RGDIP
Revue Internationale du Droit d'Auteur	RIDA
Revue Trimestrielle de Droit Européen	Rev. trim. de droit européen
Revue Universelle des Droits de l'Homme	RUDH
RZA. Rechtspraak Zorgverzekering c.a.	RZA
Sancties. Tijdschrift over straffen en maatregelen	Sancties
SC	SC
Schip en Schade	S&S
School en Wet. Tijdschrift voor de Onderwijspraktijk	School en Wet
Schuldsanering. Tijdschrift voor schuldhulpverlening en wettelijke schuldsanering	Schuldsanering
SEW/Jurisprudentie EG	SEW/JEG

SEW. Tijdschrift voor Europees en economisch recht	SEW
SJD. Tijdschrift voor sociaal juridische dienstverlening	SJD
Sociaal Maandblad Arbeid	SMA
Sociaal Recht. Nederlands tijdschrift voor sociaal recht	SR
Socialezekerheidsrecht Updates	SZR Updates
Staatsblad	Stb.
Staatscourant	Stcrt.
STAB Omgevingsrecht Updates	STAB OGR Updates
Stichtingen, Verenigingen en Vennootschappen	SV&V
Strafblad	Strafblad
Strafrecht Updates	SR Updates
Tekst & Commentaar	T&C
Tijdschrift	
– Aanbestedingsrecht en Staatssteun	TA
– Beslag en Executie in de Rechtspraak	BER
– Conflicthantering	TC
– Erfrecht	TE
– Financiering, Zekerheden en Insolventierechtpraktijk	FIP
– Gezondheidsschade, Milieuschade en Aansprakelijkheidsrecht	TGMA
– Huurrecht in de Praktijk	HIP
– Lucht	Tijdschrift Lucht
– Mededingingsrecht in de Praktijk	MP
– Modernisering Strafvordering	TMSv
– Natuurbeschermingsrecht	NBR
– over Cultuur & Criminaliteit	TCC
– Overeenkomst in de Rechtspraak	ORP
– Praktijkwijzer Strafrecht	TPWS
– Recht en Arbeid	TRA
– Rechtsdocumentatie en -Informatie	TRD&I
– Tuchtrecht	TT
– Vervoer & Recht	TVR
– Waar & Wet	WW
Tijdschrift voor	
– Agrarisch Recht	TvAR (voorheen Agr.r.)
– Ambtenarenrecht	TAR
– Arbeid en Onderneming. Arbeidsrecht – Ondernemingsrecht – Medezeggenschapsrecht	A&O
– Arbeidsrecht in Context	TAC
– Arbitrage	TvA
– Auteurs-, Media- en Informatierecht	AMI
– Auteursrecht	Auteursrecht
– Bijzonder Strafrecht & Handhaving	TBS&H

– Bouwrecht	TBR
– Civiele Rechtspleging	TCR
– Compliance	TvCo
– Consumentenrecht & Handelspraktijken	TvC
– Constitutioneel Recht	TvCR
– Criminologie	TvC
– Curatoren	TvCu
– de Arbeidsrechtpraktijk	TAP
– de Ondernemingsrechtpraktijk	TOP
– de Politie	TvPol.
– Familie- en Jeugdrecht	FJR
– Financieel Recht	FR
– Fiscaal Ondernemingsrecht	TFO
– Formeel Belastingrecht	TFB
– Gezondheidsrecht	TvGR
– Gezondheidsschade, Milieuschade en Aansprakelijkheidsrecht	TGMA
– Herstelrecht	TvH
– Huurrecht Bedrijfsruimte	TvHB
– Insolventierecht	TvI
– Internetrecht	IR
– Jaarrekeningenrecht	TvJ
– Jeugdrecht	TvJr
– Klachtrecht	Tijdschrift voor Klachtrecht
– Mediation	TMD
– Milieuaansprakelijkheid	TMA
– Omgevingsrecht	TO
– Onderneming en Strafrecht	TOS
– Ontslagrecht	TvO
– Pensioenvraagstukken	TPV
– Praktisch Bestuursrecht	PB
– Privaatrecht	TvPr.
– de Procespraktijk	TvPP
– public governance, audit & control	TPC
– Rechtsgeschiedenis	TvR
– Religie, Recht en Beleid	TvRRB
– Sanctierecht en Onderneming	Sanctierecht & Onderneming
– Sport & Recht	TvS&R
– Staatssteun. Staatssteun, markt & overheid en openbare diensten	Staatssteun
– Toezicht	TvT
– Veiligheid	TvV

– Vergoeding Personenschade	TVP
– Zakenrecht	TvZ
TOP. Tijdschrift voor de Ondernemingsrechtpraktijk	TOP
Tractatenblad	Trb.
Trema. Tijdschrift voor de rechterlijke macht	Trema
TvOB. Tijdschrift voor vennootschapsrecht, rechtspersoonrecht en ondernemingsbestuur	TvOB
TVVS. Maandblad voor Ondernemingsrecht en rechtspersonen	TVVS
Uitspraken College van Beroep voor het bedrijfsleven (jaarboek)	UCB
Uitspraken Sociale Zekerheid	USZ
Uitspraken Tariefcommissie	UTC
United Nations Treaty Series Online	UNTS Online
Vakstudie Nieuws	V-N
Vakstudie Nieuws Vandaag	V-N Vandaag
Vastgoed Fiscaal & Civiel	VGFC
Vastgoedrecht	VGR
Vennootschap & Onderneming	V&O
Verkeersrecht	VR
Vermogensrechtelijke Analyses	VrA
Het Verzekerings-Archief	VA
Verzekeringsrechtelijke berichten	Vrb
Voetbal- & Sportjuridische Zaken	VSZ
Weekblad voor Fiscaal Recht	WFR
Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie	WPNR
WR. Tijdschrift voor huurrecht	WR
Yearbook of European Law	YEL
Yearbook of the European Convention of Human Rights	Yearbook ECHR
Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht	ZaöRV
Zorg & recht In Praktijk	ZIP
Zorg & Verzekering. Actuele informatie in de gezondheidszorg	Z&V

6.5.3 **Wetten, verdragen en andere regelingen**

Advocatenwet	Adv.w
Afrikaans Handvest voor de Rechten van de Mens en de Volkeren	AFR
Algemene Kinderbijslagwet	AKW
Algemene nabestaandenwet	Anw
Algemene Ouderdomswet	AOW

Algemene termijnenwet	ATW
Algemene verordening gegevensbescherming (Verordening (EU) 2016/679)	AVG
Algemene wet bestuursrecht	Awb
Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten	AWBZ
Algemene wet gelijke behandeling	AWGB
Algemene wet inzake rijksbelastingen	AWR
Algemene wet op het binnentreden	Awob
Ambtenarenwet	AW
Amerikaans Verdrag voor de Rechten van de Mens	AVRM
Arbeidsomstandighedenwet	Arbowet
Arbeidstijdenwet	Artw
Arbeidsvoorzieningswet 1996	Avw 1996
Auteurswet	Aw
Belemmeringenwet Landsverdediging	Belwlv
Belemmeringenwet Privaatrecht	Belwp
Beroepswet	Berw
Burgerlijk Wetboek	BW
Comptabiliteitswet 2016	CW 2016
Coördinatiewet Sociale Verzekering	CSV
Douanewetboek van de Unie	DWU
Eenvormige Beneluxwet inzake Tekeningen of Modellen	BTMW
Eenvormige Beneluxwet op de merken	BMW
Europees Octrooiverdrag	EOV
Europees Sociaal Handvest (herzien)	ESH (herzien)
Europees Verdrag betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (Europees Executieverdrag)	EEX-Verdrag
Europees Verdrag inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst	EVO
Europees Verdrag ter voorkoming van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing	CPT
[Europees] Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden	EVRM
Europese Verordening betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (Europese Executieverordening)	Brussel I
Faillissementswet	Fw
Financiële-verhoudingswet	FVW

Gemeentewet	Gemw
Gerechtsdeurwaarderswet	GDW
Gezondheids- en welzijnswet voor dieren	GWD
Grondwet	Gw
Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1961 / Verdrag betreffende de bevoegdheid der autoriteiten en de toepasselijke wet inzake de bescherming van minderjarigen	HKV 1961
Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1996 / Verdrag inzake de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning, de tenuitvoerlegging en de samenwerking op het gebied van ouderlijke verantwoordelijkheid en maatregelen ter bescherming van kinderen	HKV 1996
Handelsnaamwet	Hnw
Handelsregisterwet 2007	Hregw 2007
Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten	IVBPR
Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind	IVRK
Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen I	VDV
Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie	IVRD
Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten	IVESCR
Invoeringswet stelselherziening sociale zekerheid	IWS
Invorderingswet 1990	IW 1990
Jachtwet	JW
Jeugdwet	Jeugdwet
Kadasterwet	Kadw
Kernenergiewet	KEW
Kieswet	KW
Landbouwkwaliteitswet	LKW
Luchtvaartwet	LVW
Luchtverkeersreglement	LVR
Mededingingswet	Mw
Natuurbeschermingswet 1998	NB-wet 1998
Natuurschoonwet 1928	NSW
Omgevingswet	Omgevingswet
Ontheffingswet	Ow
Opiumwet	Opw
Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte	EER-Verdrag

Overeenkomst inzake de handelsaspecten van de intellectuele eigendom	TRIPs-Overeenkomst
Overgangswet Nieuw Burgerlijk Wetboek	OBW
Penitentiaire beginselenwet	PBW
Penitentiaire maatregel	PM
Pensioenwet	PW
Politiewet 2012	Polw 2012
Prijzenwet	Prijzw
Provinciewet	Provw
Reglement van Orde van de Eerste Kamer der Staten-Generaal	RvO I
Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal	RvO II
Reglement van orde voor de ministerraad	RvO MR
Richtlijn (EU) 2015/1535 informatieprocedure op het gebied van technische voorschriften en regels betreffende de diensten van de informatiemaatschappij (codificatie) (<i>PbEU</i> 2015, L 241)	Notificatierichtlijn II
Richtlijn 2004/38/EG betreffende het recht van vrij verkeer en verblijf op het grondgebied van de lidstaten voor de burgers van de Unie en hun familieleden (<i>PbEG</i> 2004, L 158)	Burgerschapsrichtlijn
Richtlijn 2006/112/EG van de Raad betreffende het gemeenschappelijke stelsel van belasting over de toegevoegde waarde (<i>PbEU</i> 2006, L 347)	Btw-richtlijn
Richtlijn 2006/123/EG betreffende diensten op de interne markt (<i>PbEU</i> 2006, L 376)	Dienstenrichtlijn
Richtlijn 2009/133/EG betreffende de gemeenschappelijke fiscale regeling voor fusies, splitsingen, gedeeltelijke splitsingen, inbreng van activa en aandelenruil met betrekking tot vennootschappen uit verschillende lidstaten en voor de verplaatsing van de statutaire zetel van een SE of een SCE van een lidstaat naar een andere lidstaat (<i>PbEU</i> 2009, L 310)	Fusierichtlijn 2009
Richtlijn 92/43/EEG inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna (<i>PbEU</i> 2006, L 363)	Habitatrichtlijn

Richtlijn (EU) 2019/1023 betreffende preventieve herstructureringsstelsels, betreffende kwijtschelding van schuld en beroepsverboden, en betreffende maatregelen ter verhoging van de efficiëntie van procedures inzake herstructurering, insolventie en kwijtschelding van schuld, en tot wijziging van Richtlijn (EU) 2017/1132	Herstructure- ringsrichtlijn
Richtlijn (EU) 2019/1937 inzake de bescherming van personen die inbreuken op het Unierecht melden	Klokkenluiders- richtlijn
Rijksoctrooiwet 1995	ROW 1995
Rijkswet op het Nederlanderschap	RWN
Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden	Statuut
Successiewet 1956	SW 1956
Telecommunicatiewet	TCOMW
Toeslagenwet	TW
Uitleveringswet	UW
Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbe- scherming	UAVG
Uitvoeringswet huurprijzen woonruimte	UHW
Universele verklaring van de rechten van de mens	UVRM
Verdrag betreffende de bevoegdheid der autoriteiten en de toepasselijke wet inzake de bescherming van minderjarigen / Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1961	HKV 1961
Verdrag betreffende de Europese Unie	VEU / EU-Ver- drag ¹⁵
Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie	VWEU ¹⁵
Verdrag inzake de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning, de tenuitvoerlegging en de samenwerking op het gebied van ouderlijke verant- woordelijkheid en maatregelen ter bescherming van kinderen / Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1996	HKV 1996
Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing (UN-Con- vention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)	CAT
Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie	EGA-Verdrag
Verdrag van Wenen inzake het verdragenrecht	WV

¹⁵. Zie 3.5.

Verordening (EG) 593/2008 inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst (<i>PbEU</i> 2008, L 177)	Rome I
Verordening (EG) 864/2007 betreffende het recht dat van toepassing is op niet-contractuele verbintenissen (<i>PbEU</i> 2007, L 199)	Rome II
Verordening (EU) 2015/848 betreffende insolventieprocedures (herschikking)	Insolventieverordening (herschikking)
Verordening (EU) 2016/679 bescherming natuurlijke personen i.v.m. verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens en tot intrekking van Richtlijn 95/46/EG (Algemene verordening gegevensbescherming)	AVG
Verordening (EU) 2019/1111 betreffende de bevoegdheid, de erkenning en tenuitvoerlegging van beslissingen in huwelijkszaken en inzake de ouderlijke verantwoordelijkheid, en betreffende internationale kinderontvoering	Brussel II-ter
Verordening (EU) 2021/1119 tot vaststelling van een kader voor de verwezenlijking van klimaatneutraliteit, en tot wijziging van Verordening (EG) nr. 401/2009 en Verordening (EU) 2018/1999	Europese klimaatwet
Verordening (EU) 575/2013 betreffende prudentiële vereisten voor kredietinstellingen en beleggingsondernemingen en tot wijziging van Verordening (EU) 648/2012 (<i>PbEU</i> 2013, L 176)	Verordening kapitaalvereisten
Verordening (EU) 596/2014 betreffende marktmisbruik en intrekking Richtlijn 2003/6/EG, enz. (<i>PbEU</i> 2014, L 173)	Verordening marktmisbruik
Vreemdelingenwet 2000	Vw 2000
Warmtewet	Warmtewet
Waterschapswet	Wschw
Wegenverkeerswet 1994	WVW 1994
Werkloosheidswet	WW
Wet aanpak schijnconstructies	WAS
Wet aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen	WAM
Wet administratiefrechtelijke handhaving verkeersvoorschriften	WAHV
Wet algemene bepalingen	Wet AB
Wet algemene bepalingen burgerservicenummer	Wabb
Wet algemene bepalingen omgevingsrecht	Wabo
Wet algemene regels herindeling	Wet ARHI

Wet allocatie arbeidskrachten door intermediairs	Waadi
Wet arbeid en zorg	WAZO
Wet arbeid vreemdelingen	WAV
Wet arbeidsmarkt in balans	WAB
Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen	WAZ
Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten	Wajong
Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening militairen	Wamil
Wet basisregistratie personen	Wbrp
Wet belastingen op milieugrondslag	Wbm
Wet ter Bescherming Koopvaardij	WtBK
Wet bestrijding maritieme ongevallen	WBMO
Wet bestuursrechtspraak bedrijfsorganisatie	Wbbo
Wet bevordering integriteitsbeoordelingen door het openbaar bestuur	Wet BIBOB
Wet bestuur en toezicht rechtspersonen	WBTR
Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen	Wet Bopz
Wet bodembescherming	Wbb
Wet boeten, maatregelen en terug- en invordering sociale zekerheid	Wet BMTI
Wet brutoering overhevelingstoeslag lonen	BOL
Wet College voor de rechten van de mens	WCRM
Wet educatie en beroepsonderwijs	WEB
Wet elektronische publicaties	WEP
Wet financiële betrekkingen buitenland 1994	WFBF 1994
Wet financiering sociale verzekeringen	Wfsv
Wet financiering volksverzekeringen	WfV
Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte	WGBH/CZ
Wet gelijke behandeling op grond van leeftijd bij de arbeid	WGBL
Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen	WGB
Wet geluidhinder	WGH
Wet gemeenschappelijke regelingen	WGR
Wet giraal effectenverkeer	Wge
Wet griffierechten burgerlijke zaken	Wgbz
Wet homologatie onderhands akkoord	Whoa
Wet Huis voor klokkenluiders	Wet Hvk
Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen	Wet IOAZ
Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers	Wet IOAW
Wet inkomstenbelasting 2001	Wet IB 2001

Wet inzake de luchtverontreiniging	Wet LUVO
Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens	WJG
Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg	WKKGZ
Wet Landelijk Bureau Inning Onderhoudsbijdragen	Wet LBIO
Wet langdurige zorg	WLz
Wet luchtvaart	WLv
Wet maatschappelijke ondersteuning 2015	Wmo 2015
Wet medefinanciering oververtegenwoordiging oudere ziekenfondsverzekerden	Wet MOOZ
Wet melding collectief ontslag	WMCO
Wet melding zeggenschap in ter beurze genoteerde vennootschappen 1996	Wmz 1996
Wet milieubeheer	WMB
Wet milieugevaarlijke stoffen	Wms
Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag	WML
Wet nadeelcompensatie en schadevergoeding bij onrechtmatige besluiten	Wns
Wet Nationale ombudsman	WNo
Wet natuurbescherming	Wnb
Wet normalisering rechtspositie ambtenaren	Wnra
Wet op belastingen van rechtsverkeer	WBR
Wet op de (re)integratie arbeidsgehandicapten	Wet REA
Wet op de bedrijfsorganisatie	Wet BO
Wet op de belasting van personenauto's en motorrij- wielen 1992	Wet BPM
Wet op de beroepen in de individuele gezondheidszorg	Wet BIG
Wet op de collectieve arbeidsovereenkomst	Wet CAO
Wet op de dividendbelasting 1965	Wet DB 1965
Wet op de economische delicten	WED
Wet op de Europese ondernemingsraden	Wet EOR
Wet op de geneesmiddelenvoorziening	WOG
Wet op de huurtoeslag	Wht
Wet op de identificatieplicht	WID
Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2002	WIVD 2002
Wet op de jeugdhulpverlening	WJHV
Wet op de Kamer van Koophandel	Wet KvK
Wet op de kansspelen	WoK
Wet op de loonbelasting 1964	Wet LB 1964
Wet op de loonvorming	Wet LV
Wet op de motorrijtuigenbelasting 1994	Wet MRB 1994
Wet op de naburige rechten	WNR
Wet op de omzetbelasting 1968	Wet OB 1968
Wet op de ondernemingsraden	WOR
Wet op de Parlementaire Enquête	WPE 2008

Wet op de Raad van State	Wet RvS
Wet op de rechterlijke organisatie	Wet RO
Wet op de rechtsbijstand	WRB
Wet op de stads- en dorpsvernieuwing	WSDV
Wet op de vennootschapsbelasting 1969	Wet VPB 1969
Wet op het algemeen verbindend en het onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeids-overeenkomsten	Wet AVV
Wet op het consumentenkrediet	Wck
Wet op het financieel toezicht	Wft
Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek	WHW
Wet op het notarisambt	Wna
Wet op het primair onderwijs	WPO
Wet op het voortgezet onderwijs	WVO
Wet open overheid	Woo
Wet openbare manifestaties	WOM
Wet opnemng buitenlandse pleegkinderen	WOBP
Wet overdracht tenuitvoerlegging strafvonnissen	WOTS
Wet personenvervoer 2000	WPV 2000
Wet premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeids-ongeschiktheidsverzekeringen	Wet Pemba
Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren	Wrra
Wet ruimtelijke ordening	Wro
Wet sociale werkvoorziening	Wsw
Wet straffen en beschermen	Wet SenB
Wet structuur uitvoeringsorganisatie werk en inkomen	Wet SUWI
Wet studiefinanciering 2000	WSF 2000
Wet tarieven gezondheidszorg	WTG
Wet tarieven in strafzaken	WTS
Wet ter voorkoming van witwassen en financiering van terrorisme	Wwft
Wet terugdringing beroep op de arbeidsongeschiktheidsregelingen	Wet TBA
Wet terugdringing ziekteverzuim	Wet TZ
Wet toezicht financiële verslaggeving	Wtfr
Wet toezicht kredietunies	Wtku
Wet uitbreiding loondoorbetalingsplicht bij ziekte	Wulbz
Wet uitvoering Common Reporting Standard	Wet uitvoering CRS
Wet vermindering afdracht loonbelasting en premie voor de volksverzekeringen	WVA

Wet verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioen-fonds 2000	Wet Bpf 2000
Wet verplichte geestelijke gezondheidszorg	Wvggz
Wet vervoer gevaarlijke stoffen	WVGS
Wet vervoer over zee	WVZ
Wet voorkeursrecht gemeenten	WVGem
Wet voorkoming verontreiniging door schepen	WVVS
Wet Waardering onroerende zaken	Wet WOZ
Wet Wapens en munitie	WWM
Wet Werk en bijstand	WWB
Wet Werk en inkomen naar arbeidsvermogen	WIA
Wet werk en zekerheid	Wwz
Wet ziekenhuisvoorzieningen	WZV
Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering	Rv
Wetboek van Koophandel	WvK
Wetboek van Militair Strafrecht	WvMSr
Wetboek van Strafrecht	Sr
Wetboek van Strafvordering	Sv
Winkeltijdenwet	WTW
Woningwet	Wonw
Zaaizaad- en Plantgoedwet	ZPW
Ziektewet	ZW
Zorgverzekeringswet	Zvw

BIJLAGE

Enkele alternatieve systemen en methoden voor literatuurverwijzing

A Alternatieve verwijssystemen

De *Leidraad* beveelt aan om voor literatuurverwijzingen het in hoofdstuk 1 uiteengezette verwijssysteem te gebruiken: verkort verwijzen in voetnoten (met vermelding van de volledige titelbeschrijvingen alleen in een literatuurlijst).

Voor de volledigheid worden in deze bijlage echter ook enkele alternatieve verwijssystemen vermeld (zie [A.1](#) tot [A.4](#)).

In deel B van deze bijlage worden vervolgens nog alternatieven genoemd voor de in [1.4.1](#) aanbevolen methode voor verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken (zie [B.1](#)), en voor de in [1.4.3](#) aanbevolen methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen (zie [B.2](#)). De *Leidraad* beveelt de methode van [B.1](#) aan in enkele, daar beschreven, gevallen.

A.1 Volledige literatuurverwijzingen in voetnoten

Men kan er voor kiezen ook in voetnoten de volledige bibliografische gegevens op te nemen in de literatuurverwijzingen. Kiest men daarvoor, dan dienen de bibliografische gegevens vermeld te worden conform de regels in hoofdstuk 2 van deze *Leidraad*. Tevens wordt het exacte onderdeel- of paginanummer vermeld, tenzij de verwijzing algemeen van aard is.

Bij het volledig verwijzen naar een specifiek onderdeel wordt de bibliografische beschrijving gevolgd door de precisering zoals beschreven in [1.3](#).

1. A.G.F. Ancery, 'De Hoge Raad en het civiele procesrecht', in: T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het we-*

tenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden, Den Haag: Boom juridisch 2014, p. 11-29.

2. A. van Verseveld, 'Noodweer: de Hoge Raad geeft een overzicht', *DD* 2016/34, par. 3.3.2.
3. C.H. Sieburgh, Mr. C. Assers *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018/110.

Men begrijpt dat deze methode, waaraan sommige tijdschriftredacties de voorkeur geven, veel ruimte in beslag neemt. Dit verwijssysteem is daarom alleen geschikt voor teksten van minder dan vijf pagina's, waarin niet vaak naar dezelfde bronnen moet worden verwezen. Een literatuurlijst aan het eind van de publicatie is in dit systeem niet nodig.

De consequentie van dit systeem is dat terugkerende bronvermeldingen steeds volledig zouden moeten worden herhaald. Het wordt sterk afgeraden in dat geval terug te verwijzen naar de eerdere bronvermelding. Dat zadelt de lezer onnodig op met zoekwerk. Het gebruik van terugverwijzende noten raden wij ook af vanwege het risico dat zij in de lucht komen te hangen als er naderhand een of meer noten worden tussengevoegd. De noten moeten dan worden vernummerd en de kans bestaat dat men niet alle terugverwijzingen daaraan aanpast. Voor de aanpassingen bij dit vernummeren bestaat in tekstverwerkingssystemen wel een oplossing, maar de ervaring leert dat niet iedere auteur daarin bedreven is. Beter is het dus om bij veel verwijzingen naar dezelfde bronnen de in 1.2, 1.3 en 1.4 beschreven verkorte vorm van verwijzen stelselmatig te hanteren. Dan kan er op dat punt niets misgaan. Bovendien is er dan een literatuurlijst waarmee de lezer snel een overzicht kan krijgen van de gebruikte literatuur.

Mogelijke bezwaren tegen verkort verwijzen naar literatuur kunnen worden ondervangen door de iets uitvoeriger methode van verkort verwijzen die besproken wordt in B.1 en B.2.

A.2 Eindnoten

Het gebruik van eindnoten stamt nog uit de tijd van de typemachines, waarvan men er eigenlijk twee moest hebben om met de ene machine de tekst te schrijven en met de andere de noten. Moderne tekstverwerkers maken, wijzigen en vernummeren voetnoten moeiteloos. Er is dus geen reden meer om eindnoten te gebruiken. Daar staat tegenover dat in online publicaties die geen pagina-indeling kennen, voetnoten automatisch feitelijk eindnoten

worden, tenzij de interface werkt met pop-upnoten; de combinatie komt ook voor.

Een verwijssysteem met eindnoten wordt ook hierom in principe afgeraden, dat het leidt tot nodeloos geblader voor de lezer. Dit geldt in versterkte mate voor het systeem van verkort verwijzen in eindnoten. Dat dwingt de lezer namelijk om (telkens) drie verschillende pagina's te raadplegen: de hoofdtekst, de eindnotenlijst en de literatuurlijst. Ook het systeem van volledig verwijzen in eindnoten, dwingt de lezer steeds verschillende pagina's te raadplegen: de hoofdtekst en de eindnoten na de tekst.

Dit systeem is daarom alleen geschikt voor teksten van minder dan vijf pagina's waarin niet vaak naar dezelfde bronnen hoeft te worden verwezen. Een literatuurlijst is dan niet nodig. Voor langere artikelen kan men dit verwijssysteem beter niet gebruiken, en voor boeken en bijdragen in bundels zeker niet.

A.3 **Verkorte literatuurverwijzingen in de hoofdtekst**

In dit systeem worden in de hoofdtekst zelf verkorte verwijzingen opgenomen in plaats van in voet- of eindnoten. De verwijzingen worden verklaard in de literatuurlijst die is opgenomen na de hoofdtekst. Dit systeem, dat in de Verenigde Staten en ook elders in de wereld in sociaalwetenschappelijke literatuur gangbaar is, treft men in de Nederlandstalige juridische literatuur zelden aan. Voetnoten kunnen in dit systeem eventueel gebruikt worden voor nadere *inhoudelijke* mededelingen en toevoegingen. Dit verwijssysteem kan men gebruiken indien er slechts een paar verwijzingen per pagina nodig zijn.

(...) aan te nemen valt dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid (Demeyere 2015, p. 392). Na selectie zal (...)

Een variant op dit verwijssysteem is dat de auteursnaam deel uitmaakt van de lopende tekst.

Volgens Demeyere valt aan te nemen dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid (Demeyere 2015, p. 392).

Of nog korter:

Volgens Demeyere (2015, p. 392) valt aan te nemen dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid.

Ook in dit systeem moet uiteraard aan het eind van de publicatie een literatuurlijst met de volledige bibliografische gegevens worden opgenomen.

Indien er meer dan een paar literatuurverwijzingen in de hoofdtekst staan, bevordert dit systeem de leesbaarheid niet. Bovendien moeten verwijzingen naar jurisprudentie, regelgeving en parlementaire stukken ook in dit systeem steeds volledig zijn. Omdat juridische teksten juist vaak naar dat soort bronnen verwijzen, is dit systeem voor deze teksten niet aan te bevelen, omdat de tekst voortdurend onderbroken zou worden met soms lange verwijzingen.

A.4 Volledige literatuurverwijzingen in de hoofdtekst

Het plaatsen van onverkorte verwijzingen in de hoofdtekst naar literatuur en jurisprudentie, levert in versterkte mate de bezwaren op als hiervoor in A.3 genoemd voor verkort verwijzen in de hoofdtekst: de leesbaarheid neemt af. Dit verwijssysteem is daarom alleen geschikt voor teksten van minder dan vijf pagina's waarin niet vaak wordt verwezen. Teneinde de leesbaarheid niet al te zeer te schaden, verdient het dan in elk geval aanbeveling iedere verwijzing zo te construeren dat de zin ermee eindigt.

Volgens Zijlstra kan in de democratische rechtsstaat een drietal 'dimensies' worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen (S.E. Zijlstra, 'Wetgeven in een democratische rechtsstaat', in: S.E. Zijlstra (red.), *Wetgeven. Handboek voor de centrale en decentrale overheid* (Handboeken staats- en bestuursrecht), Deventer: Kluwer 2012, par. 3.2).

A.5 Conclusie

Kortom: deze *Leidraad* beveelt aan om te kiezen voor het verwijssysteem omschreven in 1.2, 1.3 en 1.4 (voetnoten, met daarin verkorte literatuurverwijzingen, en de volledige bibliografische gegevens alleen in de literatuurlijst). De *Leidraad* raadt over het algemeen af om in de voetnoten volledige

literatuurverwijzingen op te nemen, en ook om (verkorte of volledige) verwijzingen te plaatsen in de hoofdttekst of in eindnoten.

Mogelijke bezwaren tegen verkort verwijzen naar literatuur kunnen worden ondervangen door de iets uitvoeriger methode van verkort verwijzen die besproken wordt in [B.1](#) en [B.2](#).

B Alternatieve methoden voor verkort verwijzen

De in [1.2](#) en [1.4](#) uiteengezette methode van verkort verwijzen wordt door de *Leidraad* aanbevolen, maar in bepaalde gevallen schrijft de uitgever of de redactie een alternatieve methode voor. De *Leidraad* zelf beveelt de methode van [B.1](#) van deze bijlage aan in de gevallen waarin een boek of naslagwerk om een van de hieronder vermelde redenen niet verkort kan worden aangeduid met de formule 'auteur + jaartal'.

B.1 Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken: mét vermelding van verkorte boektitel

Er zijn auteurs, uitgevers en lezers die het in [1.4.1](#), [1.4.2](#) en [2.4](#) voor boeken en boekbijdragen uiteengezette systeem van verkorte verwijzingen bezwaarlijk vinden. Zij wensen een snellere herkenning van het aangehaalde werk. Bovendien is de basis (auteursnaam en publicatiejaar, plus pagina- of paragraafnummer) soms te smal. Dan kan een aanvullende aanduiding van de uitgavetitel nodig of gewenst zijn. Bijvoorbeeld:

- Bij anonieme werken ontbreekt de auteursnaam.
- Bij werken die frequent worden geactualiseerd, zoals losbladige werken en bepaalde internetpublicaties, ontbreekt soms het jaartal.
- Als van dezelfde auteur meer publicaties uit hetzelfde jaar worden aangehaald, is nader onderscheid noodzakelijk. In [2.2.1](#) is daarvoor de methode van jaartal met letter aanbevolen, de onderstaande methode is een bruikbaar alternatief.
- Sommige uitgevers verlangen een uitbreiding om waar mogelijk een hyperlink aan te koppelen naar de bedoelde publicatie.
- Ten slotte zijn er ook auteurs die graag direct vermelden om welk boek het gaat.

Voor de eerste twee van bovengenoemde gevallen wordt in [2.2.1](#), [2.2.2](#) en [2.6](#) al aanbevolen om een korte, cursief weergegeven aanduiding van de titel van het boek toe te voegen. Diezelfde methode kan ook voor de laatstgenoemde drie gevallen uitkomst bieden, met behulp van de hieronder gegeven vuistregels voor het vinden van een geschikte (ver)korte titel. Bijvoorbeeld:

In de voetnoot:

Spruit, Chorus & Bezemer, *Libri feudorum* 2016, p. 21.

In plaats van:

Spruit, Chorus & Bezemer 2016, p. 21.

Gebruik daarbij de volgende vuistregels:

- In het boek is mogelijk een korte citeertitel aanbevolen, bijvoorbeeld in de Asser-serie; maak daarvan in principe gebruik;
- Is de titel al kort en onderscheidend, dan kan hij onverkort worden gebruikt;
- Laat in elk geval een eventuele subtitel weg;
- Als het werk binnen het vakgebied bekend staat met een korte roepnaam, gebruik die dan;
- Als een vakgenoot al een (acceptabele) verkorte titel heeft geïntroduceerd in zijn verwijzing: neem die dan over;
- Neem het eerste kenmerkende woord van de titel als basis en vul die zo nodig aan met een of twee andere woorden uit de titel. Uit de praktijk van roepnamen voor bekende werken blijkt dat het geen welluidende titel hoeft te zijn;
- Laat lidwoorden en voorzetsels zoveel mogelijk weg;
- De titel moet – ook zonder de auteursnaam – zo eenduidig mogelijk zijn, dus 'diss.' of 'oratie' voldoet niet. Als er bijvoorbeeld diverse bekende werken van verschillende auteurs bestaan met de titel *Erfrecht*, kan toevoeging van een korte serieaanduiding onderscheidend zijn: *T&C Erfrecht* versus *Erfrecht* (Mon. BW).

Als het gaat om een bijdrage in een bundel, dan wordt niet de titel van de bijdrage verkort weergegeven, maar de titel van de bundel. Daarbij wordt, net als in de volledige literatuurbeschrijving, voor de verkorte titel 'in:' gezet. Dit geldt ook voor bijdragen in een losbladige bundel of in een andere frequent geactualiseerde uitgave.

Bij deze alternatieve methode past het gebruik van een schuine streep tussen het jaartal van de editie en het paragraafnummer van het bedoelde fragment. Dat geldt dus niet voor paginaverwijzingen.

Pleeg over het gebruik van de hier vermelde alternatieve methode steeds overleg met de uitgever of met de eindredacteur van het tijdschrift of de bundel waarin de publicatie zal verschijnen.

Hieronder volgt, voor de beeldvorming, voor enkele boeken en bijdragen in bundels in de middelste kolom een bruikbare alternatieve verkorte citeerwijze.

Voorbeelden ter vergelijking van de aanbevolen en alternatieve verkorte citeerwijzen

<i>Verkorte citeerwijze volgens 1.4, 2.4 en 2.6</i>	<i>Alternatieve verkorte citeerwijze volgens bijlage B.1</i>	<i>Volledige bibliografische beschrijving volgens hoofdstuk 2</i>
Spruit, Chorus & Bezemer 2016, p.73.	Spruit, Chorus & Bezemer, <i>Libri feudorum</i> 2016, p.73.	J.E. Spruit, J.M.J. Chorus & C.H. Bezemer, <i>Libri feudorum</i> (Corpus Iuris Civilis. Tekst en vertaling, deel XII Addendum), Amsterdam: Amsterdam University Press 2016.
Van Opijnen 2014, par. 2.1.	Van Opijnen, <i>Op en in het web</i> 2014/2.1.	M. van Opijnen, <i>Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd</i> (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014.
Fiers & Van Oosterhout 2022, par. 3.1.	Fiers & Van Oosterhout, <i>Praktisch bedrijfsrecht</i> 2022/3.1.	J.W.J. Fiers & L. van Oosterhout, <i>Praktisch bedrijfsrecht</i> , Groningen: Noordhoff Uitgevers 2022, studiemeister.nl.
Luijten 2012, par. II.4.	Luijten, <i>Erfrecht</i> (Mon. BW) 2012/II.4.	E.A.A. Luijten, <i>Erfrecht; algemene inleiding en erfrecht bij versterf</i> (Monografieën BW, deel B18), Deventer: Kluwer 2012.
Verstappen 2020, art. 2 Wet CTR, aant. 4.	Verstappen, in: <i>T&C Erfrecht</i> 2020, art. 2 Wet CTR, aant. 4.	L.C.A. Verstappen, commentaar op Wet CTR, in: W.D. Kolkman e.a. (red.), <i>Tekst & Commentaar Erfrecht civiel en fiscaal</i> , Deventer: Wolters Kluwer 2020.

Verkorte citeerwijze volgens 1.4, 2.4 en 2.6	Alternatieve verkorte citeerwijze volgens bijlage B.1	Volledige bibliografische beschrijving volgens hoofdstuk 2
Ancery 2014, p. 23.	Ancery, in: <i>Wetenschappelijk bijdragen 2014</i> , p. 23.	A.G.F. Ancery, 'De Hoge Raad en het civiele procesrecht', in: T. Gerverdinck e.a. (red.), <i>Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden</i> , Den Haag: Boom juridisch 2014, p. 11-29.
Hildebrandt 2016, par. 2.2.4.	Hildebrandt, in: <i>Homo digitalis 2016/2.2.4</i> .	M. Hildebrandt, 'Data-gestuurde intelligentie in het strafrecht', in: <i>Homo digitalis. Preadviezen</i> (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 137-240.
Vakstudie Omzetbelasting, art. 9 Wet OB 1968, aant. 2.3 (online, bijgewerkt 24 februari 2022).	Vakstudie Omzetbelasting, art. 9 Wet OB 1968, aant. 2.3 (online, bijgewerkt 24 februari 2022).	A. van Doesum, G.J. Ebbeling & H.W.M. van Kesteren (red.), <i>Fiscale Encyclopedie De Vakstudie Omzetbelasting</i> , Deventer: Wolters Kluwer (online).
Asser/Sieburgh 6-III 2018/13.	Asser/Sieburgh 6-III 2018/13.	C.H. Sieburgh, Mr. C. Assers <i>Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht</i> , Deventer: Wolters Kluwer 2018.

<i>Verkorte citeerwijze volgens 1.4, 2.4 en 2.6</i>	<i>Alternatieve verkorte citeerwijze volgens bijlage B.1</i>	<i>Volledige bibliografische beschrijving volgens hoofdstuk 2</i>
Koopmans 1970, p. 223.	Koopmans, in: <i>Honderd jaar rechtsleven</i> 1970, p. 223.	T. Koopmans, 'De rol van de wetgever', in: <i>Honderd jaar rechtsleven. De Nederlandse Juristen-Vereniging 1870-1970</i> , Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1970, p. 221-235; herdrukt in: T. Koopmans, <i>Juridisch stippelwerk</i> , Deventer: Kluwer 1991, p. 151-165.
Mill (1859) 1978, p. 50.	Mill, <i>Over vrijheid</i> (1859) 1978, p. 50.	J.S. Mill, <i>Over vrijheid</i> , Meppel: Boom 1978 (<i>On Liberty</i> 1859, vertaald door W.E. Krul).

B.2 *Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen: mét vermelding van tijdschrifttitel en publicatienummer*

Als men voor verwijzingen naar boeken en boekbijdragen de methode van B.1 toepast, ligt het voor de hand om ook in tijdschriftverwijzingen iets concreter te zijn volgens de hieronder beschreven methode. Sommige uitgevers geven er bovendien de voorkeur aan (anders dan volgens 1.4.3 en 2.5), om zo gemakkelijker hyperlinks naar de bronteksten te kunnen realiseren.

In deze methode bestaat de verkorte verwijzing uit auteursnaam en vindplaats. De vindplaats bestaat uit de tijdschrifttitel (doorgaans de gebruikelijke afkorting ervan), het jaartal en het publicatienummer. Als het tijdschrift niet werkt met publicatienummers, geeft men de begin- en eindpagina. Indien de paginering per aflevering met 1 start, moet ook het afleveringsnummer worden vermeld in de verkorte verwijzing:

Vranken, *WPNR* 1989, p. 433-435.

Vroege, *NJB* 2022/686.

Pijnappels, *Adv.bl.* 2021, afl. 10, p. 10-12.

Meestal zal men een verwijzing willen toespitsen op een bepaalde pagina of paragraaf. Dan ziet een verkorte verwijzing naar een tijdschriftartikel er als volgt uit:

Vranken, *WPNR* 1989, p. 435.

Vroege, *NJB* 2022/686, par. 2.

Pijnappels, *Adv.bl.* 2021, afl. 10, p. 12.

Deze methode biedt de lezer al in de voetnoot voldoende gegevens voor het opzoeken van de broninformatie. Dat neemt niet weg dat de volledige beschrijving in de literatuurlijst zijn nut behoudt, want daar vindt de lezer de voorletters van de auteur, de titel van het artikel en meer.

LITERATUURLIJST

APA Publication Manual 2020

Publication Manual of the American Psychological Association, Washington D.C.: American Psychological Association 2020. (Voor een Nederlandstalige APA-handleiding: zie Habraken 2022.)

Bluebook 2020

The Bluebook. A Uniform System of Citation (compiled by the editors of the *Columbia Law Review*, the *Harvard Law Review*, the *University of Pennsylvania Law Review* and *The Yale Law Journal*), Cambridge Mass.: Harvard Law Review Association 2020.

Correct citeren 2014

Correct citeren, Briefadvies Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam: KNAW 2014, knaw.nl/nl/actueel/publicaties/correct-citeren.

Groene boekje 2015

Het Groene boekje. Woordenlijst Nederlandse taal (samengesteld door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in opdracht van de Nederlandse Taalunie), Utrecht: Van Dale 2015, woordenlijst.org.

Habraken 2022

J.H.M. Habraken, *Bronvermelding volgens de richtlijnen van de APA. Handleiding*, Tilburg: Tilburg University 2022 (gebaseerd op *APA Publication Manual* 2020).

Interinstitutionele schrijfwijzer 2021

Interinstitutionele schrijfwijzer, Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie 2021, publications.europa.eu/code/nl/nl-000100.htm.

Juridische verwijzingen 2021

Juridische verwijzingen en afkortingen (samengesteld door de Interuniversitaire Commissie Juridische Verwijzingen en Afkortingen), 2021, vena.be.

Kottenhagen-Edzes, Van Koppen & Kottenhagen 1988

P.A. Kottenhagen-Edzes, P.J. van Koppen & R.J.P. Kottenhagen, *Verslag doen van juridisch onderzoek*, Arnhem: Gouda Quint 1988.

Maroonbook 2019

The Maroonbook. The University of Chicago Manual of Legal Citation (edited by the *University of Chicago Law Review*), Chicago: University of Chicago Law Review 2019.

Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018

Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit, Amsterdam: KNAW e.a. 2018, [knaw.nl/nl/thematisch/ethiek/wetenschappelijke-integriteit](https://www.knaw.nl/thematisch/ethiek/wetenschappelijke-integriteit).

Van Opijnen & Veenman 2016

M. van Opijnen & B. Veenman, 'Jurisprudentie zoeken op Europese schaal. Hoe de ECLI-zoekmachine de grensoverschrijdende toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken vergroot', *NtER* 2016, p. 137-140.

OSCOLA 2012

OSCOLA. The Oxford University Standard for Citation of Legal Authorities, Oxford: University of Oxford, Faculty of Law 2012, www.law.ox.ac.uk/oscola.

Renkema 2020

J. Renkema, *Schrijfwijzer*, Amsterdam: Boom 2020.

Schuijt 1995

G.A.I. Schuijt, 'Over de ergerniswekkende luiheid van juridische auteurs, over voetnoten, bibliografieën en ander klein (?) grut', *NJB* 1995, afl. 25, p. 931-932.

Van der Wees & Renden 2016

J.G.L. van der Wees & W.G. Renden, *Internet voor juristen*, 2016, recht.nl.

TREFWOORDENREGISTER

Verwezen wordt naar de paragraafnummers

- aanbevolen citeerwijze [2.4.4](#), [2.5.1](#), [2.6.1](#), [2.6.3](#)
- aanbevolen verwijssysteem [1.2-1.4](#)
- aanhalingstekens [1.1](#), [1.4.2-1.4.3](#), [2.2.2](#), [2.4.3](#), [2.5.1](#), [2.5.5](#), [2.6.1](#)
- Aanwijzingen voor de regelgeving [2.2.1](#), [2.3.1](#), [3.1](#), [3.3](#), [6.2](#)
- afkorting
 - algemeen [6.1](#)
 - Europees recht [3.6.1-3.6.2](#), [4.5](#)
 - hoofd- of kleine letters [6.2](#)
 - in voetnoot [1.6.1](#), [6.1](#)
 - in wetsverwijzing [3.3.2](#), [3.6.1](#)
 - van meervoudsvorm [6.4](#)
 - parlementaire stukken [3.4.1-3.4.3](#)
 - punt hoofdstuk [5](#), [6.2](#), [6.3](#)
 - tijdschrifttitel [1.4.3](#), [2.2.3](#), [2.5.1](#), [4.4.2](#), [6.5.2](#)
 - titulatuur [2.2.2](#)
- afkortingenlijst
 - algemeen [6.5.1](#)
 - internationale instellingen [6.5.1](#)
 - rechterlijke instanties en begrippen [6.5.1](#)
 - tijdschriften en publicatiebronnen [6.5.2](#)
 - regelgeving [6.5.3](#)
 - verdragen [6.5.3](#)
- aflevering [2.5.1](#), bijlage [B.2](#)
- aldus [1.6.1](#)
- ambtsbericht [3.5](#)
- anders [1.6.1](#)
- annotatie [4.4.2](#), [4.5](#)
- annotator [4.4.2](#)
- artikel *zie* krantenartikel, tijdschriftartikel of wetsartikel
- artikellid [3.3.1](#)
- artikelsgewijs commentaar
 - interne verwijzing [1.7.3](#)

- verkorte verwijzing 2.1.2, 2.6.1,
- auteur(s)
 - algemeen 1.1, 1.4, 2.2.1-2.2.2
 - bewerking 2.4.4
 - boekbespreking 2.5.3
 - boekbijdrage 2.4, bijlage B.1
 - online publicatie 2.3.1
 - heruitgave 2.4.5
 - interview 2.5.4
 - krantenartikel 2.5.5
 - losbladige uitgave 2.2.3, 2.6.1
 - preadvies 2.4.8
 - rapport 2.2.1, 2.7, 3.4.1, 3.5
 - tijdschriftartikel 1.4.3, bijlage B.2
 - verslag 2.4.9
 - vertaling 2.4.6
- auteurloze publicatie 2.2.1-2.2.2, 2.4.1, 2.5.2, 2.6.3, 2.7, bijlage B.1
- a.w. 1.1, 1.2
- beleidsdocument 2.2.1, 2.7, 3.5
- bewerker(s) 2.4.4
- bibliografie zie literatuurlijst
- bijdrage in boek zie bundelbijdrage
- bijlage, interne verwijzing 1.7.4
- bijwerkdatum 2.6.1, 2.6.3
- blz./blzz./p./pp. 1.3
- blog 1.5, 2.3
- boekbespreking 2.5.3
- boekbijdrage zie bundelbijdrage
- boektitel
 - algemeen 2.2.2
 - boekbespreking 2.5.3
 - buitenlandse publicatie 2.2.3
 - bundel 2.4.2
 - dissertatie 2.4.7
 - handboek 2.4.4
 - heruitgave 2.4.5
 - oratie 2.4.7
 - vertaling 2.4.6
- boekverwijzing 1.4.1, 2.4, bijlage B.1
- brief aan de Tweede Kamer 3.5
- bronvermelding 1.1, 1.3
- buitenlandse publicatie 2.2.3, 2.4.6

buitenlandse rechtspraak 4.7
buitenlandse regelgeving 3.8
bundel 1.4.2, 2.4.2-2.4.3, bijlage B.1
bundelbijdrage 1.4.2, 2.4.3, bijlage B.1
Caribische landen, regelgeving 3.2
citaat 1.1
cf. 1.6.1
conclusie A-G/P-G 4.2, 4.4.2
cursivering 1.4.1-1.4.3, 2.2.2, 2.4.1-2.4.4, 2.5.1, 2.6, 2.7, 4.3, 4.4, bijlage B.1
Den Haag/'s-Gravenhage 4.4.1
digital object identifier 2.2.2, 2.3.2
digitale bron *zie* online bron
dissertatie 2.4.7
DOI 2.2.2, 2.3.2
druk 2.4.1
ECLI 4.2-4.5
eindnoot *zie* noten
elektronische bron *zie* online bron
European Case Law Identifier 4.2-4.5
Europese Unie
– aanduidingen en afkortingen 3.6.2
– jurisprudentie 4.5
– rechtshandelingen 3.6.3
– verdragen 3.6.1
– verwijzen naar EU-rechtspraak 4.5
– verwijzen naar regelgeving 3.6
e.v. 1.3
facsimile-uitgave 2.4.5
feestbundel 2.4.2
figuur, interne verwijzing 1.7, 1.7.1
frequent geactualiseerde uitgave 1.4.2, 2.6, bijlage B.1
's-Gravenhage/Den Haag 4.4.1
gedragscode wetenschappelijke integriteit 1.1
handboek 2.4.4
Handelingen Eerste en Tweede Kamer 3.4.3
Handle 2.2.2, 2.3.2
heruitgave 2.4.5
herziening gerechtelijke kaart 4.4
hoofdletters
– algemeen hoofdstuk 5
– in afkortingen 6.2
– in titelbeschrijving 2.2.2-2.2.3, 2.4.1, 2.4.3, 2.5.1, 2.6.1

- in regelgeving [3.2, 3.6.3](#)
- hoofdstuk, interne verwijzing [1.7.2](#)
- ibidem [1.1](#)
- idem [1.2](#)
- integriteit, wetenschappelijke [1.1](#)
- internationale organisaties
 - afkorting [6.1, 6.2, 6.5.1](#)
 - rechtspraak [4.6](#)
 - wet- en regelgeving [3.7](#)
- interne verwijzingen [1.7](#)
- internet [1.5](#)
- interview [2.5.4](#)
- jaar van uitgave
 - boek [2.2.2](#)
 - buitenlands tijdschrift [2.2.3, 2.5.1](#)
 - heruitgave [2.4.5](#)
 - in verkorte literatuurverwijzing [1.2, 1.4.1-1.4.3, 2.4.1, 2.5.1, 2.6](#)
 - krantenartikel [2.5.5](#)
 - onbekend [2.4.1](#)
 - online bron [2.3.1, 2.6.2, 2.6.3](#)
 - parlementaire documenten [3.4.1-3.4.3, 3.6.4](#)
 - tijdschriftartikel [1.4.3, 2.5.1](#)
 - verslag [2.4.9](#)
 - vertaling [2.4.6](#)
 - regelgeving [3.2](#)
- jaargang [2.2.3, 2.5.1](#)
- JCDI [2.2.2, 2.3.2](#)
- juncto [3.3](#)
- jurisprudentie
 - algemeen [4.1](#)
 - annotatie [2.3.1, 2.3.2, 2.5.1, 4.3](#)
 - buitenlandse rechtspraak [4.7](#)
 - Europees recht [4.5](#)
 - hoofdletters hoofdstuk [5](#)
 - internationale rechtspraak [4.6](#)
 - jurisprudentielijst [4.8](#)
 - ongepubliceerd [4.3](#)
 - partijnaam [4.4.2, 4.5-4.7](#)
 - roepnaam [4.4.2, 4.5-4.7](#)
 - verwijzing [1.1-1.4, 4.4-4.7](#)
 - vindplaatsen [4.3, 4.4.2](#)

- volgorde rechterlijke instanties 4.8
- Juriconnect doctrine identifier 2.2.2, 2.3.2
- Kamerstukken *zie* parlementaire stukken
- krantenartikel 2.5.5
- l.c.* 1.1
- lagere overheid, regelgeving 3.2
- lid *zie* artikellid
- literatuurlijst
 - algemeen 1.2, 1.4, 1.5, 2.2
 - bibliografische gegevens algemeen 2.2
 - inrichting lijst 2.4
- literatuurverwijzing 1.2-1.4, hoofdstuk 2, bijlage A, B
- losbladige uitgave 2.6, bijlage B.1
- medeauteur 1.4, 2.2.2, 2.4.4
- noot (onder jurisprudentie) *zie* annotatie
- nota *zie* rapport
- noten (eindnoot, verwijzende noot, voetnoot)
 - algemeen 1.1-1.6
 - alternatieven bijlage A
 - nummering 1.6.2
 - plaatsing in hoofdtekst 1.6.2
 - vormgeving 1.6
- nummer
 - aflevering 2.5.1, bijlage B.2
 - jaargang 2.2.3, 2.5.1
 - onderdeel 1.3, 1.7, 2.6, 3.3
 - pagina 1.3, 1.4, 2.4.1, 2.5.1
 - paragraaf 1.3, 1.4, 2.4.1, 2.5.1, 4.4.2, bijlage B.2
 - parlementair stuk 3.1, 3.4
 - publicatie 1.4.3, 2.5.1, 4.4.2, bijlage B.2
 - randnummer Asser-serie 1.3, 2.4.4
 - voetnoot 1.6.2
 - zaak 4.4.2-4.7
- o.c.* 1.1
- onderdeel 1.3, 1.7, 3.3
- ondertitel *zie* subtitel
- ongepubliceerde tekst 2.7
- online bron 1.5, 2.3, 2.6, 3.2, 4.2
- oratie 2.4.7
- p./pp./blz. 1.3
- pagina-aanduiding
 - afkorten 1.3, 6.5

- algemeen [1.3](#)
- buitenlandse publicatie [2.2.3](#)
- bundelbijdrage [1.4.2, 2.4.3](#)
- krantenartikel [2.2.5](#)
- losbladige uitgave [2.6.1](#)
- tijdschriftartikel [1.4.3, 2.5.1](#)
- volledig, of exacte pagina [1.3, 1.4.1-1.4.3, 2.1.2](#)
- paragraaf
 - in literatuur- en jurisprudentieverwijzing [1.3, 1.4, 2.1.2, 2.4.1, 2.5.1, 4.4.2, 6.5, bijlage B.2](#)
 - interne verwijzing [1.7.2](#)
- parlementaire documenten [1.2, 2.2.1, 3.4](#)
- partijen in jurisprudentieverwijzing [4.4.2, 4.6, 4.7](#)
- persistente identifiers [2.3.2](#)
- plaats van uitgifte [2.2.3](#)
- plagiaat [1.1](#)
- preadvies [2.4.8](#)
- procespartijen in jurisprudentieverwijzing [4.3-4.5](#)
- proefschrift *zie* dissertatie
- Publicatieblad EG/EU* [3.1, 3.2, 3.6](#)
- publicatienummer [1.4.3, 2.5.1, 4.4.2, bijlage B.2](#)
- punt
 - in afkorting [6.3-6.4](#)
 - in titelbeschrijving [2.2.2](#)
 - in voetnoot [1.6.1](#)
- Raad van Europa [3.7, 4.2](#)
- rapport, nota e.d. [2.2.1, 2.7, 3.5](#)
- recensie *zie* boekbespreking
- rechtsoverweging [1.3, 4.4.2](#)
- rechtspraak *zie* jurisprudentie
- redacteuren [1.4, 1.4.2, 2.2.2, 2.4.2-2.4.3, 2.6.2-2.6.3](#)
- regelgeving hoofdstuk [3](#)
 - algemeen hoofdstuk [3](#)
 - artikelen [1.3, 3.3](#)
 - afkorting [6.2-6.3, 6.5.3](#)
 - citeertitel [3.2, 5, bijlage A.4](#)
 - Europees recht [3.6, 3.6.2](#)
 - hoofdletters [3.2, 3.6.2, 6.2](#)
 - vermelding totstandkomingsdatum [3.2](#)
 - vermelding publicatiebron [3.2](#)
 - verwijzingen [1.2, 1.3, 3](#)
- schuine streep [1.3, 1.4.3, 2.4.4, 2.5.1, 3.1-3.2, 4.4.2, 4.5, bijlage A.1, B.1, B.2](#)

scriptie [2.2.1, 2.7](#)
serie [2.4.1, 2.6.1](#)
slash zie schuine streep
specifiek verwijzen [1.3, 2.1.2, 4.4.2](#)
Staatsblad [3.1, 3.2, 3.4](#)
Staatscourant [3.1, 3.2](#)
subtitel [2.2, 2.2.1, 2.2.2, 2.4.1, 2.5.4, bijlage B.1](#)
tabel, interne verwijzing [1.7, 1.7.1-1.7.2](#)
t.a.p. [1.1](#)
televisieprogramma [2.5.5](#)
terugverwijzende noot [1.2](#)
themanummer [2.2.2, 2.5.1](#)
tijdschrift
– afkorting [1.4.3, 2.5.1, 6.6](#)
– aflevering [2.5.1, bijlage B.2](#)
– artikel [1.4.3, bijlage B.2](#)
– verwijzing [1.4.3, 2.5](#)
titelbeschrijving [2.2.2, 2.4, bijlage A](#)
titulatuur [2.2.2](#)
Tractatenblad [3.1, 3.2](#)
uitgever
– algemeen [2.2.2, 2.4.1](#)
– heruitgave [2.4.5](#)
– onbekend [2.2.2](#)
verantwoording bronnen [1.1](#)
verdrag [3.2, 3.6, 6.5.3](#)
Verenigde Naties [3.7](#)
versieverschil commentaar [2.6.2, 2.6.3](#)
verslag [2.4.9, 3.4](#)
vertaling [2.4.6](#)
verwijssysteem
– algemeen, aanbevolen [1.2-1.4](#)
– alternatief [bijlage A, B](#)
– verkort verwijzen [1.2, 1.4, 2.1, 3.3.2, bijlage A.3, B.1, B.2](#)
– voluit verwijzen naar regelgeving [3.3.1](#)
– verwijzen in eindnoot [bijlage A.2](#)
– verwijzen in hoofdtekst [1.2, 3.3.1-3.3.2, bijlage A.3, A.4](#)
– verwijzen in voetnoot [1.2-1.6, 2.1, bijlage A.1](#)
verwijzing specificeren [1.3, 2.1.2](#)
verzamelbundel zie bundel
vgl. [1.6.1](#)
voetnoot [1.1-1.6, 2.1](#)
volume (jaargang) [2.2.3, 2.5.1](#)

Trefwoordenregister

voorletters en voorvoegsels

- annotator [4.3](#), [4.4.2](#)
- auteur [2.2.2](#)
- conclusienemer [4.4.2](#)

voorwoord [2.2.2](#)

URL zie webadres

webadres [1.5](#), [2.3](#)

weblog zie blog

wetgeving zie regelgeving

wetenschappelijke integriteit [1.1](#)

wetsartikel [1.3](#), [3.3](#)

YouTube [1.5](#), [2.3.1](#)

zaaknummer [4.4.1](#), [4.5](#), [4.6](#)

zie ook [1.6.1](#)

zittingsplaats [4.4.1](#)

z.j./z.p. [2.4.1](#)

Regelgeving, parlementaire documenten, rechtspraak, boeken, tijdschriftartikelen, blogs en YouTube filmpjes: hoe kan een auteur het best naar deze bronnen verwijzen? Welke afkortingen zijn begrijpelijk voor de lezer en wanneer worden ze gebruikt?

Deze *Leidraad* biedt juridische auteurs handzame richtlijnen voor praktische vragen rond bronvermeldingen, het gebruik van voetnoten en verwijzingen, afkortingen en dergelijke. Er worden talloze heldere voorbeelden gegeven. Auteurs en redacteuren van boeken en tijdschriften zullen baat hebben bij deze *Leidraad*. Ook rechtenstudenten en hun docenten ontdekken het nut, wanneer zij een scriptie moeten schrijven, begeleiden of beoordelen. Advocaten en gemachtigden worden in staat gesteld hun processtukken te voorzien van correcte bronvermeldingen. Juridische adviseurs doen er hun voordeel mee bij hun dienstverlening.

In deze tiende, geheel herziene druk is wederom rekening gehouden met opmerkingen die de gebruikers in de afgelopen drie jaar naar de redactie hebben gestuurd.

www.wolterskluwer.nl

Wolters Kluwer